

A PÁRKAPCSOLATI IDENTITÁS KÉRDŐÍV RELIABILITÁS- ÉS VALIDITÁSVIZSGÁLATA A KÉSZÜLŐDŐ FELNŐTTSÉG TÜKRÉBEN

Elekes Szende¹, Komlósi Piroska², Szögeczki Sára³

¹ Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, 1054 Budapest, Piarista köz 1.sz.,
e-mail: elekes.szende@sapientia.hu

² Károli Gáspár Református Egyetem, 1088 Budapest, Reviczky utca 4.sz.,
e-mail: flaskom@t-online.hu

³ Pázmány Péter Katolikus Egyetem, BTK, Pszichológia Szak, e-mail: szogisari@gmail.com.

Absztrakt

Háttér és célok: Napjainkban az identitás keresése kitolódik a húszas évek végéig (Arnett, 2000). Arnett ezt a sajátos, 19-29 év közötti időszakot „készülődő felnőttsgnek” nevezi. A szakmai identitással ellentétben a párkapcsolati identitás kérdése eddig nem kapott hangsúlyt a szakirodalomban.

Jelen kutatás célja egy olyan mérőeszköz kialakítása, amely vizsgálja a „készülődő felnőtttek” ideális párkapcsolati formával, elköteleződéssel kapcsolatos elképzeléseit.

Módszer: A Melgosa-féle Pályaidentitás Skála alapján kidolgoztuk a 20-temes Párkapcsolati Identitás Kérdőívet (PIK). A konstruktumvaliditás mérése érdekében a Felnőtt Kötődés Skála (AAS), az Élet Értelme Kérdőív (MLQ), valamint az Élettel való Elégedettség Skála (SWLS) került felvételre, továbbá két item rákérdezett a vallásosságra. A vizsgálati mintát 405, 19-29 éves nem házas személy alkotta.

Eredmények: A főkomponens elemzés eredményei alapján a PIK három faktorát azonosítottuk, amelyek jó megbízhatósággal bírnak (Elköteleződések halogatása: $\alpha=0,864$; Családi mintakövetés: $\alpha=0,873$; Keresés és kétség: $\alpha=0,697$), és megfeleltethetők a Marcia-féle identitáslapotoknak. A statisztikai elemzés a diffúzió, valamint elért identitás itemeit egy faktorba sorolta. A faktorok gyenge vagy mérsékelt összefüggést mutatnak a felnőtt kötődés skála dimenzióival, az értelem jelenlétével és keresésével, az élettel való elégedettséggel és vallásossággal. Továbbá megállapítható, hogy a moratórium állapota az életkor előrehaladtával nem csökken, a diffúzió is csupán a nők esetén mutat csökkenést ($r = -0,227, p < 0,01$), ami összhangban van Arnett elméletével.

Következtetések: A Párkapcsolati Identitás Kérdőív megbízható mérőeszköznek bizonyult, amely a Marcia-féle identitásparadima segítségével méri az egyének párkapcsolatokról alkotott elképzeléseit. További kutatásokra van szükség annak feltárására, hogy milyen összefüggés van a párkapcsolati identitás, valamint az identitás többi aspektusa között, és milyen tényezők állhatnak a különböző identitáslapotok háttérében.

Kulcsszavak: készülődő felnőttsg ■ identitáslapotok ■ párkapcsolati identitás

Abstract

Background and purpose: Nowadays, search for an identity and commitment is postponed until the late twenties. This period between 19-29 years is called „emerging adulthood” (Arnett, 2000). So far, relationship identity has been neglected in identity

literature. We aimed to construct an instrument that measures emerging adults' conceptions about ideal relationship forms and commitment.

Method: Based on Melgosa Occupational Identity Scale, we constructed Relationship Identity Questionnaire. In order to test construct validity, we applied Adult Attachment Scale (AAS), Meaning in Life Questionnaire (MLQ), Satisfaction with Life Scale (SWLS). Two items measured religious involvement. The sample included 405, 19-29 years old young people, who were not married yet.

Results: Principal component analysis identified three factors that show good reliability indices (Postponing of commitment: $\alpha=0,864$; Family patterns: $\alpha=0,873$; Search and doubts: $\alpha=0,697$), that overlap with Marcia's identity statuses. The factor analysis included diffusion and achievement in one factor. The factors of RIQ show weak or moderate correlations with attachment styles, presence and search for meaning, satisfaction with life and religious involvement. Moratorium does not decrease with age, diffusion decreases only among women ($r = -0.227, p < 0,01$), that is in accordance with Arnett's theory.

Conclusion: RIQ is a reliable instrument to measure one's conceptions and attitudes toward relationships applying Marcia's identity paradigm. There is a need for further research in order to examine relationship with other aspects of identity (e.g. occupational identity) or to explore antecedents of these identity statuses.

Keywords: emerging adulthood ▪ identity statuses ▪ relationship identity

BEVEZETÉS

Erikson identitáselmélete (Erikson, 1959) óta számos átalakuláson mentek át az iparosodott társadalmak. A felsőfokú tanulmányok egyre több fiatalat érintenek, ezzel összefüggésben kitolódott a házasságkötés, valamint az első gyerek születésének időpontja (United Nations Economic Commission for Europe, 2013). Ezek a demográfiai változások kihatással vannak az identitáskeresés, valamint az elköteleződés pszichológiai folyamataira.

1.1. Elméleti háttér: Erikson, Marcia, Arnett

Erikson elmélete az identitáskeresés életfeladatát elsősorban a serdülőkorra datálja: az életszakasz végére a fiatal jó esetben elkötelezi magát bizonyos identitások mellett a társadalmi és magánéleti szférában egyaránt. Marcia továbbgondolta Erikson elméletét, és két szempontot figyelembe véve – volt-e krízis/exploráció, illetve történt-e elköteleződés – négy identitásállapotot azonosított: identitásdiffúzió, korai zárás, moratórium, elért identitás (Marcia, 1966). Waterman (1985, idézi Cole & Cole, 2006) kutatásai szerint az életkorral egyre csökken az identitásdiffúzióban lévők, ill. egyre nő az érett identitást elérők aránya.

Erikson mindemellett megjegyzi, hogy a fejlett nyugati társadalmak lehetővé tesznek egy elhúzódó „pszichoszociális moratóriumot” a huszas évek közepéig, amely során a fiatal folytathatja az explorációt (Arnett, 2000).

Az elmúlt évtizedek társadalmi változásaira hivatkozva Jeffrey Arnett a „készlődő felnőtttség” kifejezést javasolja a 18-27 éves periódus megragadására, amellel érvelve, hogy egy különálló életszakasról van szó, ami már nem serdülőkor, de még nem fiatal felnőttkor. Arnett szerint a készlődő felnőtttség sajátossága, hogy nincsenek kötelező jellegű normatív előírások, a fiatal folytathatja az explorációt szakmai és magánéleti téren egyaránt az elköteleződés sürgetése nélkül, valamint a szubjektív önjellemzésekben megjelenik az ún. „kettő-köztiség”¹ élménye: az érintettek sem gyerekeknek, sem felnőttnek nem tekintik magukat (Arnett, 2000). Az életszakasz minden pozitívuma mellett az érem másik oldalán azt találjuk, hogy sokan beleragadnak az identitásdiffúzió vagy moratórium állapotába, akár szakmai, akár magánéleti téren, és halogatják az elköteleződés meglépését.

1.2. Az identitás összefüggése más tényezőkkel

A teljesség igénye nélkül fontos rávilágítani, hogy a szakirodalomban milyen tényezőkkel hozták összefüggésbe az identitást.

Számos kutatás rávilágított az identitás és kötődés kapcsolatára, ezen belül is a biztonságos kötődési minta és elért identitás közti összefüggésre (Palladino Schultheiss & Bluestein, 1994; Faber, Edwards, Bauer & Wetchler, 2003; Ratner, 2014; Sheng, 2014 stb). A biztonságos kötődés talaján a gyermek bátorságot méríthet az eltávolodáshoz, a környezet felderítéséhez, később ugyanígy képessé válik a pszichológiai explorációra, a különböző identitások melletti autonóm döntésre. Arseth és munkatársai metaanalízise szerint (2009, idézi Kroger & Marcia, 2011), mely 14 kutatást vesz alapul, az elért identitás és a korai zárás egyaránt enyhe pozitív összefüggést mutat a biztonságos kötődéssel, míg a moratórium és diffúzió negatív összefüggésben van ugyanezzel. A párkapcsolati identitás szempontjából a kötődési stílus különösen fontos konstruktumnak bizonyulhat.

A szakirodalom tanúsága alapján az identitás összefüggést mutat az értelmesség-érzéssel is. Kiang és Fuligni (2010) azt találták, hogy az elért etnikai identitás összefügg az értelmesség-érzéssel és jólléttel. Ezzel szemben az élet értelmének keresése az élet kritikus időszakában merül fel (Frankl, 2005). Emiatt feltételezhető, hogy a moratóriumban lévő személyeknél intenzívebben jelentkeznek az értelem keresése, szemben a korai zárókkal és elért identitású személyekkel.

Az identitás és a jóllét kapcsolatát szintén több vizsgálat (Schwartz és mtsai, 2011, 2013 stb.) is megerősítette: Schwartz, Zamboanga, Luyckx Meca és Ritchie (2013) a készlődő felnőtttség korában lévő személyeket vizsgálva azt találták, hogy az elért identitás pozitív, míg az identitásdiffúzió negatív kapcsolatban áll

¹ feeling in-between

a jólléttel, az értelmesség-érzésének megélésével, valamint az étellel való elégedettséggel.

Végül, de nem utolsó sorban összefüggést találtak a vallásosság és a különböző identitásállapotok között is. Egy kutatás szerint az elért identitású és a korai záró serdülők sokkal rendszeresebben járnak templomba, mint a moratórium és az identitásdiffúzió állapotában lévő személyek (Markstrom, Hofstra & Dougher, 1994). Markstrom (1999) továbbá azt találta, hogy azok a serdülők, akik valamilyen szinten bevonódtak a vallási életbe (pl misére vagy Biblia-körre jártak), sokkal erősebb ego-státusszal rendelkeztek a remény, akarat, a hűség, a szeretet és a célok elérése terén.

1.3. Az identitás mérésére használt eszközök

Erikson és Marcia elméletére alapozva számos mérőeszközt dolgoztak ki az identitás különböző vetületeinek vizsgálatára; a teljesség igénye nélkül bemutatunk néhányat a fontosabbak közül. Az elsők között volt a 64 tételből álló *Objective Measure of Ego Identity Status* (Bennion & Adams, 1986), amely a négy identitásállapotnak megfelelően kérdez rá az egyén szakmával kapcsolatos, vallási és politikai nézeteire.

Az OM-EIS alapján készítette el Grotevant és Adams az *Extended Objective Measure of Ego Identity Status* skálát (EOM-EIS, Balistreri, Busch-Rosnagel & Geisinger, 1995), amely az előző három terület mellett rákérdez a baráti és szexuális kapcsolatokról való gondolkodásra, randevúzási szokásokra, életmóddal kapcsolatos nézeteire is.

Napjainkban az egyik legismertebb mérőeszköz az *Ego Identity Process Questionnaire* (EIPQ, Balistreri és mtsai, 1995). A skála 32 tétele két dimenzió mentén – krízis és elköteleződés – mér, és az élet nyolc területéhez kapcsolódóan tesz föl kérdéseket: munka, vallási és politikai nézetek, értékek, család, baráti kapcsolatok, randevúzási szokások, szexualitáshoz való viszonyulás.

A *Melgosa-féle Pályaidentitás Skála* (OIS, Melgosa, 1987; Andrási, 1995) szintén a Marcia-féle identitásállapotokra épül, azonban ő kifejezetten a szakmával szembeni elköteleződést vizsgálta.

1.4. A párkapcsolati identitás problémája

A fentebb végig tekintett mérőeszközök az identitást általában véve a pályaválasztás, vallási és politikai nézetek, baráti kapcsolatok esetén vizsgálják. A kérdőívek tételei között fellelhetünk párat, amelyek az egyén kapcsolataira, szexuális életére, nemi szerepekkel kapcsolatos nézeteire vonatkoznak, mint pl.: „Nem vagyok benne biztos, hogy milyen a számomra ideális párkapcsolati forma.” („I

am not sure about what type of dating relationship is best for me.”), „Bizonyos tapasztalatok hatására átalakultak a férfi-női szerepekkel kapcsolatos nézeteim” (*“I have undergone several experiences that made me change my views on men’s and women’s roles”*) (Balistreri és mtsai, 1995). Megállapítható azonban, hogy kimondottan a párkapcsolati formákra vonatkozó exploráció és elköteleződés az identitásvizsgálatok során háttérbe szorult, a párkapcsolati identitást kifejezetten semmilyen eszköz nem méri, holott egy egyetemi hallgatók körében végzett vizsgálat tanulsága szerint a párkapcsolatokat jelölik meg életük legnagyobb krízisének a készülődő felnőtté válás szakaszában lévő személyek (Kézdy, 2007).

Ezért értékeltük úgy, hogy a párkapcsolati identitás vizsgálatára is érdemes lenne egy kérdőívet létrehozni. A mérőeszköz még nem házasságban élő személyek párkapcsolati elköteleződéssel kapcsolatos elképzelését vizsgálja. Nem a konkrét partnerekkel szembeni elköteleződés kérdése van a fókuszban, hanem annak vizsgálata, hogy a személy mennyire alaposan gondolkodik azon, hogy mi a számára ideális párkapcsolati forma (moratórium) vagy sodródik egyik napról a másikra (diffúzió), kész-e a jövőbeni elköteleződésre, és ha igen, milyen motivációból: családja hatására, mert „ez a szokás” (korai zárás) vagy egyéni átgondolás következtében (elért identitás). Az elköteleződést a házasságkötéssel azonosítottuk, mert a szakirodalom tanúsága szerint, ez a legjelentősebb és legkonkrétabb gesztus, amely a külvilág felé is kinyilvánítja az elköteleződést egy párkapcsolatban (Kopp & Skrabski, 2006; Horváth-Szabó, 2007).

1.5. Célkitűzések

- I. *Pszichometriai mutatók vizsgálata*: az újonnan létrehozott párkapcsolati identitást mérő eszköz faktorstruktúrájának, valamint megbízhatóságának vizsgálata.
- II. *Konstruktumvaliditásra vonatkozó célkitűzések*: az újonnan kialakított kérdőív és különböző változók (kötődési stílusok, az élet értelmének jelenléte és keresése, az élettel való elégedettség stb) közötti összefüggések feltárása.

1.6. Hipotézisek

- I. *A skála pszichometriai mutatóira vonatkozó hipotézis*:
 1. A skála belső struktúráját négy faktor fogja megadni a Marcia-féle négy identitásállapotnak megfelelően; így feltételezhetően a négy faktor az elért identitás, a korai zárás, a moratórium, valamint az identitásdiffúzió lesznek.

II. A skála konstruktváliditására vonatkozó hipotézisek:

1. A párkapcsolati identitás faktorai és a kötődési stílusok (biztonságosan, ambivalens, elkerülő kötődésekkel) között összefüggést várunk: a biztos kötődés pozitívan fog korralálni az elért identitással és korai zárással, negatívan a moratóriummal és diffúzióval.
2. Az élet értelmének megélése és az elért identitás között, valamint az élet értelmének keresése és a moratórium között összefüggést várunk.
3. Az elért identitás pozitív kapcsolatban áll az élettel való elégedettséggel.
4. Az életkor előrehaladtával a moratórium, valamint az identitásdiffúzió állapotában lévők száma csökkenni, míg az elért identitásállapotú személyek száma nőni fog.
5. A párkapcsolati státusz (egyedülálló, párkapcsolatban él, élettársi kapcsolatban él) és az identitásállapotok között összefüggést várunk.
6. A vallás szubjektív fontossága, valamint a vallásgyakorlás rendszeressége pozitívan fog korrelálni az elért identitással, valamint a korai zárással.

2. MÓDSZER

2.1. Vizsgálati személyek

A mintát a készülődő felnőtté válás elmélete (Arnett, 2000) alapján olyan 19-29 év közötti fiatal felnőttek alkották, akik még nem kötöttek házasságot, tehát vagy egyedülálló, vagy párkapcsolatban, esetleg élettársi kapcsolatban élnek. A mintavételi eljárás nem valószínűségi mintavétellel, hólabda módszerrel történt. A kutatásban 408 fő vett részt, közülük azok eredményei kerültek bele a végleges mintába, akik megfeleltek az életkori, családi állapot feltételeinek, valamint minden kérdésre választ adtak. Az előbb említett kritériumoknak három fő nem felelt meg, így a végleges minta 405 főből állt.

*2.2. Eljárás***A skála kidolgozásának folyamata**

A kérdőív alapjául a Melgosa-féle Pályaidentitás Skála szolgált. Ez a skála a Marcia-féle négy identitásállapotra épül, azok adják a tételek alskáláit. Az újonnan létrehozott párkapcsolati identitást mérő kérdőív tételei a Pályaidentitás Skála tételeinek átfogalmazása révén jöttek létre (pl.: a Pályaidentitás Skála egy tétele: „Nincs határozott elképzelésem arról, hogy mi lesz a foglalkozásom, de nem is igazán érdekel.”, az átalakított párkapcsolati identitásra rákérdező tétel: „Nincs határozott elképzelésem arról, hogy hogy alakul a magánéletem a jövő-

ben, de nem is érdekel.”). Az eredeti 28 tételből 17-et használtunk fel, amit kiegészítettünk további három tétellel. A skála bemérését megelőzően pilóta-tanulmányt végeztünk. A mérőeszközt kiküldtük húsz személynek, majd az ő visszajelzéseik alapján átfogalmaztunk három tételt, amelyek megfogalmazása kevésbé volt világos a kitöltők számára (pl. az összetett mondatokat egyszerűsítettük az érthetőség érdekében).

Adatfelvétel

Az adatok felvétele 2016 március-áprilisában történt. A kérdőívet a személyek a kerdoivem.hu online felületen töltötték ki. A kutatás az etikai irányelveknek megfelelően zajlott. A kérdőívsomag kitöltése előtt a résztvevők részletes tájékoztatót kaptak a kutatás menetéről, anonimitásáról, az adatok bizalmas kezelésének módjáról. A személyek önként, saját beleegyezésük hozzájárulásával töltötték ki a kérdőívsomagot. Az e-mail címünk megadásával a személyeknek lehetőséget nyújtottunk bármilyen felmerülő kérdés, visszajelzés megfogalmazására, továbbá a vizsgálatot a kitöltés során bármikor megszakíthatták. A kitöltés megközelítőleg 20-25 percet vett igénybe.

2.3. Mérésezközök

Párkapcsolati Identitás Kérdőív (PIK): az általunk létrehozott mérőeszköz a Marcia-féle identitáselméleti keretre épül, alapját a Melgosa-féle Pályaidentitás Skála szolgáltatta (Melgosa, 1987; András, 1995). A válaszadónak egy 5 fokú Likert-skálán (1-egyáltalán nem igaz, 2-inkább nem igaz, 3-nem tudom eldönteni, 4-inkább igaz, 5-nagyon igaz) kell eldönteniük, hogy mennyire tartják igaznak magukra nézve az állításokat.

Felnőtt kötődés skála (AAS, Collins & Read, 1990; magyar változat: 75 pápír-ceruza teszt): A kérdőív Hazen és Shaver (1987) által megállapított kötődési stílusok három dimenziójából – biztonságos, elkerülő és szorongó/ambivalens – épül fel. Mindhárom alskála megbízhatósága az elfogadható tartományba esik ($\alpha = 0.69$, $\alpha = 0.72$, ill. $\alpha = 0.75$). A vizsgálati személyeknek egy 5 fokú Likert skálán kell válaszolniuk (0=egyáltalán nem, 4=nagyon).

Élet Értelme Kérdőív (MLQ, Steger & Frazier, 2006; Martos & Konkoly-Thege, 2012): az MLQ két alskálán keresztül méri az *értelem jelenlétét*, valamint az *értelem keresését*. A személynek egy 7 fokú Likert skálán (1-egyáltalán nem igaz, 7-tökéletesen igaz) kell eldöntenie, mennyire ért egyet a mérőeszköz tíz állításával, például: „Az életemnek világos célja van.” (értelem jelenléte); „Állandóan valami olyat keresek, amitől fontosnak érezhetem az életemet.” (értelem keresése). A megbízhatósági mutatói $\alpha = 0.79$ – 0.89 közötti értéket vettek fel (Martos & Konkoly-Thege, 2012).

Élettel való Elégedettség Skála (SWLS, Diener és mtsai, 1985; Martos, Sal-lay, Désfalvy, Szabó & Ittész 2014): Ezt az 5 tételből álló skálát „a leggyakrabban alkalmazott jóllét-kérdőívként” tartják számon (Martos és mtsai, 2014). A ki-töltőnek egy 7 fokú skálán kell megjelölnie, mennyire ért egyet a felsorolt állí-tásokkal (pl.: „Ha újra élhetném az életemet, nem változtatnék szinte semmit.”). A kérdőív megbízhatósága kitűnőnek bizonyult ($\alpha \geq 0,84$).

Demográfiai adatok: a kérdőívesomag tartalmazta néhány általános demo-gráfiai adat (nem, életkor, lakhely, iskolai végzettség, párkapcsolati státusz) le-kérdezését is. Továbbá a Hungarostudyból (Kopp & Kovács, 2006) átvett két tétel rákérdezett a vallásgyakorlás gyakoriságára („Gyakorol-e Ön valamilyen vallást, és ha igen, milyen rendszerességgel?”), illetve a vallás szubjektív fon-tosságára („Mennyire fontos Önnek a mindennapi életében a vallás?”).

2.4. Statisztikai módszerek

Az adatok statisztikai elemzését az SPSS.22. program segítségével végeztük.

A ferdeség és a csúcosság vizsgálata alapján megállapítható, hogy az esetek többségében a normalitás feltétele nem teljesül (l. 1. táblázat).

1. tábl. A ferdeség és csúcosság értékei a vizsgált alskálákon

	Ferdeség		Csúcosság	
	Statistic	Stand.hiba	Statistic	Stand.hiba
PIK-EH	.810	.121	-.346	.242
PIK-KK	.572	.121	-.440	.242
PIK-CsM	-.148	.121	-1.064	.242
AAS-S	-.198	.121	-.218	.242
AAS-Av	.318	.121	-.291	.242
AAS-Ax	.458	.121	-.294	.242
MLQ-PM	-.670	.121	-.193	.242
MLQ-SM	-.833	.121	.666	.242
SWLS	-.732	.121	.398	.242

Miután azonban – egyetlen kivételtől eltekintve – mind a ferdeség, mind a csú-csosság a -1 és +1 közötti intervallumban van, a normalitás nem sérül olyan mértékben, hogy ez várhatóan nagy mértékben befolyásolná a vizsgálati ered-ményeinket. Azonban a sérülések miatt paraméteres tesztjeinket (Pearson-

korrelációk, T-próba és varianciaanalízis) minden esetben a megfelelő, nemparaméteres alternatívákkal is teszteltük (Spearman-korreláció, Kruskal Wallis, Mann Whitney-teszt) (lásd például Varga, 2015; Takács, 2012; Takács, 2016). A következőkben a paraméteres tesztek eredményeit közöljük, mivel mind a paraméteres, mind pedig a nemparaméteres tesztek eredményei egybehangzóan, azonos irányú kapcsolatokat tártak fel a változók/csoportok között.

3. EREDMÉNYEK

3.1. Leíró statisztika

A *nemek* eloszlása tekintetében a minta megközelítőleg kiegyensúlyozott, hozzávetőleg ugyanannyi nő (54%, 220 fő) van, mint férfi (46%, 185 fő). A korosztályok eloszlásában egy torzítást láthatunk a 20-24 évesek irányába (64%), a 19, valamint 25-29 évesek a mintának kisebb hányadát (36%) alkotják (átlagéletkor= 23 év, SD=2,76).

A *családi állapot* tekintetében elmondható, hogy az egyedülállók (50%, 203 fő) a párkapcsolatban élőkhez (44%, 179 fő) és élettársi kapcsolatban élőkhez (6%, 23 fő) képest pont fele arányban vettek részt a vizsgálatban.

A felhasznált mérőszközök *megbízhatóságának* vizsgálata céljából minden mérőeszköz esetén Cronbach-alfa értéket számoltunk. Ezek az értékek minden alskála esetén nagyjából megegyeznek az eredeti kutatásokkal, kivéve a Felőtt Kötődés Skála Biztos kötődés (S) alskálája, amely jelentősen eltér negatív irányban az eredetitől ($\alpha=0,315$). A 2.táblázat összefoglalását nyújtja a mérőeszközök leíró statisztikájának.

2. tábl. A használt mérőeszközök leíró statisztikája

	átlag	SD	standard hiba	min	max	Cronbach-alfa
AAS - S	18,67	3,30	0,16	9	26	0,315
AAS - Av	15,72	4,76	0,24	6	29	0,714
AAS - Ax	16,14	4,48	0,22	7	30	0,631
MLQ - PM	24,92	7,26	0,36	5	35	0,915
MLQ - SM	24,54	6,22	0,31	5	35	0,761
SWLS	24,42	6,21	0,31	5	35	0,828

3.2. Faktoriális érvényesség vizsgálata

Faktoranalízissel vizsgáltuk, hogy az általunk létrehozott Párkapcsolati Identitás Kérdőív milyen alskálákra bontható. A dimenzioredukció módszereként főkomponens-elemzést végeztünk Varimax-forgatással. A kialakult alskálákat az orthogonalitást biztosító Anderson-Rubin módszerrel mentettük ki. A Kayser-Mayer-Olkin érték alapján az elemszám megfelelő, a főkomponens eredményei értelmezhetőek (KMO=0,904). A Bartlett teszt alapján, mely az itemek teljes függetlenségét teszteli, feltételezhetjük, hogy az itemek között megfelelően erősek a korrelációk (χ^2 (df=190 N=405)=3470,856 p<0,01).

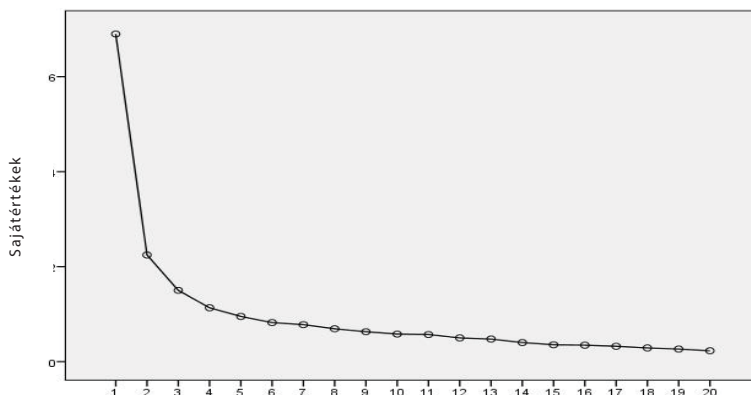
A létrejövő főkomponensek közül a Kaiser-kritérium alapján azokat tartottuk meg, amelyeknek sajátértéke egy fölött van. Az így kapott négy komponens az itemek varianciájának 58,909%-át magyarázza. A 3.táblázat tartalmazza a komponensek forgatás előtti és azt követő saját értékeit, valamint az általuk megmagyarázott varianciát. A választott kritériumszint helyességét a Scree-plot is alátámasztja (1.ábra).

3. tábl. A komponensek által megmagyarázott variancia rotáció előtt és után

Komponens	Forgatás előtt		Forgatás után	
	Sajátérték	Megmagyarázott variancia (%)	Sajátérték	Megmagyarázott variancia (%)
1	6,899	34,497	4,250	21,248
2	2,247	11,234	3,672	18,359
3	1,501	7,506	2,359	11,794
4	1,134	5,672	1,502	7,509

Kaiser kritérium alapján megtartott komponensek. A kumulált megmagyarázott variancia 58,909%.

1. ábra. Komponensek sajátérték szerinti csökkenő sorrendben

Az orthogonális forgatást követő komponensstruktúrát a 4.táblázat foglalja össze. Az értelmezhetőség érdekében egy tengelyhez csak azokat az itemeket jelenítettük meg, melyek az adott tengelyre $b_s=0,4$ -es érték fölött töltenek. Ez 16%-os magyarázóerőt jelent.

4. tábl. A húsz item komponensöltés-értékei a forgatást követően

Tétel/Főkomponens	1	2	3	4
Jelen pillanatban nem izgat, hogy akarok-e házasságot kötni, majd a jövőben gondolkodom rajta.	0,756			
Bár még nem világos számomra, hogy milyen párkapcsolati formában szeretnék élni, ez most még nem izgat.	0,729			
Túl korai számomra, hogy a házasságkötés lehetőségén gondolkodjam.	0,718			
Miután alaposan gondolkodtam a szóba jöhető párkapcsolati formákon, arra jutottam, hogy a házasság a lehető legjobb ezek közül.	-0,666			
Arra a következtetésre jutottam, hogy szeretnék házasságot kötni a jövőben.	-0,656	0,406		
Miután sokat töprengtem rajta, megbizonyosodtam arról, hogy szeretnék házasságot kötni.	-0,638			
Nincs határozott elképzelésem arról, hogy hogy alakul a magánéletem a jövőben, de nem is igazán érdekel.	0,589			
Nem okoz hosszás töprengést, hogy milyen párkapcsolati formában szeretnék élni, mert a családi hagyományt követem.		0,864		
Szeretnék megházasodni, mert a családomban ez a hagyomány.		0,834		
A szüleim példája nyomán én is meg szeretnék házasodni.		0,793		
Nem gondolkoztam túl sokat azon, hogy érdemes-e házasságot kötni, mert a szüleim már gyerekként erre neveltek.		0,787		
Már gyermekkoromban eldöntöttem, hogy házasságot szeretnék kötni, soha nem gondoltam más lehetőségre.	-0,410	0,592		
Sokat gondolkodom azon, hogy milyen párkapcsolati forma a legjobb számomra.			0,763	
Az aktuális párkapcsolatom mellett nyitva tartom a szemem, és érdeklődöm más potenciális romantikus partnerek iránt is.			0,630	
Próbálok eldönteni, hogy milyen párkapcsolati forma tudna boldoggá tenni hosszú távon, de még nem jutottam semmire.	0,434		0,617	
Komolyan foglalkoztat, hogy megtalálom-e életem párját: sok kételyem van ezzel kapcsolatban.			0,551	0,434
Jelenleg nem tudom pontosan, hogy kössek-e házasságot vagy sem; néha megfordul a fejemben a lehetőség.			0,529	
Ha nem látok perspektívát abban a párkapcsolatban, amiben vagyok, nem fogok sokat töprengeni azon, hogy kilépjek-e belőle.				0,720
Nem nyugszom addig, amíg meg nem találok életem párját.				0,657
Szerintem az ember tegyen meg minden tőle telhetőt, hogy megtalálja élelte párját.	-0,437			0,446

Az első komponens hét item alkotja. Az itemek közül négy a párkapcsolati elköteleződés hiányára vonatkozik (~identitásdiffúzió), három item pedig a párkapcsolati elköteleződésre vonatkozó szándékot méri (~elért identitás). Ebben a faktorban az utóbbi három tétel fordított itemként szerepel, így ez a három is az elköteleződés hiányát mutatja. Olyan állítások tartoznak ide, mint „Túl korai számomra, hogy a házasságkötés lehetőségén gondolkodjam.” vagy „Arra a következtetésre jutottam, hogy szeretnék házasságot kötni a jövőben.” (fordított tétel). A komponens *Elköteleződés halogatásának (EH)* neveztük el. A komponens reliabilitása jónak tekinthető ($\alpha=0,864$).

A második komponens öt itemet tartalmaz, amelyek tartalmilag a házasságot mint a szülők mintájából átvett elköteleződési formát írják le (~korai zárás). Példa az itemekre: „Szeretnék megházasodni, mert a családomban ez a hagyomány.” vagy „Nem gondolkodtam túl sokat azon, hogy érdemes-e házasságot kötni, mert a szüleim már gyerekként erre neveltek.” A komponens a *Családi mintakövetés (CsM)* nevet kapta, megbízhatósága szintén jónak tekinthető ($\alpha=0,873$).

A harmadik komponens szintén öt itemet tartalmaz. Az itemek tartalmilag az ideális párkapcsolati formának a keresését, azzal kapcsolatos kétségeket, bizonytalanságokat fogalmazzák meg (~moratórium). Olyan tételeket tartalmaz, mint például: „Sokat gondolkodom azon, hogy milyen párkapcsolati forma a legjobb számomra.” vagy „Komolyan foglalkoztat, hogy megtalálom-e életem párját: sok kételyem van ezzel kapcsolatban.” A komponens *Keresés és kétség (KK)* alskálának neveztük el, reliabilitása elfogadhatónak mondható ($\alpha=0,697$).

A negyedik komponens három itemet tartalmazott. A három tétel az elköteleződési szándék meglétére vonatkozott, ám tartalmilag nem illett a többi tételhez, valamint a komponens megbízhatósága elfogadhatatlannak bizonyult ($\alpha=0,444$). Így ez a komponens nem került bele a véglegesített skálába, valamint az ehhez tartozó három tétel is kitörlésre került.

Három tétel töltési értéke nem csupán egy, hanem két faktor esetén és 0,4 fölött van. A végleges alskálák kialakítása során végül úgy döntöttünk, hogy a két komponens közül azt vesszük figyelembe, amelyik esetén a tétel töltési értéke nagyobb, ráadásul a tétel tartalmilag is szorosabban kapcsolódott ahhoz a faktorhoz, amelyiken magasabb töltésszámot mutatott.

Az így kialakított Párkapcsolati Identitás Kérdőív végleges formájában tehát 17 itemet tartalmaz. Az *1. hipotézist* részben beigazolódnak tekintjük, mivel a Marcia-féle elméleti keretnek megfelelően körvonalazódnak a különböző identitásállapotok: Keresés és kétség megfelel a moratóriumnak, a Családi mintakövetés a korai zárásnak, az Elköteleződés hiánya pedig a diffúzióra vonatkozik, ám az elvárásainkkal ellentétben az elért identitás itemei is negatív előjellel ide tagozódik. Az 5. táblázat tartalmazza a kérdőív tételeinek alskálák szerinti felosztását.

5. táblázat. a PIK tételei alskálák szerinti felbontásban

Elköteleződés halogatása (EH)

Jelen pillanatban nem izgat, hogy akarok-e házasságot kötni, majd a jövőben gondolkodom rajta. Bár még nem világos számomra, hogy milyen párkapcsolati formában szeretnék élni, ez most még nem izgat.

Túl korai számomra, hogy a házasságkötés lehetőségén gondolkodjam.

Nincs határozott elképzelésem arról, hogy hogy alakul a magánéletem a jövőben, de nem is igazán érdekel.

Miután alaposan gondolkodtam a szóba jöhető párkapcsolati formákon, arra jutottam, hogy a házasság a lehető legjobb ezek közül.*

Arra a következtetésre jutottam, hogy szeretnék házasságot kötni a jövőben.*

Miután sokat töprengtem rajta, megbizonyosodtam arról, hogy szeretnék házasságot kötni.*

Családi mintakövetés (CsM)

Nem okoz hosszas töprengést, hogy milyen párkapcsolati formában szeretnék élni, mert a családi hagyományt követem.

Szeretnék megházasodni, mert a családomban ez a hagyomány.

A szüleim példája nyomán én is meg szeretnék házasodni.

Nem gondolkodtam túl sokat azon, hogy érdemes-e házasságot kötni, mert a szüleim már gyerekként erre neveltek.

Már gyermekkoromban eldöntöttem, hogy házasságot szeretnék kötni, soha nem gondoltam más lehetőségre.

Keresés és kétség (KK)

Sokat gondolkodom azon, hogy milyen párkapcsolati forma a legjobb számomra.

Az aktuális párkapcsolatom mellett nyitva tartom a szemem, és érdeklődöm más potenciális romantikus partnerek iránt is.

Próbálom eldönteni, hogy milyen párkapcsolati forma tudna boldoggá tenni hosszú távon, de még nem jutottam semmire.

Komolyan foglalkoztat, hogy megtalálom-e életem párját: sok kételyem van ezzel kapcsolatban.

Jelenleg nem tudom pontosan, hogy kössek-e házasságot vagy sem; néha megfordul a fejemben a lehetőség.

* fordított tételek

3.3. A konstruktumvaliditásra vonatkozó hipotézisek vizsgálata

A skála konstruktumvaliditásának vizsgálatára alkalmaztuk a már fentebb ismertetett skálákat. A *második hipotézis* (2.) a kötődési stílusok, valamint a PIK alskálái közötti kapcsolatra vonatkozott. Az Elköteleződés halogatása (EH) alskála gyenge negatív korrelációt mutat a biztos kötődéssel ($r = -0,190$ $p < 0,01$), ezzel szemben mérsékelt pozitív korrelációt az elkerülő kötődési mintával ($r = 0,336$ $p < 0,01$). A Keresés és kétség (KK) dimenzió szintén gyenge, negatív összefüggést mutat a biztos kötődéssel ($r = -0,137$ $p < 0,01$), ellenben mind az elkerülő kötődéssel ($r = 0,340$ $p < 0,01$), mind az ambivalens kötődéssel mérsékelt

pozitív irányú kapcsolatot mutat ($r= 0,329$ $p<0,01$). A Családi mintakövetés (CsM) alskála ezzel ellentétben enyhe pozitív korrelációt mutat a biztos kötődéssel ($r=0,151$, $p<0,01$), és negatív összefüggést az elkerülő kötődéssel ($r=-0,188$, $p<0,01$) (1.6.táblázat). A második hipotézist tehát beigazolódottnak tekintjük: a PIK alskálái gyenge, de szignifikáns összefüggést mutatnak a kötődési stílusokkal.

6. tábl. A PIK alskálái és a kötődési stílusok közti korrelációk

	PIK-EH	PIK-KK	PIK-CsM	AAS-S	AAS-Av	AAS-Ax
PIK-EH	-	-	-	-	-	-
PIK-KK	0,534**	-	-	-	-	-
PIK-CsM	-0,545**	-0,267**	-	-	-	-
AAS-S	-0,190**	-0,137**	0,151**	-	-	-
AAS-Av	0,336**	0,340**	-0,188**	-0,522**	-	-
AAS-Ax	0,053	0,329**	0,008	-0,228**	0,331**	-

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

A harmadik hipotézis (3.) az Élet Értelme Kérdőív (MLQ) és a PIK alskálái közötti kapcsolatra vonatkozott. Az Elköteleződés halogatása enyhe negatív kapcsolatban áll az értelmesség megélésével ($r= -0,288$ $p<0,01$). A Keresés és kétség (KK) dimenzió szintén enyhe negatív kapcsolatban áll az értelem megélésével ($r= -0,275$ $p<0,01$), ellenben az értelem keresésével gyenge pozitív korrelációt mutat ($r=0,170$ $p<0,01$). A Családi mintakövetés dimenziója pedig mind az értelem megélésével ($r=0,147$ $p<0,05$), mind az értelem keresésével gyenge pozitív kapcsolatban áll ($r=0,117$ $p<0,05$) (lásd 7.tábl). A 3. hipotézist tehát szintén beigazolódottnak tekintjük.

7. tábl. A PIK alskálái és az Élet Értelme Kérdőív alskálái közti korrelációk

	PIK-EH	PIK-KK	PIK-CsM	MLQ-PM	MLQ-PS
PIK-EH	-	-	-	-	-
PIK-KK	0,534**	-	-	-	-
PIK-CsM	-0,545**	-0,267**	-	-	-
MLQ-PM	-0,288**	-0,275**	0,147**	-	-
MLQ-PS	0,019	0,170**	0,117*	-0,179**	-

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Végül a *negyedik hipotézis* (4.) az elért identitás valamint az étellel való elégedettség összefüggésére vonatkozott. Az étellel való elégedettség enyhe negatív kapcsolatot mutat az Elköteleződés halogatásával ($r = -0,278$ $p < 0,01$), valamint a Keresés és kétség dimenzióval is ($r = -0,199$ $p < 0,01$); ezzel szemben a Családi mintakövetés dimenzióval enyhén pozitív korrelációt ad ($r = 0,208$ $p < 0,01$) (1.8.táblázat). A 4.hipotézist is beigazolódottnak tekinthetjük.

8. tábl. A PIK alskáláinak összefüggése az étellel való elégedettséggel

	PIK-EH	PIK-KK	PIK-CsM	SWLS
PIK-EH	-	-	-	-
PIK-KK	0,534**	-	-	-
PIK-CsM	-0,545**	-0,267**	-	-
SWLS	-0,278**	-0,199**	0,208**	-

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

*Ötödik hipotézis*ünkben (5.) azt feltételeztük, hogy az életkor előrehaladtával a moratórium, valamint a diffúzió csökkenni fog. A hipotézis csupán részben igazolódott: az Elköteleződés halogatása gyenge negatív összefüggést mutat az életkorral ($r = -0,167$ $p < 0,01$), vagyis a diffúzió enyhén csökken az életkor előrehaladtával, ezzel szemben a Keresés és kétség tekintetében nem volt különbség a korcsoportok között ($r = -0,017$ $p = 0,36$), tehát a moratórium azonos szinten marad 19 éves kortól 29 éves kor fele haladva. Nemek szerinti bontás esetén viszont azt találtuk, hogy a nőknél az Elköteleződés halogatása enyhén csökken az életkor előrehaladtával ($r = -0,227$ $p < 0,01$), míg férfiak esetén gyakorlatilag nincs szignifikáns lineáris kapcsolat a diffúzió és az életkor között ($r = -0,084$ $p = 0,255$).

A *hatodik hipotézis*ben (6.) azt feltételeztük, hogy az egyes párkapcsolati identitásállapotok összefüggést mutatnak a vizsgálati személyek jelenlegi párkapcsolati státuszával. A feltevés vizsgálatára egyszempontos varianciaanalízist alkalmaztunk. A szóráshomogenitás a Családi mintakövetés (CsM), valamint a Keresés és kétség (KK) alskálák esetében teljesült, így itt az ANOVA tábla eredményét vettük figyelembe, ellentétben az Elköteleződés halogatása (EH) alskálával, ahol a szóráshomogenitás nem teljesült, így a Welch statisztika eredményeivel számoltunk. Mind a három alskála esetén kimutathatók szignifikáns különbségek az aktuális párkapcsolati státusz függvényében, de ezek között csak egyes különbségek szignifikánsak (l. 9. tábl.). Az eredményekből látható, hogy a párkapcsolatban élő magasabb átlagot mutatnak az élettársi kapcsolatban élőkhez képest a Családi mintakövetés (CsM) tekintetében ($p < 0,05$). Továbbá megfigyelhető, hogy az egyedülállók több pontszámot értek el a Keresés és két-

ség (KK) alskálán mind a párkapcsolatban élőkhöz, mind az együttélőkhöz viszonyítva ($p < 0,01$). Az Elköteleződés hiánya (EH) tekintetében az egyedülállók szintén magasabb átlagot mutatnak a párkapcsolatban élőkhöz képest ($p < 0,01$).

9. tábl. A PIK alskálái és a párkapcsolati státusz közti összefüggések a varianciaanalízis tükrében

PIK alskálák	Párkapcsolati státusz		Átlagok közti különbségek	p
CsM	párkapcsolat	élettársi kapcsolat	3,26	0,047
	egyedülálló	párkapcsolat	3,13	0,000
KK	egyedülálló	élettársi kapcsolat	3,62	0,000
	egyedülálló	párkapcsolat	3,31	0,000

Hetedik hipotézisünk (6.) a vallásgyakorlás rendszerességének, a vallás szubjektív fontosságának, valamint a PIK alskáláinak összefüggéseire vonatkozott. Az Elköteleződés halogatása dimenzió erős negatív korrelációt mutat a vallásosság mindkét vetületével ($r = -0,475$, $p < 0,01$ és $r = -0,451$ $p < 0,01$). Hasonlóképpen szignifikáns, de gyengébb negatív kapcsolat figyelhető meg a Keresés és kétség dimenziója és a vallásosság között ($r = -0,268$ $p < 0,01$ és $r = -0,264$ $p < 0,01$). A Családi mintakövetés közepesen erős pozitív korrelációt mutat a vallásgyakorlás rendszerességével és a vallás szubjektív fontosságával ($r = 0,456$ $p < 0,01$ és $r = 0,392$ $p < 0,01$) (lásd 10.táblázat). A 6. hipotézist beigazolódnak tekintjük.

10. tábl. A vallásosgyakorlás rendszeressége, a vallás szubjektív fontossága, valamint a PIK alskálái közti korrelációk

	Gyakorol-e valamilyen vallást, és ha igen, milyen módon?	Mennyire fontos Önnek a mindennapi életben a vallás?
PIK-EH	-0,475**	-0,451**
PIK-KK	-0,268**	-0,264**
PIK-CsM	0,456**	0,392**

** . Correlation is significant at the 0.01 level (1-tailed).

4. MEGBESZÉLÉS

4.1. A pszichometriai mutatók értelmezése

A PIK tételeit a Melgosa-féle Pályaidentitás Skála alapján dolgoztuk ki, ezért hipotézisünkben feltételeztük, hogy a pályaidentitás skálához hasonlóan a tételek a Marcia-féle négy identitásállapot szerint fognak rendeződni. A főkomponens elemzés eredményeit áttekintve láthatjuk, hogy a tételek valóban négy faktor mentén helyezkednek el, ebből azonban az egyik megbízhatatlannak bizonyult. A megbízhatatlanság oka már a tételek csoportosulásán is látható: míg a másik három faktorba tartozó tételek a párkapcsolati formákkal és elköteleződéssel kapcsolatos álláspontokra kérdez rá, addig a 4. faktor három tétele tartalmilag inkább egy konkrét partnerrel szembeni viszonyulásra. Ez utóbbi faktor és tételei így nem kerültek bele a végleges kérdőívbe.

Az így megmaradt három faktor pedig megfeleltethető a Marcia-féle identitásállapotok mindegyikének: a második faktor (Családi mintakövetés) a korai zárást, a harmadik faktor (Keresés és kétség) pedig a moratóriumot méri. Az első faktor (az Elköteleződés halogatása) tételei tartalmilag két identitásállapotot is magába foglalnak: az identitásdiffúziót, valamint negatív előjellel az elért identitást. A faktoranalízis jelen esetben tehát tükrözi azt, amit Erikson és Marcia elmélete megfogalmaz: az érett identitás és az identitásdiffúzió egymással elentétes pólusokként foghatók fel (Marcia, 1966).

Az egyes faktorok megbízhatósági mutatói jónak (Elköteleződés halogatása - $\alpha=0.864$, Családi mintakövetés - $\alpha=0.873$) illetve elfogadhatónak minősülnek (Keresés és kétség - $\alpha=0.697$). A skála tehát alkalmasnak bizonyul abból a szempontból, hogy a kevésbé érettnek minősülő identitásállapotokat (identitásdiffúzió, korai zárás, moratórium) differenciáltan mérje.

Érdeemes megjegyezni, hogy az Elköteleződés halogatása faktor bír a legnagyobb „súllyal”, önmagában véve magyarázza a variancia több mint 21%-át. Ez tény is alátámasztani látszik Arnett (2000) feltételezését, miszerint a „készülődő felnősség” időszakát ténylegesen a keresés és az elköteleződés hiánya, időbeni kitolása fémjelzi.

4.2. A konstruktumvaliditásra vonatkozó eredmények értelmezése

A konstruktumvaliditás vizsgálata szempontjából, más identitásvizsgálatokra alapozva (Palladino Shultheiss & Bluestein, 1994; Ratner, 2014; Sheng, 2014) a *kötődési stílust* tekintettük az egyik legfontosabb konstruktumnak, ami összefüggést mutathat a párkapcsolati identitással. A kötődéseméletek szerint a biztos kötődés belső munkamodellje alapul szolgál az exploráció és a sikeres identitásalakulás számára, ezzel szemben a bizonytalan kötődés modelljei in-

kább kevésbé érett identitásállapotok talaját képezik (Sheng, 2014). Az eredményeink alapján megállapítható, hogy az Elköteleződés halogatása alskála inkább az elkerülő kötődéssel, a Keresés és kétség alskála inkább az ambivalens és az elkerülő kötődéssel, a Családi mintakövetés alskála pedig a biztos kötődéssel mutat összefüggést. Az elkerülő kötődési minta részben magyarázatot adhat a párkapcsolati elköteleződési nehézségekre, és úgy tűnik –amint egyes kutatások is rávilágítottak, hogy a biztos kötődési stílus nemcsak az érett identitással van összefüggésben, hanem hajlamosíthat a szülői minták automatikus átvételére, így a korai zárással is összefügg (Sheng, 2014). A két terület között található összefüggések azonban nem jelentős erősségűek, így óvatosan kell kezelnünk a kapott eredményeket. Valószínűbb, hogy a párkapcsolati identitás tekintetében nem kizárólag korai kötődési mintázat lenyomatának hatása érbényesül, hanem jelentős szerepe van az Arnett (2000) által említett társadalmi átalakulásoknak is.

A következő vizsgált összefüggés a párkapcsolati identitás, valamint az *értelmességérzés* kapcsolatára vonatkozott. A szakirodalommal összefüggésben (Schwarz és mtsai, 2011, 2013 stb) az élet értelmének megélése és az elért párkapcsolati identitás között, valamint az élet értelmének keresése és a moratórium között összefüggést vártunk. Elvárásaink lényegében beigazolódtak, mivel az Elköteleződés halogatása alskála negatív összefüggést mutat az élet értelmének megéléseivel, míg a Keresés és kétség alskála az értelem keresésével függ össze. A Családi mintakövetés alskála egyszerre mutat összefüggést az értelem megéléseivel és az értelem keresésével. Az eredmények arra engednek következtetni, hogy a diffúzióban lévő személyek, identitáselméleti megközelítésben egyik napról a másikra élnek, anélkül, hogy bizonyos életcélok, vagy életértelem vezérelné őket; a moratóriumban lévők helyzete egy általános kereséssel jellemezhető: egyszerre keresik önmagukat és olyan értékeket, életértelmet, amelyek mellett elköteleződhetnének. A korai zárók ugyan elköteleződtek bizonyos értékek mellett, ami értelmességérzést biztosít számukra, de valószínűleg amiatt, hogy ezeket nem érzik teljesen a sajátjuknak, az értelemkeresés nem zárult le életükben.

A párkapcsolati identitás és *jóllét* kapcsolatát illetően feltételeztük, hogy az érett identitás összefüggésben lesz az élettel való elégedettséggel. Az eredmények alapján a hipotézis beigazolódtott: az Elköteleződés halogatása, valamint Keresés és kétség alskálák enyhe negatív összefüggésben állnak az élettel való elégedettséggel, míg a Családi mintakövetés szintén enyhe, pozitív összefüggésben áll ugyanezen konstruktummal. Eredményeink összhangban vannak a szakirodalommal, amely több ízben igazolta, hogy a diffúzió és moratórium alacsonyabb jólléti szintekkel társulnak, mint az elért identitás és a korai zárás (Schwarz és mtsai, 2011, 2013 stb). Ugyanakkor ez az összefüggés gyengének minősül, tehát az identitás mellett számos más tényező lehet kihatással az egyén jóllétére.

Következő hipotézisünkben azt feltételeztük, hogy az *életkor* előrehaladtával csökkenni fog az identitásdiffúzióban, valamint a moratórium állapotában lévők száma (Cole & Cole, 2006). A teljes mintára vetítve azt találtuk, hogy csupán az Elköteleződés hiánya alkála mutat szignifikáns negatív összefüggést az életkorral, tehát csak az identitásdiffúzió csökken, a moratórium állapota nem mutat csökkenést a 19-29 év között. Nemekre lebontva még érdekesebb összefüggést találtunk: csupán a nők esetén csökken az identitásdiffúzió, a férfiak esetén változatlan szinten marad 19-29 év között. Ezek az eredmények azt a tapasztalati tényt támasztják alá, hogy a nők az idő múlásával egyre inkább hajlanak a házassági elköteleződésre, míg a férfiak számára az idő múlása nem jelent nyomást a családalapítás szempontjából, legalábbis huszas éveikben még nem. A moratórium változatlan szintje 19-29 év között pedig arra utal, hogy a huszas évek vége fele is éppen olyan aktuális a magánéleti útkeresés, mint a serdülőkor végén. Mindez megerősíti Arnett (2000) elméletét miszerint a készülődő felnőttkor különálló időszak, amikor lehetőség van az elhúzódó explorációra szakmai és magánéleti téren egyaránt.

A párkapcsolati státusz és párkapcsolati identitás összefüggéseit illetően legjelentősebb eredmény, hogy az egyedülállók magasabb átlaggal rendelkeznek mind a Keresés és kétség, mind az Elköteleződés halogatása tekintetében, azokkal szemben, akik jelenleg párkapcsolattal rendelkeznek. Ez azt mutatja, hogy magánélete jövőjéről, valamint az elköteleződés kérdéséről nehezebb gondolkoznia elméletben annak, akinek aktuálisan nincs párkapcsolata. Ez a különbség felhívja figyelmünket arra, hogy vizsgálatunk szempontjából fontos külön kezelni e két populációt – az egyedülállókat, illetve a párkapcsolattal rendelkezőket.

Vizsgálatunkban a legerősebb – közepes erősségű – összefüggéseket a párkapcsolati identitás és a *vallásosság* között találhattuk meg. Hipotézisünkben feltételeztük, hogy az érett identitás és korai zárás – esetünkben a párkapcsolati elköteleződésre vonatkozó hajlandóság -, összefügg a vallásnak tulajdonított fontossággal, valamint a vallásgyakorlás rendszerességével, arra alapozva, hogy a vallásos nevelés alapvetően pozitív viszonyulást alakít ki a párkapcsolati elköteleződéssel szemben. Elvárásainkkal és a szakirodalommal összhangban (Markstrom, Hofstra & Dougher, 1994), az eredmények azt mutatják, hogy az Elköteleződés halogatása alkála, valamint a Keresés és kétség alkála mérsékelt negatív összefüggésben áll mind a vallásnak tulajdonított fontossággal, mind a vallásgyakorlás rendszerességével, ezzel szemben a Családi mintakövetés alkála mérsékelt pozitív összefüggésben áll e kettővel. Úgy tűnik tehát, hogy azok a készülődő felnőttek, akik számára fontos a vallásgyakorlás (jelen esetben a korai zárók), szülei példája nyomán határozták el jövőbeni párkapcsolati formájukat, házassággal kapcsolatos attitűdjeik sokkal pozitívabbak. Elképzelhető, hogy az identitás más szeletei nem mutatnának ilyen erősségű kapcsolatot a vallásossággal, de mivel a PIK kérdései konkrétan a párkapcsolati elkötelező-

déssel kapcsolatos attitűdökre kérdezne rá, ezért itt egy szembetűnőbb kapcsolatot láthatunk.

4.3. A kutatás korlátai

A vizsgálati mintára elmondható, hogy egyértelműen torzít a 20-24 évesek, ezzel egyidejűleg a felsőoktatásban résztvevők irányába, 25-29 éves korosztály jelentősen kisebb arányban képviselteti magát. Továbbá a teljes populációhoz viszonyítva a mintában túlreprezentáltak a vallást fontosnak tartó, és rendszeresen gyakorló személyek. A vizsgálat feltáró jellege miatt nem állt nagy számban rendelkezésre korábbi szakirodalom ebben a témában, így csekély viszonyítási alappal rendelkezünk. Végül, de nem utolsó sorban, a különböző konstruktm-területek között szignifikáns, de csupán gyenge összefüggéseket kaptunk.

5. KÖVETKEZTETÉS

Elméleti szempontból azért tartjuk jelentősnek a Párkapcsolati Identitás Kérdőív létrejöttét, mivel ez az első mérőeszköz, ami az egyének párkapcsolati formákról alkotott elképzelését, elköteleződéssel kapcsolatos viszonyulását vizsgálja. A PIK megbízható mérőeszköznek bizonyult; a Marcia-féle identitás paradigma jól alkalmazható ezen a területen is. Úgy véljük, hogy a folytatásban érdemes lenne megvizsgálni milyen összefüggés van a párkapcsolati identitás, valamint az identitás más szeletei –elsősorban a pályaidentitás – között. Fontosnak tartanánk megvizsgálni a párkapcsolati identitás klinikai vetületeit, az alsókálák összefüggéseit a depresszióval, szorongással.

Végül, de nem utolsó sorban, izgalmas kérdés, hogy vajon milyen családi háttértényezők állhatnak az identitásállapotok hátterében, amiért mondjuk valaki tartózkodik az elköteleződéstől – tehát hasznos lenne a származási család struktúrájának, a szülői nevelési stílusok feltárása.

Reméljük, hogy Párkapcsolati Identitás Kérdőív, valamint az ezzel végzett kutatások segítenek közelebb kerülni a készülődő felnőtté válás sajátosságainak további árnyalásához, és segíthet rávilágítani, hogy milyen tényezők állnak a párkapcsolati elköteleződés kitolódásának hátterében.

FÜGGELÉK

Párkapcsolati Identitás Kérdőív

A következő állítások különböző viszonyulásokat fogalmaznak meg a párkapcsolattal, házassággal kapcsolatban. Kérem, hogy egy 1-től 5-ig terjedő skálán jelölje be, hogy mennyire tartja igaznak az alábbi állításokat a saját életére nézve!

- 1-egyáltalán nem igaz
- 2-inkább nem igaz
- 3-nem tudom eldönteni
- 4-inkább igaz
- 5-nagyon igaz

1. Jelenleg nem tudom pontosan, hogy kössek-e házasságot vagy sem; néha megfordul a fejemben a lehetőség.	1	2	3	4	5
2. Sokat gondolkodom azon, hogy milyen párkapcsolati forma a legjobb számomra.	1	2	3	4	5
3. Arra a következtetésre jutottam, hogy szeretnék házasságot kötni a jövőben.	1	2	3	4	5
4. Szeretnék megházasodni, mert a családomban ez a hagyomány.	1	2	3	4	5
5. Miután alaposan gondolkodtam a szóba jöhető párkapcsolati formákon, arra jutottam, hogy a házasság a lehető legjobb ezek közül.	1	2	3	4	5
6. Jelen pillanatban nem izgat, hogy akarok-e házasságot kötni, majd a jövőben gondolkodom rajta.	1	2	3	4	5
7. Már gyermekkoromban eldöntöttem, hogy házasságot szeretnék kötni, soha nem gondoltam más lehetőségre.	1	2	3	4	5
8. Az aktuális párkapcsolatom mellett nyitva tartom a szemem, és érdeklődöm más potenciális romantikus partnerek iránt is.	1	2	3	4	5
9. Túl korai számomra, hogy a házasságkötés lehetőségén gondolkodjam.	1	2	3	4	5
10. Próbálok eldönteni, hogy milyen párkapcsolati forma tudna boldoggá tenni hosszú távon, de még nem jutottam semmire.	1	2	3	4	5
(11. Ha nem látok perspektívát abban a párkapcsolatban, amiben vagyok, nem fogok sokat töprengeni azon, hogy kilépjek-e belőle. – faktoranalízis alapján kihagyva)	1	2	3	4	5
(12. Nem nyugszom addig, amíg meg nem találok életem párját. – faktoranalízis alapján kihagyva)	1	2	3	4	5
13. Nem gondolkodtam túl sokat azon, hogy érdemes-e házasságot kötni, mert a szüleim már gyerekként erre neveltek.	1	2	3	4	5
14. Nincs határozott elképzelésem arról, hogy hogy alakul a magánéletem a jövőben, de nem is igazán érdekel.	1	2	3	4	5
15. Miután sokat töprengtem rajta, megbizonyosodtam arról, hogy szeretnék házasságot kötni.	1	2	3	4	5

16. Komolyan foglalkoztat, hogy megtalálom-e életem párját: sok kételyem van ezzel kapcsolatban.	1	2	3	4	5
17. Nem okoz hosszas töprengést, hogy milyen párkapcsolati formában szeretnék élni, mert a családi hagyományt követem.	1	2	3	4	5
(18. Szerintem az ember tegyen meg minden tőle telhetőt, hogy megtalálja élete párját. – faktoranalízis alapján kihagyva)	1	2	3	4	5
19. A szüleim példája nyomán én is meg szeretnék házasodni.	1	2	3	4	5
20. Bár még nem világos számomra, hogy milyen párkapcsolati formában szeretnék élni, ez most még nem izgat.	1	2	3	4	5

IRODALOMJEGYZÉK

- 75 papír-ceruza teszt. (dátum nélk.). Budapest: Animula Kiadó.
- Andrási, Zs. (1995). Pszichológus hallgatók pályaidentitásának vizsgálata. Szakdolgozat. ELTE BTK, Budapest.
- Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, Vol 55(5), 469-480.
- Balistreri, E., Busch-Rossnagel, N. A. & Geisinger, K. F. (1995). Development and preliminary validation of the Ego Identity Process Questionnaire. *Journal of Adolescence* 18, 179-192.
- Bennion, L. D. & Adams, G. R. (1986). A revision of the Extended Version of the Objective Measure of Ego-identity Status: An identity instrument for use with late adolescents. *Journal of Adolescent Research*, 1, 183-198.
- Cole, M. & Cole, S. (2006): *Fejlődéslelektan*. Osiris, Budapest.
- Collins, N. L. & Read, S. J. (1990). Adult attachment, working models, and relationship quality in dating couples. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(4), 644-663.
- Erikson, E. (1959). *Identity and Life Cycle*. New York: International Universities Press.
- Faber, A., Edwards, A., Bauer, K. & Wetchler, J. (2003): Family structure: its effect on adolescent attachment and identity formation. *The American Journal of Family Therapy* 31, 243-255.
- Frankl, V. (2005): *Az ember az értelemre irányuló kérdéssel szemben*. Jel kiadó, Budapest.
- Hazan, C & Shaver, P.R. (1987): Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology* 52, 511-524.
- Horváth-Szabó Katalin (2007): *A házasság és a család belső világa*. Semmelweis Egyetem Mentálhigiéné Intézet, Budapest.
- Kézdy, A. (2007). Fejlődési krízisek vizsgálata egyetemisták körében. In Z. Puskás-Vajda, *Felsőoktatásban tanuló fiatalok problémái, útkeresése, pályafejlődése a 21. század kezdetén Magyarországon*. Felsőoktatási Tanácsadás Egyesület, Budapest, 49-68.
- Kiang, L. & Fuligni, A. J. (2010). Meaning in Life as a Mediator of Ethnic Identity and Adjustment Among Adolescents from Latin, Asian, and European American Backgrounds. *Journal of Youth and Adolescence* 39 (11), 1253-1264.

- Kopp, M. & Skrabski Á.: Család és életminőség. In: Kopp, M. & Kovács, M.E. (szerk.) (2006): *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. Semmelweis kiadó, Budapest, 220-242.
- Kroger, J. & Marcia, J. (2011): The identity statuses: origins, meanings and interpretations. S.J.Schwartz et al. (eds.). *Handbook of Identity Theory and Research*, 31–53.
- Marcia, J. E. (1966). Development and Validation of Ego-Identity Status. *Journal of Personality and Social Psychology Vol. 3, No. 5*, 551-558.
- Markstrom, A. C. (1999). Religious involvement and adolescent psychosocial development. *Journal of Adolescence*, 205–221.
- Markstrom, A. C., Hofstra, G. & Dougher, K. (1994). The ego-virtue of fidelity: A case for the study of religion and identity formation in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 453–469.
- Martos, T. & Konkoly-Thege, B. (2012). Aki keres, és aki talál – az élet értelmessége keresésének és megélésének mérése az élet értelme kérdőív magyar változatával. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 67 (1), 125–149.
- Martos, T., Sallay, V., Désfalvi, J., Szabó, T. & Ittész, A. (2014). Az Élettel való Elégedettség Skála magyar változatának (SWLS-H) pszichometriai jellemzői. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika* 15 (3), 289–303.
- Melgosa, J. (1987). Development and validation of the Occupational Identity Scale. *Journal of Adolescence* 10, 385-397.
- Palladino-Schultheiss, D. P. & Blustein, D. L. (1994). Contributions of Family Relationship Factors to the Identity Formation Process. *Journal of Counseling & Development*, 73, 159-166.
- Ratner, K. (2014). The Role of Parenting and Attachment in Identity Style Development. *The University of Central Florida Undergraduate Research Journal*, 7(1), 15-26.
- Schwartz, S. J., Beyers, W., Luyckx, K., Soenens, B., Zamboanga, B. L., Forthun, L. F. et al. (2011). Examining the Light and Dark Sides of Emerging Adults' Identity: A Study of Identity Status Differences in Positive and Negative Psychosocial Functioning. *Journal of Youth and Adolescence*, 40, 839-859.
- Schwartz, S.J., Zamboanga, B.L., Luyckx, K., Meca, A. & Ritchie, R.A. (2013). Identity in Emerging Adulthood: Reviewing the Field and Looking Forward. *Emerging Adulthood* 1(2), 96-113.
- Sheng, S. (2014): Attachment styles and identity status: az exploratory study. Research thesis, Ohio State University.
- United Nations Economic Commission for Europe. (2013). Forrás: UNECE: <http://w3.unece.org/PXWeb/en/CountryRanking?IndicatorCode=303>. Letöltve: 2016.05.10-én.
- Takács Szabolcs (2016). *Bevezetés a matematikai statisztikába, elmélet és gyakorlat*, Budapest, Antaresz Kiadó.
- Takács Szabolcs (2012). Érzékenységvizsgálatok a statisztikai eljárásokban. *Alkalmazott Matematikai Lapok*, vol. 29, pp.:67-100.
- Vargha András (2015). *Matematikai Statisztika*, Budapest, Pólya Kiadó.

PIRAMIS ÉS PÁLMA, VALAMINT KEMPLER FÉLE TESZT ALKALMAZÁSA NYELVFEJLŐDÉSI ZAVARRAL KÜZDŐ GYERMEKEKNÉL

Juhász Anikó, Fodorné F. Rita

Absztrakt

A beszéd- és nyelvfejlődési zavar jelenségek köre korántsem szűkíthető a beszéd-, illetve nyelvi képességek elmaradására. A nyelv elsajátításának biológiai és pszichés feltételei mellett társadalmi és szociokulturális követelmény az optimálisan beszélő környezet, a megfelelő mennyiségű és minőségű beszédminta. Célkitűzés: Célunk annak felderítése volt, hogy a Piramis és Pálma, valamint a Kempler-féle tesztek az eredeti célcsoportjuk (afázia, vizuális agnózia, Alzheimer-kór mint szemantikus emlékezeti deficit) vizsgálata mellett alkalmasak-e a 8-12 éves korú gyermekek vizsgálatára. Nemcsak a fejlődési diszlexiás gyermekek teljesítményét hasonlítottuk össze a kontroll csoport tagjaival, hanem a szociálisan hátrányos helyzetű tanulók eredményeit is elemeztük, csoportonkénti, életkori és tesztfeladatonkénti összehasonlítást is végeztünk. A statisztikai próbák kimutatták, hogy nincs szignifikáns különbség a fejlődési diszlexiások és a szociálisan hátrányos helyzetűek e két tesztben elért teljesítménye terén. A fejlődési diszlexiások és a kontroll csoport eredményei viszont szignifikánsan eltértek. A szociálisan hátrányos helyzetű gyermekek és a kontroll csoport paramétereiben szintén szignifikáns eltérés mutatkozott.

A kutatás eredményei alátámasztják, hogy a két teszt alkalmas gyermekek vizsgálatára, mivel jelzi a nyelvi fejlődés problémáit. A széles körben használt és ismert intelligenciamérő, 90 perc időterjedelmű tesztbatteria, a WISC-IV-et helyettesíthetnénk a Piramis és Pálma, valamint a Kempler-féle teszttel.

Kulcsszavak: a nyelv és a beszéd tipikus fejlődéstől való eltérései ■ hátrányos környezet ■ korlátozott nyelvi kód ■ fejlődési diszlexia ■ Piramis és Pálma Teszt ■ Kempler teszt

Abstract

Phenomena of verbal and language developmental disorder can by no means be narrowed to the deficit of verbal and language abilities. Besides the biological and psychological conditions of language acquisition, the optimal language environment, the quality and the quantity of the language sample are also important sociocultural requirements. Objectives: Our study focused on the question whether the Pyramid and Palm Trees and Kempler Comprehension tasks are suitable for examination of children between the age of 8-12. The original target group of the test are patients with aphasia, visual agnosia, Alzheimer's disease and semantic memory deficit. Not only the performance of children with developmental dyslexia were compared to a control group, but also socially disadvantaged students were examined. Comparisons between groups, age-groups and test items were made. Statistical tests proved that there were no significant differences between performance of the developmental dyslexia group and the socially disadvantaged group. However a significant difference was found between results of the control and the dyslexia group as well as the socially disadvantaged group. Results of

the present research prove that the two tasks are suitable for measuring problems of language development among children. The use of the commonly used intelligence test (WISC-IV), taking 90 minutes could therefore be substituted with the Pyramid and Palm Trees test and the Kempler Comprehension task

Key words: disorders of verbal and language development ▪ disadvantaged environment ▪ limited language code ▪ developmental dyslexia ▪ Pyramid and Palm Trees Test ▪ Kempler comprehension task

1. ELMÉLETI HÁTTER

Nyelvi kompetenciáról beszél Fehérné (1998)¹, ha a felhasználó maga rendelkezik az általa használt nyelv jeleinek alkalmazásáról, szabályrendszeréről, és megfelelően bír a nyelvtani szabályok használatával. Mi történik azonban olyankor, ha a feltételek nem ilyen egyértelműen adóttak?

Azok a gyermekek, akiknek nyelvi képessége, elmarad az életkoruktól elvárhatótól, hátrányba kerülnek a pragmatikai szabályok felismerésében és alkalmazásában. Szélsőséges esetben akár társadalmi beilleszkedési problémákhoz is vezethet, pl. elszigetelődnek kortársaiktól, ezáltal hamarabb válnak magányossá, marginális helyzetbe kerülnek, deviáns viselkedésformát mutatnak, magatartásuk szélsőséges formát ölt, világít rá Fehérné (1998)^{uo}.

A nyelvi kompetencia sérülésének hátterében meghúzódó okot Gósy (2009)² az intenzív környezeti zajt véli, amelynek következménye az akusztikus alakháttér megkülönböztetésének nehézsége. Minekután ma már négyszer gyorsabban beszélünk, mint 30 vagy akár 40 évvel ezelőtt, az agyi akusztikus feldolgozás erőteljesen érintett.

Pléh (1989)³ leírja, hogy a nyelvi zavarok beszéden keresztül ismerhetők fel. A nyelvi elmaradások a primer folyamatok sérülésének függvénye a kommunikáció és a nyelvelsajátítás során, mondja Fehérné (2000)⁴. Az 1. típusba tartozóknál a korai kommunikációs kompetencia területén lép fel a zavar, tehát korán manifesztálódik a probléma. A 2. típusuk esetében a zavar egyéves kor körül jelentkezik, s a szimbólumképzés területén jön létre. A hátterében kognitív okok húzódnak meg. Ez egyben a közlő – funkció deficitjét is magában rejti. A 3. típusba sorolható a hároméves kor körül fellépő deficit, amelyet a neurolingvisztikai folyamatok terén fellépő zavar okozza.

¹ Fehérné Kovács Zsuzsanna: Nyelvi képességek és a tanulási zavar, *Beszédeggyógyítás*, 1. sz., 1998, 38-41.

² Gósy Mária: Gyermekek anyanyelvi kompetenciájáról, *Gyógypedagógiai Szemle*, 2-3. sz., 2009

³ Pléh Csaba: A mondatmegértés és a nyelvi szerkezet összefüggései a magyarban, *Nyelvtudományi Közlemények*, 90/1-2. sz., 1989, 1-19., 19-45.

⁴ Fehérné Kovács Zsuzsanna: A nyelvi fejlődés zavaráról új megközelítésben, *A pedagógus személyisége*, Országos Szakmai Konferencia, VI. Soproni Logopédiai és Pedagógiai Napok, 2000, 96-104.

Logopédusként a verbalitásra fókuszálunk, holott a nonverbális kommunikáció legalább ugyanennyire fontos. A pszichológusok a gyermek képességeinek mérése során előtérbe helyezik a Wechsler-típusú intelligenciamérő eljárásokat, pl. a Wechsler Intelligence Scale for Children – Fourth Edition-t (WISC-IV). Kutatásunk arra a kérdésre irányul, hogy ezt a széles körben használt és ismert tesztbatteríát, amelynek felvétele mintegy 90 percet igényel, helyettesíthetnénk-e két másik módszerrel, a Piramis és Pálma, valamint a Kempler-féle teszttel. nonverbális deficitek a nyelvi tünetekért is felelősek lehetnek, így a nonverbális sajátosságok tanulmányozása útján közelebb juthatunk a nyelvvelsajátításban szerepet játszó specifikus kognitív képességek beazonosításához.

További célként nemcsak a fejlődési diszlexiás gyermekek, hanem hátrányos helyzetű tanulók teljesítményét is össze kívántuk hasonlítani egy kontrollcsoport tagjaival. Mindezt annak reményében tettük, hogy eredményeink kiindulási pontként szolgálhassanak a két eljárás magyar sztenderdjéhez.

1.1. A nyelv és a beszéd a tipikus fejlődéstől való eltérései

„Minden olyan esetben, amikor a nyelv/beszéd elsajátítása, kompetenciája, használata megnyilvánulásának bármely formája (írott nyelv, beszélt nyelv, jelnyelv) eltér a többségi nyelvhasználókéétól, a tipikustól való minőségi/mennyiségi eltérés függvényében (időbeliség, kiterjedtség, tüneti szerveződés, kóroktan, súlyosság) beszélhetünk beszéd-sérülésről, beszéd – és nyelvi elmaradásról, beszéd – és nyelvi zavarról, beszéd-beli akadályozottságról, beszéd-fogyatékos-ságról” (Fehérné, 2009. 39. o.)⁵. A nyelvi zavar ezen értelmezése a nyelvi elemek és szabályok ismeretének, illetve alkalmazásának zavarát, hiányosságát veszi górcső alá. A beszéd- és nyelvfejlődés késhet, akadályozottá válhat, elakadhat. A háttérben biológiai, pszichés vagy környezeti okok állnak. Amennyiben a deficiteket a szakemberek nem tárják fel, nem szüntetik meg, akkor a nyelvi zavar a súlyosságtól függően gátjává válik a kogníciónak, gondolkodásnak, az ismeretek magasabb szintű elsajátításának, hívja fel rá a figyelmünket Fehérné (2009).

A különféle eredetű eltérések vagy károsodások következményeként megjelenő nyelvi és beszédzavar gátolja a gyermek és a környezete közötti interakciót. A zavar a beszédfejlődés bármely szakaszában felléphet. A már kialakult beszédre szintén érvényes (Gordosné, 1995)⁶. A beszéd és a nyelvfejlődés zavarait nem lehet közvetlenül neurológiai megbetegedéssel, a beszédmotorika zavarával, érzékszervi fogyatékos-sággal, az intelligencia csökkenésével vagy környezeti faktorokkal magyarázni. Receptív beszédzavarként definiálja Warnke és

⁵ Fehérné Kovács Zsuzsanna: A beszédzavarok logopédiai rehabilitációjáról, avagy milyen is a beszéd-fogyatékosok rehabilitációja?, *Fejlesztő Pedagógia*, 1. sz., 2009, 39–47.

⁶ Gordosné Szabó Anna: *Bevezetés a gyógypedagógiába*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995.

Szűcs (1996)⁷ a beszéd megértésének fejlődési zavarát. Egyéves gyermek környezetének neveit még nem érti, másfél évesen a gyakran előkerülő tárgyak nevét nem ismeri, két évesen egyszerű felszólításoknak nem tud eleget tenni. Később grammatikai struktúrákat nem tud elkülöníteni. Gyakran jár együtt szociális-, érzelmi- és magatartászavarral. Prognózisa viszonylag kedvezőtlen. Az iskoláskorú gyermekek 3–10%-ánál fordul elő. Fiúknál gyakoribb. Oka lehet genetikai (családi) hajlam. Koragyermekkori strukturális és funkcionális cerebrális zavar szerepet játszhat létrejöttében. Beszédet érintő depriváció is befolyásolhatja a beszédfejlődést. Nem magyarázható pusztán neurológiai betegséggel, a beszédlefolyás zavaraival, korlátozott érzékszervi működéssel, csökkent intelligenciával vagy nyelvi (beszéd-) deprivációval.

Differenciáldiagnózis nézőpontjából Warnke és Szűcs (1996) hangsúlyozza, hogy a beszédfunkciókat standardizált tesztmódszerekkel kell megragadni. Lényeges szempont a hallóképesség, az intelligencia nonverbális vizsgálata. A szellemi visszamaradás, a mutizmus kizárandó.

Subosits (2004)⁸ nélkülözhetetlennek tartja a jó és tiszta beszédpéldát, amely az úgynevezett külső hallási ingerületek formájában jut el a beszélni tanuló kisgyermek központi idegrendszerének feldolgozó központjába. A szegényes, nem megfelelő beszédkörnyezet, az érzelmileg sivár beszédpélda gyakran lehet az oka a fejlődés megkésésének. Saját hangunk meghallása – mint akusztikai önkontroll – szintén nagy jelentőségű a gyermek beszédfejlődésében és a beszéd oktatásában.

A hátrányos helyzetű tanulók nyelvhasználatára jellemző a rövidre zárt kommunikációs stratégia, jelenti ki Mészáros és Kas (2008)⁹. Nyelvhasználatuk egyszerű mondatok alkalmazására, a zsargonok (sajátos szavak) használatára szűkül. Többnyire felszólító mondatokat veszik igénybe. A szavak jelentése megtapad az adott közösségben előfordultaknál. Nem észlelik az összetett mondatok tagmondatai közötti logikai vagy tartalmi kapcsolatot, nem ismerik fel az irodalmi vagy ismeretterjesztő szövegek ok – okozati összefüggéseit. Az átvitt értelemben használt kifejezések, elvont fogalmak értelmezhetetlenek számukra.

Hajdúné (2014)¹⁰ az Arany János Tehetségondozó Program jóvoltából létrehozott mérésének egyik célja a nyelvi szintek elmaradásának, az anyanyelvi kompetencia hiányosságainak feltárása. A teszt az alábbi 10 feladatból állt: álszavak másolása; szinonimakeresés; ellentétes jelentésű szavak; hasonló hang-

⁷ Warnke, A., Szűcs, E.: A lelki fejlődés zavarai gyermekkorban, in Vetró Á., W. LI. Parry-Jones (szerk.): *Gyermek- és Ifjúságpszichiátria orvostanhallgatók és szakorvosjelöltek számára*, Szeged, GyLE Kiadó, 1996.

⁸ Subosits István: *Hangtan*, Budapest, TAS-11 Kft, 2004.

⁹ Mészáros Andrea, Kas Bence: A kognitív funkciók megismerésének szerepe a nyelvfejlődési zavar diagnosztikájában, *Gyógypedagógiai Szemle*, 2. sz., 2008.

¹⁰ Hajdúné Csakajda Ildikó: *Hátrányos helyzet = nyelvi hátrány? Nyelvi fejlesztés az Arany János Kollégiumi Program 9. előkészítő évfolyamán a hódmezővásárhelyi Németh László Gimnázium és Általános Iskolában*. Letöltve 2014. 2014. 10. 26., from http://epa.oszk.hu/00000/00035/00143/pdf/EPA00035_upsz_2010_08-09_068-075.pdf

zású szavak mondatba foglalása; összekeveredett betűkből szóalkotás, jelentés magyarázás; tómondat bővítése megadott számú mondatrésszel; tagolatlan szöveg tagolása; hibás toldalékok, vonzatok, névelő javítása szövegben; szómagyarázat; idegen szavak mondatba illesztése. A hátrányos helyzetű tanulók nyelvi képességei valamennyi nyelvi szinten elmaradást mutatnak. Az álszavak másolásának, a hangok azonosításának és megkülönböztetésének, a hang – betű megfeleltetésnek a hibája az alsó nyelvi szint sérülésére utalhat, ezért a felsőbb nyelvi szintek (szókincs, szó szerkezetek, mondatok, szöveg) ugyanúgy hibásan funkcionálnak. A szűk szókincs, a szemantikai hiányosságok nemcsak a nyelvi készséget érintik, hanem a szövegértést, szövegalkotást is.

A magyar nyelv relációs szókincsét 250–300 szó alkotja, állapítja meg Nagy (2002)¹¹. A térre, időre, hasonlóságra, mennyiségre igekötők és toldalékok is utalnak. A relációs szavak biztonságos alkalmazása nélkül a nyelv használhatatlan. Szövegértési, szövegalkotási, matematikai problémát okoz a relációs szavak hibás alkalmazása vagy annak hiánya. Vagyis ezen anyanyelvi hiányosság okán a matematikai kompetencia talaján egyaránt hátrány, elmaradás mutatkozik.

1.2. A korlátozott nyelvi képességek pszichés vonatkozásai

„A korlátolt nyelvi képességek negatívan hathatnak a gyermek belső (lelki) működésére azáltal, hogy korlátozzák a társas interakcióhoz elengedhetetlen kódolási és dekódolási lehetőségeket, ezek téves személyközi percepciót és kommunikációt eredményezhetnek” (Fehérné, 2000. 98. o.)^{1m}.

A nyelv egyik legfontosabb funkciójának Gallagher (1999)¹² az intraperszonális, az emocionális és a magatartási szabályozást tartja. A korlátolt nyelvi működések végett az érzések nem tudnak nyelvi formában kifejezésre jutni, ezáltal a kommunikációs helyzetek félreértésre adhatnak okot, negatívan hat a gyermek lelki működésére. Az érintett területek a következők:

- a nyelvi output nem alkalmazkodik a hallgatói igényekhez,
- nehézségek lépnek fel egy adott téma megkezdésében, annak folytatásában és a témaváltásban,
- kevés pozitív szociális megnyilvánulást mutatnak az interakciójuk/társalgásuk során,
- a verbális elégtelenség, azaz a nem adekvát nyelvhasználat (a szókincs, mondattervezés) a tervezésében és a szerkesztésében is egyaránt megjelenik.

¹¹ Nagy József: *Relációs szókincs*, in Nagy József (szerk.): *Az alapkészségek fejlődése 4-8 éves életkorban*, Budapest, OKÉV KÁOKSZI, 2002.

¹² Gallagher, T. M.: *Interrelationships among children's language, behavior, and emotional problems*, *Topics in Language Disorders*, 19 (2). sz., 1999, 1-15.

A nyelvi problémákra visszavezethető emocionális és/vagy magatartási zavarok felismerése lényeges diagnosztikai feladat, amelyből terápiás következmények is fakadnak. Gyakorló szakemberként fontosnak véljük tájékoztatni a szülőket, tanárokat a nyelvi korlátozottság és az emocionális, magatartási reakciók közötti összefüggésekről.

1.3. Differenciáldiagnózis

Az egyéni esetek megítélésekor, később pedig a diagnosztikus protokoll összeállításakor a beszéd- és nyelvelsajátításban szerepet játszó tényezők fejlődéséről, illetve aktuális állapotukról rendelkezésre álló információk közötti összefüggések feltárása a cél. Ezen komponensek együttes számbavétele elősegíti a tünetek és okok kapcsolatának értelmezését differenciáldiagnosztikai aspektusból. (Mészáros és Kas, 2008)¹⁰.

A nyelvelsajátítást befolyásoló faktorok két nagy csoportra oszthatóak. Az ún. külső, vagyis környezeti tényezők a nyelvi minta, az input minőségét és mennyiségét jelentik. A nyelvi zavarok szempontjából legfontosabb szegmensét képezi a család szocioökonómiai státusza (socioeconomical status – SES) és annak összetétele (testvérek, születési sorrend), illetve a korai, különösen az első másfél évre jellemző gondozás minősége (többek között az otthoni nevelés vs. bölcsőde) emelhető kiemelni. Nittrouer (1996)¹³ jelentős elmaradást mutatott ki alacsony szocio-ökonómiai státuszú családból származó gyerekeknél a beszéd-észlelési stratégiák fejlődésében, a fonológiai tudatosságban és a receptív szókincsben egyaránt. Az alacsony SES nyelvi fejlődésre gyakorolt hatása közvetett; az ilyen családokra a bernsteini értelemben vett korlátozott kód – szűkebb szókincs, egyszerűbb és rövidebb mondatstruktúrák, magasabb arányú névmás-használat, zsargonjelleg –, illetve sajátos, főként imperatívuszt használó, rövidre záró kommunikációs stratégiák fordulnak elő.

Raviv és mtsai (2004)¹⁴ bebizonyították ezen feltevéseket kutatásukban. Mintegy 1000 hároméves gyerek nyelvi képességét, családjuk szocio-ökonómiai státuszát, édesanyjuk szülői érzékenységét vizsgálva azt találták, hogy az SES-faktorok és a nyelvi képesség mutatói korrelálnak a nevelkedés változóival. Vagyis az anyának a gyerekével szemben mutatott érzékenységnek és az otthoni-családi környezetnek kognitív stimuláló hatása van. Azaz, a család anyagi helyzete a gyerek neveltetési környezetének befolyásolása által rontja a hároméves kori nyelvi teljesítményeket: egyrészt gátat szab a minél sokrétűbb tapasztalatszer-

¹³ Nittrouer, S.: *The Relation Between Speech Perception and Phonemic Awareness Evidence From Low-SES Children and Children With Chronic OM*, Journal of Speech and Hearing Research, 39. sz., 1996, 1059-1070.

¹⁴ Raviv, T., Kessenich, M. Morrison, F. J.(2004): *A mediational model of the association between socioeconomic status and three-year-old language abilities: the role of parenting factors*, Early Childhood Research Quarterly, 19, 528-547.

zésnek, másrészt a bizonytalan egzisztenciális körülmények, s az ezek következményeként fellépő stressz olyan anyai viselkedésformákat alakítanak ki, amelyek a nyelvi fejlődésre nézve kedvezőtlen érzelmi légkört eredményeznek a gyerek számára. Más kísérletekből kiderült az is, hogy inkább a receptív (értő), mint az expresszív (kifejező) nyelvi képességre gyakorolnak negatív hatást (Reznick, 1997¹⁵; Murray és Hornbaker, 1997¹⁶).

Azt, hogy a gyermek a rendelkezésre álló nyelvi inputot miként tudja kezelni, mit képes hasznosítani, az ún. belső faktorok determinálják. A belső tényezők közül a rizikófaktorok feltárását célzó vizsgálatok a nem, a genetika, a pre-, peri-, postnatális történések (pl. koraszülöttség, alacsony születési súly), a hallásállapot, a beszédmotorikum, a tanulási képesség, a neurológiai érettség és az esetlegesen előforduló pszichiátriai problémák szerepére hívja fel Kniff (2003)¹⁷ a figyelmet.

Ami a nyelvfejlődési zavar genetikáját illeti, felmerülhet a beszéd- és nyelvi zavarok családi halmozódást kérdése. Annyi bizonyos, hogy a hajlam öröklődhet. Kovac és munkatársai (2002)¹⁸ ikerkutatásai is ezt támasztják alá, miszerint egypetéjű ikreknél 0.70, kétpetéjűeknél pedig 0.46 a specifikus nyelvi zavar konkordanciája, vagyis annak esélye, hogy ha legalább az egyik gyermek, akkor a másik is érintett. Stromswold (2000)¹⁹ vizsgálatai demonstrálták, hogy 46%-ban a rokonoknál is szerepelt valamilyen nyelvfejlődési eltérés. Bishop (2001)²⁰ az ikertestvérek idővel megszűnt zavarait is számításba veszi. Egypetéjű ikreknél a nyelvi zavarok 95 %-os, míg kétpetéjűeknél csupán 45 %-os együttjárást ábrázolt.

„A DSM-IV definíciójában helyes az a feltétel, hogy az olvasás pontosságát és a megértést is mérni kell, mégpedig standardizált tesztekkel. Ez a gyakorlat nyelvére lefordítva azt jelenti, hogy az adott írásrendszer természetétől függetlenül a pontosság a legfontosabb mutató. Transzparens ortográfiájú nyelveknél, mint amilyen a magyar, a pontosság gyakran nem jól differenciál. A DSM – kritériumok alkalmazásának jelenleg Magyarországon van egy másik akadálya is. Nincsenek ugyanis standardizált olvasási tesztek, a megértés zavarait gyakran

¹⁵ Reznick, J. S.: Intelligence, language, nature, and nurture in young twins, in Sternberg, R. J., Grigorenko, E. L. (szerk.): *Intelligence, heredity, and environment*, New York, Cambridge, University Press, 1997, 483–504.

¹⁶ Murray, A. D. és Hornbaker, A. V.: *Maternal directive and facilitative interaction styles: Associations with language and cognitive development of low risk and high risk toddlers*, *Development and Psychopathology*, 9. sz., 1997, 507–516.

¹⁷ Kniff, W. A.: *Diagnostics in children with language problems: Differences between a multidisciplinary and monodisciplinary procedure.*, Groningen, Ph.D. thesis, Rijks University, 2003.

¹⁸ Kovac, I., Gopnik, M. és Palmour, R. M.: *Sibling Resemblance for Specific Components of Linguistic Competence in Families of Speech/Language Impaired Children*, *Journal of Neurolinguistics*, 15, 2002, 497-513.

¹⁹ Stromswold, K.: *Cognitive and neural aspects of language acquisition.*, in Lepore, E., Pylyshyn, Z. (szerk.): *What is cognitive science?* Oxford, Blackwell, 1999, 356-400.

²⁰ Bishop, D. V. M.: *Uncommon understanding. Development and Disorders of Language Comprehension in children*, Psychology Press, 1997, 19-49.

esetlegesen kialakított, normatív adatokkal nem rendelkező feladatokkal mérrik” (Csépe, 2006. 105. o.).²¹

Costard (2007)²² ugyanezen állásponton van, miszerint a gyakorlati diagnózist nehezíti, hogy nem állnak rendelkezésre formális (standardizált) olvasási és helyesírási diagnosztikus eljárások, amelyek az életkorhoz vagy az olvasási, írási korhoz viszonyítanák az elmaradást, illetve a jelentős (szignifikáns) elmaradást értelmezni tudnánk. Hozzáfűzi, hogy a különböző időpontokban elvégzett vizsgálatok nem adnak azonos eredményt ugyanazoknál a gyermekeknél.

Lőrík (2014)²³ további problémára hívja fel a figyelmet. Nincs ugyanis egyégesen elfogadott nézet a tekintetben, hogy melyik osztályfokban releváns a diszlexia megállapításáról döntést hozni. A gyakorlat azt prezentálja felénk, hogy legkorábban a második osztály első felének végén lehet megállapítani, amikor a gyermek fejlődésében olyan szakaszba érkezett, amelyben különleges segítségre van szüksége. Hangsúlyozza a különböző területeken dolgozó specialisták közös munkáját. A fül-orr-gégész, foniáter, audiológus, szemész, neurológus, klinikai pszichológus, gyógypedagógiai pszichológus, kognitív (neuro)pszichológus, logopédus, tanító és más szakemberek együttműködése vezethet véleménye szerint eredményre.

2. MÓDSZER

2.1. A vizsgálat körülményei

A vizsgálatokat X., illetve XIX. kerületi intézményekben végeztem, ahol az intézményvezetők és osztályfőnökök nyitottan és készségesen álltak hozzá. Eredeti elképzelés szerint a fejlődési diszlexiás gyermekeket szerettem volna összehasonlítani a kontroll csoporttal, mivel a következtetések és az eredmények értelmezése nagymértékben függ a kontrollcsoport kiválasztásától, ezért a megfelelő mutató történő illesztés alapvető fontosságú. Azt kívántam feltárni, mér-e a két teszt 8-12 éveseknél is. Amikor azonban a nem fejlődési diszlexiásokkal kezdtem el felvenni a próbákat, meglepően szélsőséges eredmények születtek a Píramis és Pálma teszt során. Pedagógusokkal való konzultálás vezetett rá arra, hogy mennyire számottevő a család szocio-ökonómiai helyzete. Tovább vizsgálódva, fokozatosan nőni láttam a differenciákat. Végül 3 csoport értékét vettem össze.

²¹ Csépe Valéria: *Az olvasó agy*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2006.

²² Costard, S.: *Störungen der Schriftsprache. Modellgeleitete Diagnostik und Therapie*, Stuttgart, G. Thieme Verlag, 2007.

²³ Lőrík József: *Az írott nyelv zavarai, a diszlexia és a diszgráfia*. Letöltve 2014. 10. 26., from <http://www.mlszsz.hu/files/Az%20%C3%ADrott%20nyelv%20zavarai.pdf>

A vizsgálatra a fejlesztő szobában került sor, ami a fejlődési diszlexiás gyerekeknek ismerős volt, ugyanakkor megnyugtatóan hatott a szoba berendezése a kontroll csoporthoz tartozó gyermekekre is.

2.2. Vizsgálati személyek

A fejlődési diszlexia megállapításához részben a BNO-10 és DSM-IV diagnosztikai kritériumaira támaszkodtam, amely kimondja, hogy ki kell zárni a perifériás és centrális hallás-, látás- és mozgászavart, a mentális alulteljesítést, a figyelemzavart, az auditív feldolgozás zavarát (Central Auditory Processing Disorders), valamint a szerzett zavarokat és egyéb tényezőket. További kritériumként határoztam meg a dadogás beszédkórképet, az autizmus spektrum zavart, a mutizmust, valamint a beszéddeprivációt.

9 évesek voltak a legtöbben (45-en). Visszautalnék itt Warnke és Szűcs (1996) azon megállapítására, hogy a fiúk érintettebbek a nyelvfelődési zavarban. Az én mintámban is három eset kivételével (szociálisan hátrányos helyzetű 8 éveseknél fordított az arány, a szociálisan hátrányos helyzetű 10 és 11 éveseknél pedig kiegyenlített) a lányok alkották úgymond a „kisebbséget”, ők voltak kevesebben.

2.3. Vizsgálati módszerek

A fent említett kritériumok alapján kiválasztottam 50 fejlődési diszlexiás, 50 hátrányos helyzetű, 50 kontroll gyermeket a 8-12 éves korosztályból. Az előbbi 2 csoport a X. kerületi általános iskolák növendékei, a harmadik a XIX. kerületi intézmények tanulói.

Gósytól (1995/2006) tudjuk, hogy a fonématudatosság több területét is befolyásolja a beszédhangdrizkimináció, ami csak az olvasástanulás időszakában (7-8 éves korban) érik be teljesen. Ebből kiindulva határoztam meg a 8 évet a tartomány egyik végpontjaként, amikor már az olvasás- és íráselsajátítás megtörténik. Másik végpont 12 évre esett, a tinédzser kor előtti periódusra.

Vizsgálatomhoz két klinikai neuropszichológiában használatos, még magyar sztenderddel nem bíró tesztet választottam, amellyel kísérletet teszek arra, hogy mérnek-e gyermekeknél is. Eddig ilyen kutatás nem létezett. A felnőttekkel végzett tanulmányok tanulságairól is pusztán csekély pszichometriai információról tájékozhatnak a szakirodalmak.

A Piramis és Palma teszt (PPT) (Howard és Patterson, 1992)²⁴ a szemantikus emlékezet vizsgálatára szolgál: tényekre, általános tudásra, szó jelentésére vo-

²⁴ Howard, D. és Patterson, K.: *Pyramids and Palm Trees: A test of semantic access from pictures and words*, UK, Bury St. Edmunds, Thames Valley Test Company, 1992.

natkozóan. Nem kontextuális memória, független az információ kódolásának helyétől és idejétől. Egyetlen instrukciót kap a vizsgálat személy: „Melyik alsó kép illik a legjobban a felső képhez?”

A Kempler-féle teszt (Kempler, 1986)²⁵: az eltérő mondatípusok feldolgozásán alapul, a megértést „nézi” meg közelebbről. Ekkor a „Mutasd meg azt a képet, amelyikről mesélek!” utasítás hangzik el.

3. EREDMÉNYEK

3.1. Csoportonkénti összehasonlítás

A tesztekben legtöbb hibát a fejlődési diszlexiások vétettek (a Piramis és Pálma teszt hibaátlaga 6,66, a Kempler-teszté 2,72). Az első feladatsorban a legtöbb hiba 22, míg a másodiknál 15 volt. Az átlagtól való átlagos eltérés a Piramis és Pálma tesztben nagyobb (3,514), mint a mondatmegértés mérésénél (2,807). Az asszociációs képesség területén a szociálisan hátrányos helyzetűek átlaga volt a legmagasabb (5,78), ami statisztikai szempontból nem jelent szignifikáns eltérést a fejlődési diszlexiás csoport eredményeihez képest. Hasonlóan alakult a szemantikus feldolgozás. A szociálisan hátrányos helyzetű csoport általánosan jobban teljesített (1,98), mint a fejlődési diszlexiás csoport, de itt sem szignifikáns az eltérés. A szórás a diszlexiás csoporthoz képest mindkét tesztben magasabb (3,94 és 3,02). A hátrányos helyzetűek csoportjában a Piramis és Pálma tesztben 19, a Kempler-félében pedig 13 a maximális hibaszám.

A kontroll csoport szinte hibátlanul megoldotta a Kempler-féle tesztet (átlag 0,3). A Piramis és Pálma feladatokat a másik két csoporthoz képest kevesebb hibával (2,14) teljesítették. Jelentéktelennek mondható az átlagtól való eltérésük (1,959 és 0,763); maximum 8, illetve 4 alkalommal döntöttek helytelenül.

Megállapítható tehát, hogy a fejlődési diszlexiásoknál és a szociálisan hátrányos helyzetűeknél jóval nagyobb a csoporttagok teljesítményének változása, több a kiugró érték, egyéni különbség; ellentétben a homogénebben teljesítő kontrollcsoporttal.

3.2. Életkoronkénti összehasonlítás

A Piramis és Pálma tesztben általánosan magasabb a hibázások száma (186, 243, 123, 92, 77), ami nem meglepő, hiszen 52 részpróbát foglal magában, míg a Kempler-féle (65, 98, 46, 13, 23) csak 24-et. Érdekes módon, nem a legfiatalabban, hanem a 9 évesek érték el a leggyengébb teljesítményt (összesen 243-szor

²⁵ Kempler, D.: *The Kempler Comprehension Task*. Copyright, 1986.

tévedtek az egyikben és 98-szor a másikban). Kiemelnénk ezen belül a szociálisan hátrányos helyzetű gyermekek csoportját, akik ebben az életkorban a fejlődési diszlexiásokhoz képest többször hibáztak (82 és 30 vs. 140 és 65). Ez a tendencia a Piramis és Palma esetében már a 8. életévüket betöltötteknél is megfigyelhető. Fejlődési diszlexiásoknál ebben az életkorban 71 téves döntés született, a szociálisan hátrányos helyzetűek viszont csak 91 hibát ejtettek. Az „idősebbeknél” már nem volt jelentősebb differencia.

3.3. Tesztfeladatonkénti összehasonlítás

Megfigyeltük, mely képeknél született a legtöbb hibázás. A Piramis és Palma tesztben a 16. lapon szélmalomhoz társítható nárcisz, illetve tulipán képe szerepel³². A fejlődési diszlexiások közül 41-en előbbi lehetőség mellett döntöttek, a szociálisan hátrányos helyzetűek 38-szor választották, míg a kontroll csoport 34-szer. A diszlexiás csoportnak 21 esetben problémát okozott a 40-es számmal jelölt próba során a disznó/szamar asszociálása a makkhoz. A hátrányos helyzetű csoport 11-szer mutatott a helytelen képre, a kontroll csupán 4-szer.

Két tesztfeladat különösen a szociálisan hátrányos helyzetű gyermekeknek okozott problémát, de a többi gyermek számára is nehezen érthető volt. A 16. feladatnál a szélmalom és a nárcisz társítása Hollandia kultúrájának ismerete alapján meglehetősen nehéz volt, különösen a hátrányos helyzetű gyermekek számára. Az 51. feladat kapcsán átgondolandó, hogy az iskolapadok napjainkban már nem a rajz ábrázolásának megfelelően néznek ki. A jövővízsgálatokban felmerül e két tesztfeladat módosításának vagy kihagyásának lehetősége.

Az 51-es feladatnál a fejlődési diszlexiások 26 alkalommal nem tudták megítélni, a táblához asztal vagy iskolapad illik-e jobban. Ez a hátrányos helyzetű csoport tagjainak 20 esetben jelentett gondot, a kontrollnak pedig 14-szer. Húsz szociálisan hátrányos helyzetű tanuló számára nem volt egyértelmű a 39. feladatnál, hogy a biztosítótű a kislányhoz vagy a csecsemőhöz tartozik. Ez a bizonytalanság a fejlődési diszlexiásoknál 16-szor fordult elő, míg a kontrollnál egyszer sem. Az eszkimó és kenu párosítása ugyancsak a szociálisan hátrányos helyzetűeknek volt a legnehezebb, 27 főnek. A fejlődési diszlexiások köréből 20-an, míg a kontrollcsoportból heten hibáztak.

A Kempler-féle tesztben eltérő mondatok megértése jelentett nehézséget a három csoport számára. A diszlexiás csoport a legtöbbször (17 esetben) „A fiút megcsókolja a lány.” kijelentés után határozta el magát a hibás illusztráció mellett. „A kutyát kergeti a macska.” értelmezése 16-szor volt helytelen. Tizenegy esetben „A kutya megharapja a macskát, aki megharapja a lányt.” mondat hívtott elő téves választ. A fejlődési diszlexiások a tárgy, állítmány, alany (OVS) felépítésű, valamint a beágyazott tárgyi mellékmondat megértésében hibáztak a leggyakrabban. A hátrányos helyzetű csoportban 11 tanuló nem ismerte fel a

tárgy, állítmány, alany (OVS) felépítésű, „Az anyát húzza a gyerek.” kijelentést. A 19. mondat („A kutya megharapja a macskát, aki megharapja a lányt.”) 11-szer eredményezett tévedést. Egy másik beágyazott tárgyi mellékmondat megértése („A macska, amely megrúgja a fiút, megrúgja a kutyát.) hét esetben okozott problémát. A kontrollesoport hibái 0 és 2 pont között mozogtak. Meglepő módon, „A fiú ellöki a lányt.” mondatnál is kétszer fordult elő tévedés. „A medve figyel a férfit és a fiút.” mondatot 2 diák értelmezte félre.

A Korrigált rang Welch-próba a következő eredményt adta: $rW3(2; 90,0) = 46,733$ ($p = 0,0000$)***. Leszögezhető, hogy a 2. és 3., illetve az 1. és 3. csoportok között van szignifikáns eltérés a Piramis és Pálma tesztet illetően. a fejlődési diszlexiások és a szociálisan hátrányos helyzetűek PPT-ben elért teljesítményeiben nincs szignifikáns különbség.

1. táblázat. A három csoport összehasonlítása a Piramis és Pálma, illetve Kempler-tesztben

1. csoport: Fejlődési diszlexia; 2. csoport: Hátrányos helyzetűek; 3. csoport: Kontroll

<i>Páronkénti sztochasztikus egyenlőség tesztelése</i>		<i>Szignifikancia szint</i>
A(1,2)=0,580 BM(85,7)=1,367	(p=0,17)	Bonferroni szignif.: p=0,52
A(1,3)=0,890 BM(90,6)=12,069	(p=0,00)	Bonferroni szignif.: p=0,00***
A(2,3)=0,797 BM(86,5)=6,722	(p=0,00)	Bonferroni szignif.: p=0,00***
Kempler teszt		
<i>Páronkénti sztochasztikus egyenlőség tesztelése</i>		<i>Szignifikancia szint</i>
A(1,2)=0,634 BM(94,4)=2,420	(p=0,02)	Bonferroni szignif.: p=0,05+
A(1,3)=0,844 BM(81,1)=9,273	(p=0,00)	Bonferroni szignif.: p=0,00***
A(2,3)=0,710 BM(78,8)=4,728	(p=0,00)	Bonferroni szignif.: p=0,00***

Az 1. táblázatban feltüntetett értékek azt mutatják, hogy a fejlődési diszlexiások és a szociálisan hátrányos helyzetűek Piramis és Pálma tesztben elért teljesítményében nincs szignifikáns különbség. A második sor mutatói arra engednek következtetni, hogy a fejlődési diszlexiások és a kontroll csoport teljesítménye szignifikánsan eltér. A szociálisan hátrányos helyzetű gyermekek eredménye szintén szignifikánsan különbözik a kontroll csoporttól. A fejlődési diszlexiások és a szociálisan hátrányos helyzetűek a Kempler-féle tesztben nyújtott teljesítménye hasonlóan alakul, azonban a kontroll csoport teljesítményétől különböznek.

Látható tehát, hogy a Piramis és Pálma, valamint a Kempler-féle teszt eredeti célcsoportja (afázia, vizuális agnózia, Alzheimer-kór mint szemantikus emlékezeti deficit) mellett a 8-12 éves korú gyermekek vizsgálatára is alkalmas,

hiszen a fejlődési diszlexiás és kontroll csoport eredményei szignifikánsan különböznek. Az eredmények egyértelműen prezentálják a nyelvi fejlődési zavart, az asszociációs képességek, mondatmegértés, szemantikus emlékezet fejlettségében mutatkozó elmaradást

4. DISZKUSSZIÓ

A fejlődési diszlexia komplex tünetegyüttes, melyben kulturális hatások is szerepet játszanak. A specifikus (akusztikai/fonológiai) feldolgozási képességek összefüggnek a nyelvi fejlődéssel. Mindezek vonatkozásában erős a genetikai determináltság, de lényeges szerep jut a környezetnek is. A nyelv elsajátításának biológiai és pszichés feltételei mellett az optimális környezet társadalmi, szociokulturális követelmény, befolyásolja a beszédminta minőségét és mennyiségét. Ez az elvárás egyre jobban sérül, például az életmódban bekövetkezett változások, a városiasodás következtében. (A gyermekek ma már nem érintkeznek a vidéki élet mindennapjainak szereplőivel, például a háziállatokkal, virágokkal, szerszámokkal.) A mozgásigény korlátozása, a mozgásos tevékenységek hiánya hatással van a nyelvfejlődésre, ahogy a vizuális kultúra túltengése is. Bizonyos agyterületek gyengébben aktiválódnak, ezáltal a kreativitás is kevésbé fejlődik. Az aktív és passzív szókincs leszűkül, a verbalitást felváltja a személytelen kommunikáció.

Az iskola teljesítménycentrikussága, a módszerek életkori sajátosságokhoz és egyéni fejlődési tempóhoz való igazodásának hiánya nem kedvez a szociálisan hátrányos helyzetű gyermekeknek. A gyakorlási idő csökken, így a tanultak nem automatizálódnak. A szociálisan hátrányos helyzetű gyermekek, noha beleolvadnak az átlagosak csoportjába, azoktól jelentősen eltérően teljesítenek. Ma már nemcsak a fejlődési diszlexiás gyermekek esetében kell deficittel számolnunk és foglalkoznunk, hanem a szociálisan hátrányos helyzetű gyermekeknek is érdemes volna nagyobb figyelmet szentelni. A családon belüli verbális kommunikáció szűkülése, a napi mesélés hiánya a szókincs, a nyelvi rendszer elmaradását vonja maga után. A vizsgálatunkban résztvevő gyerekek kulturális hátránya, a szegénység és az élményhiány nyelvi, műveltségi hátrányként jelentkezett.

A fejlődési diszlexiásoknak joguk van a differenciált oktatáshoz, felmentést kaphatnak a szóbeli és/vagy írásbeli számonkérés alól, és több időt kaphatnak a feladataik teljesítéséhez. A szociálisan hátrányos helyzetűekre viszont az általános mérce érvényes. Ha szem előtt tartanánk a náluk is esetlegesen fellépő nyelvfejlődési elmaradásokat és a szocioökonómiai helyzetükből adódó hátrányokat, felzárkóztatásukkal hozzásegíthetnénk őket a tanulmányi sikerekhez.

A bemutatott vizsgálat egyik célja az volt, hogy felhívja a figyelmet arra, hogy a nyelvi fejlődési zavar jelenségköre korántsem szűkíthető a beszéd-, illetve nyelvi képességek elmaradására. A deficittel együtt járó nem nyelvi kognitív hiányok felderítésének jelentősége esszenciális.

Eredményeink természetesen nem mechanikusak, a hibák száma alapján egy-egy gyermekről nem vonható le azonnali következtetés. A két teszt mégis kimutatja, hogy egyes képességtérületeken, feldolgozási módokban milyen szintű teljesítményt nyújtanak. Lényeges kiemelni a felvétel alatt tapasztalt reakciókat, a diák korábbi produktivitását, aktuális állapotát, és a pontszámokat ezek együttes figyelembe vételével kell értelmezni. A gyakorlatot tekintve mérvadóak a differenciáldiagnosztikai és terápiás szempontok, amelyek összefoglalják a verbális és nonverbális képességek disszociációját, a fellépő kognitív zavarok társult jellegét és okát, illetve a nyelvi zavar specifikusságának felismerését és fejlesztését. Miután a fent említettek feltérképezése megtörtént, tekintetbe kell venni azt is, hogy a kognitív képességek megsegítése milyen mechanizmusokon keresztül facilitálja a nyelvi képességek elmaradott területeit.

Az általunk alkalmazott két szűrőeljárás elsődleges előnye – az intelligencia tesztekkel ellentétben –, hogy gyorsan felvehető, feldolgozható, könnyen értékelhető és mobilizálható; motiválja a gyermekeket, így más tesztek kiegészítőjeként is kiválóan megállják a helyüket. A vizsgált gyerekek kivétel nélkül élvezték a tesztszituációt, magával ragadta őket a vizualitás. A Kempler-féle tesztben az abszurditás mosolyt csalt az arcukra (Pl. „A fiú és a lány viszi a medvét.”) Kitartásuk, tűrőképességük, figyelemkoncentrációs képességük a mért sajátosságokon túlmenően is kiválóan követhető volt. A kontrollcsoport tagjainak különösen beindult a fantáziája, esetenként saját élményeket is meséltek; távozáskor pedig őszintén kinyilvánították tetszésüket és boldogan újságolták a pedagógusoknak, milyen feladatokat hajtottak végre.

IRODALOMJEGYZÉK

- BISHOP, D. V. M.: Uncommon understanding. Development and Disorders of Language Comprehension in children, Psychology Press, 1997, 19-49.
- CSÉP VALÉRIA: Az olvasó agy. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2006.
- COSTARD, S.: Störungen der Schriftsprache. Modellgeleitete Diagnostik und Therapie. G. Stuttgart, Thieme Verlag, 2007.
- FEHÉRNÉ KOVÁCS ZSUZSANNA: Nyelvi képességek és a tanulási zavar, Beszédgyógyítás, 1. sz., 1998, 38-41.
- FEHÉRNÉ KOVÁCS ZSUZSANNA: A nyelvi fejlődés zavaráról új megközelítésben, A pedagógus személyisége, Országos Szakmai Konferencia, VI. Soproni Logopédiai és Pedagógiai Napok, 2000, 96-104.
- FEHÉRNÉ KOVÁCS ZSUZSANNA: A beszédzavarok logopédiai rehabilitációjáról, avagy milyen is a beszéd fogyatékosok rehabilitációja?, Fejlesztő Pedagógia, 2009, 1. sz. 39-47.
- GALLAGHER, T. M.: Interrelationships among children's language, behavior, and emotional problems. Topics in Language Disorders, 1999, 19 (2). sz. 1-15.

- GORDOSNÉ SZABÓ ANNA: Bevezetés a gyógypedagógiába. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995.
- GÓSY MÁRIA: GMP-Diagnosztika. A beszédészlelés és a beszédmegértés folyamatának vizsgálata. Budapest, Nikol Kkt, 1995/2006.
- GÓSY MÁRIA: Gyermek anyanyelvi kompetenciájáról, Gyógypedagógiai Szemle, 2009, 2-3. sz.
- HOWARD, D., PATTERSON, K.: Pyramids and Palm Trees: A test of semantic access from pictures and words. UK, Bury St. Edmunds, Thames Valley Test Company, 1992.
- HAJDÚNÉ CSAKAJDA ILDIKÓ: Hátrányos helyzet = nyelvi hátrány? Nyelvi fejlesztés az Arany János Kollégiumi Program 9. előkészítő évfolyamán a hódmezővásárhelyi Németh László Gimnázium és Általános Iskolában. Letöltve 2014. 2014. 10. 26., from http://epa.oszk.hu/00000/00035/00143/pdf/EPA00035_upsz_2010_08-09_068-075.pdf.
- KEMPLER, D.: The Kempler Comprehension Task. Copyright, 1986.
- LŐRIK JÓZSEF: Az írott nyelv zavarai, a diszlexia és a diszgráfia. Letöltve 2014. 10. 26., from <http://www.mlszsz.hu/files/Az%20%C3%ADrott%20nyelv%20zavarai.pdf>.
- KNIFF, W. A.: Diagnostics in children with language problems: Differences between a multidisciplinary and monodisciplinary procedure. Groningen, Ph.D. thesis, Rijks University, 2003.
- KOVAC, I., GOPNIK, M., PALMOUR, R. M.: Sibling Resemblance for Specific Components of Linguistic Competence in Families of Speech/Language Impaired Children, Journal of Neurolinguistics, 2002, 15, 497-513.
- MÉSZÁROS ANDREA, KAS BENCE: A kognitív funkciók megismerésének szerepe a nyelvfejlődési zavar diagnosztikájában. Gyógypedagógiai Szemle, 2008, 2. sz.
- MURRAY, A. D., HORNBAKER, A. V.: Maternal directive and facilitative interaction styles: Associations with language and cognitive development of low risk and high risk toddlers, Development and Psychopathology, 1997, 9. sz. 507–516.
- NITTROUER, S.: The Relation Between Speech Perception and Phonemic Awareness Evidence From Low-SES Children and Children With Chronic OM, Journal of Speech and Hearing Research, 1996, 39. sz. 1059-1070.
- PLÉH CSABA: A mondatmegértés és a nyelvi szerkezet összefüggései a magyarban. Nyelvtudományi Közlemények, 1989, 90/1-2. sz. 1–19, 19–45.
- RAVIV, T., KESSENICH, M., MORRISON, F. J.: A mediational model of the association between socioeconomic status and three-year-old language abilities: the role of parenting factors, *Early Childhood Research Quarterly*, 19, 2004, 528–547.
- REZNICK, J. S.: Intelligence, language, nature, and nurture in young twins. In Sternberg, R. J., Grigorenko, E. L. (szerk.): Intelligence, heredity, and environment. Cambridge, New York, University Press, New York, 483–504, 1997.
- STROMSWOLD, K.: Cognitive and neural aspects of language acquisition. In: Lepore, E., Pylyshyn, Z. (szerk.): What is cognitive science? Oxford, Blackwell, 356-400, 1999.
- WARNEK, A., SZŰCS, E.: A lelki fejlődés zavarai gyermekkorban. In: Vetró Á., W. LI. Parry-Jones (szerk.): Gyermek- és Ifjúságpszichiátria orvostanhallgatók és szakorvosjelöltek számára. Szeged, GyLE Kiadó, 1996.

INTERJÚ EGY SHUAR *UWISHIN*-NEL

Lipták Noémi

Károli Gáspár Református Egyetem- Bölcsészettudományi Kar,
vallástudomány

Absztrakt

Jelen tanulmány a shuar samanikus hagyomány kortárs gyakorlatát vizsgálja. A shuarok Ecuador délkeleti részén élnek az amazonasi esőerdőben. Tradíciójuk az ember és a transzcendens ősi kapcsolatát őrzi. A shuar gyógyászatban a sámáni praktikák pontos ismerte és gyakorlása mellett kiemelt szerepet játszanak a Tanító Növények, mint a dohány és az *ayahuasca*. A növények tanítóként, orvosként élnek hitvilágukban, amiknek segítségével képes a gyógyító „másvilági” utazást tenni, ahol meglelheti a betegségek valódi okát. A letelepedett életmód, a globalizáció, a missziós tevékenységek, a pénz kikerülhetetlen megjelenése és az őserdő bányák általi kizsigerelése veszélyezteti a shuarok életét, nyelvét és hagyományát. Jelenkorunkban ez az átalakulás olyan sebességgel zajlik, hogy három egymást követő generációból, a középső korosztály elengedhetlen közvetítővé vált. Értem ezalatt például, hogy az unokák csak spanyolul, a nagyszülők csak shuar-ul beszélnek így a középső generáció szó szerint is fordítóvá vált közöttük. Így a tradíció örökítése, életben tartása jelenti a sámán elsődleges feladatát napjainkban. Ez pedig a hagyomány és a bevett rituális gyakorlatok átalakulását eredményezi. A kutatás forrását, egy shuar nagycsaládnál végzett terepmunkám alatt gyűjtöttem (Morona Santiago, Ecuador, 2016) és egy sámánnal (*uwishin*) készített interjú jelenti, amit itt adok közre.

Kulcsszavak: shuar ■ sámánizmus ■ *ayahuasca* ■ tradíció

Abstract

The present study examines the traditions of contemporary Shuar shamanistic practices. The Shuars live in the South East part of the amazonian rainforest. Their tradition and customs preserve the ancient connection between Man and the Transcendent. In Shuar medicine besides the exact knowledge of shamanic practices and their usage there is an outstanding role of the „Healing Plants” such as tobacco and *ayahuasca*. In their belief system these plants live as healers with whose help the shamans are able to journey into another realm where the true source of ailments are revealed. Due to settled down, globalization, missionary work, the unavoidable presence of money and the increasing activity of the mining industry their tradition, language and lives are generally endangered. The speed of these changes are so fast that at present within 3 generations the middle one is inevitably becomes a mediator. This may mean that within a family the grandchildren only speak spanish and the grandparents only speak shuar therefore the middle generation literally becomes a mediator.

As a result the primary role of the shamans is to preserve and pass onto the tradition with its changes and necessary adaptations in customs and ritual practices. The source of my research was collected and based on the field work what I did at a Shuar family

(Morona Santiago, Ecuador 2016) and an interview with the shaman (*Uwishin*) that I will present in the following.

Keywords: shuar ▪ shamanism ▪ *ayahuasca* ▪ tradition

BEVEZETÉS

Kutatásom fókuszában egy Ecuador területén élő shuar sámán nagycsalád napjainkban zajló életmódbeli és hiedelemrendszerét érintő változásai állnak. A folklorisztika egyéniségkutató módszerét alkalmazva kutatásom középpontjába a sámánt állítom, mint olyan személyt, aki a közösség hagyományainak autentikus és meghatározó képviselője (Ortutay szerk., 1977-1982).¹ Az *uwishin-nel* (sámánnal) utazásai során találkoztam és a jó viszonynak köszönhetően 2015-ben készítettem el a jelen interjút. Az interjú a sámán személyes történeteinek keresztül ad betekintést az amazonasi shuar törzs hitvilágába, rítusaiba. 2016-ban ennek az ismeretségnek köszönhetően meghívást kaptam az *uwishin-től*, hogy látogassak el otthonukba, Shiram Yaa-ba, ahol a sámán nagycsalád él, Ecuador dél-keleti részén. A terepmunka alkalmával gyűjtött anyagok jelentik kutatásom elsődleges forrását.

A SHUAR TÖRZS

A jivaro indiánok törzsét négy altörzs alkotja: a shuar, az ashuar, az aguaruna és a huambisa. Az altörzsek Ecuador és Peru területén élnek az amazonasi őserdőben, négy külön nyelvjárást beszélnek (Rubenstein, 2002; Adelaar, 2004). A shuar név jelentése *a föld embere, a kozmosz embere*. A shuarok mind Peru, mind pedig Ecuador őserdeiben is jelen vannak. Kutatásom tárgya az Ecuador dél-keleti részén fekvő, Morona Santiago tartományban élő shuar sámán nagycsalád. Földjük megnevezése Shiram Yaa, ami *szép csillagot* jelent. Területükhez Gualaquiza városa fekszik legközelebb.

A shuarok nagycsaládi egységekben élnek. A nagycsaládokban a felek vérségi, gazdasági és lokális kapcsolatban állnak egymással (Ortutay szerk., 1977-1982). A shuarok letelepedése csupán az elmúlt évtizedekben történt meg, előtte vándorló életmódot folytattak. A letelepedett életmód új helyzeteket, új kihívásokat jelent a létfenntartásban. Ezek közül a legfontosabb az állattartás és a növénytermesztés elsajátítása volt, valamint ezek elkerülhetetlen következménye, a pénz megjelenése. Mivel a letelepedett életmód korlátozza az élelem

¹ Ortutay Gy. (Szerk.). (1977-1982). Magyar néprajzi lexikon. Budapest : Akadémiai Kiadó.

mennyiségét és változatosságát is, a nagycsalád arra kényszerült, hogy bizonyos élelmiszereket a legközelebbi városban, Gualaquiza-ban vásároljanak meg. Ez az életmódváltás rendkívül gyors lefolyású volt. A napjainkban ötven év körüli korosztály volt az első, amelynek meg kellett tanulnia a pénz használatát. A náluk idősebb generáció még embert ölt, unokáik pedig már jól tájékozottak a Facebook világában is.

A nyelvhasználat változása ugyanilyen viharos sebességgel zajlott le a nagycsaládban. Az elmúlt évszázadban még mindenki a shuar nyelvet beszélte. Mára viszont már a spanyol a kommunikáció bevett nyelve. Ennek oka, hogy a 20. században a jezsuita rend újabb misszióba kezdett a Morona Santiago tartományban élő shuarok között. Az általam kutatott nagycsaládi egységben a legidősebb generáció csak a shuar nyelvet használja, az őket követő generáció mind a shuar-t, mind pedig a spanyolt, és a legfiatalabb generáció pedig már csak a spanyol nyelvet. Az a furcsa családon belüli helyzet alakult ki, hogy a nagyszülők unokáikkal csak a középső, „közvetítő” generáció segítségével tudnak kommunikálni.

Az elmúlt évek folyamán jó minőségű földutat építettek a közösség élőhelye és a város, azaz Shiram Yaa és Gualaquiza között, mely a városba jutás és az áram használat lehetősége miatt könnyebbé tette a shuarok életét. Ugyanakkor fontos tisztázni, hogy az utat nem a shuarok miatt építették, hanem a területükön folyó bányászat hozománya. Az őserdőben, a shuarok tulajdonában lévő területeken is, az őserdő más területeivel egyetemben napi 24 órában üzemelő arany és réz bányák vannak. A bányászatra az ecuadori kormány ad jogokat, jelen esetben kínai és amerikai befektetőknek. A shuar nagycsaládok közt e kérdés jelentős konfliktusokat generál napjaikban. Van, aki harccal venné fel a versenyt a bányák ellen és van, aki inkább egyességet kötne a befektetőkkel, hogy ha már területeiken bányászat folyik, részesedhessenek bizonyos juttatásokban. Azonban bárhogyan is nézzük a bányászat rombolja életfeltételeiket.

HARCIAI IDENTITÁS

Mint említettem, a shuarok a jivaro indiánok egyik altörzrsét képezik. A 16. században erős összefogás jellemezte az altörzsek kapcsolatát. A jivarok évszázadok óta hírhedtek harcias identitásukról, a korabeli spanyol krónikák szerint 1599-ben hatalmas mézszárlást végeztek (Rubenstein, 2002). Megelégetve a környező városok közeledését az őserdőhöz és ennek következményeként területeik elvesztését, a jivarok huszonötezer spanyolt öltek meg egyetlen éjszaka leforgása alatt, két településen (Bitsch, 1968).

A jivarokat világhírűvé tette egyik harci hagyományuk, a *tsantsa*, a zsugorított fej. Pontos leírást találhatunk a *tsantsa* elkészítéséről és az utána következő rítusról például Bitsch (1968) tanulmányában. A harcos, miután levágta ellensége fejét, gyakorlott mozdulattal lehúzza a nyak hátsó részétől fogva a ko-

ponyáról és az arcról a bőrt. Ezután egy emberi fej méretű kőre teríti a bőrt, majd hosszú főzés után egy narancsméretűre cseréli a követ, és a fejbőrt ismét főzni kezdi. A főzéstől a bőr tovább zsugorodik, miközben felveszi a kő formáját. Miután a bőr a megfelelő méretűre zsugorodott, a harcos művészi módon növényi rostokkal összevarrja a fejen a szem, fül és a száj nyílását. Ezzel védi magát és a törzset az ellenség szellemétől, mivel a shuar hitvilágban a levágott fejben tovább él a megölt harcos szelleme. Az arc nyílásainak összevarrásával megakadályozzák, hogy a harcos szelleme árthasson. A *tsantsa* elkészítése egy rítussal zárul, aminek szándéka az ellenséges szellemek kiengesztelése és elűzése.

A jivaro férfiakat a csecsemőkortól kezdődő rituális beavatások és szertartások kivételes harcosokká nevelik a test és a szellem felkészítésével. Napjainkban már nem készítenek *tsantsá*-kat, azonban a harcos identitás ma is jelen van, átalakult formában. Ma harciasságuk nem fizikai módon értendő, hanem sokkal inkább szellemi, illetve a globalizáció, a pénz használattal kialakuló „új valóságához” való alkalmazkodás küzdelmeként.

Életmódjuk megőrzött bizonyos autentikus vonásokat, a férfiak például vadászattal, házépítéssel és rituális tevékenységekkel járulnak hozzá a nagycsalád életéhez (Boglár, 2010). Az asszonyok szerepe ma is a növények gyűjtögetése, a maniókaszedés és elkészítése, a gyermeknevelés mellett (Rubenstein, 2002). Napjainkra ez kiegészült a rítusokon való részvétel lehetőségével, ami a modernizációs folyamatok következményeként jelent meg. A shuar törzs specifikuma, összehasonlítva más amazonasi közösségekkel, hogy a nők egyenrangú félként vehetnek részt a szertartások mindegyikén (Perruchon, 2003). Ezt példázza, hogy a férfiak beavatási rítusa, a vízesés szertatás (*Natemamu*), mára a nők számára is választható módját jelenti az *Arutmmal* (*Nagy Szellem*) való kapcsolat-teremtésnek. Ennek következménye, hogy a törzs minden tagja egyéni tapasztalást szerezhet a tradícióról és így saját maga alakíthatja ki kommunikációs formáját, nyelvét *Arutmmal*.² A samanikus kultúrákban a sámán kvalitása a szellemevel való kapcsolat-teremtés, kapcsolattartás, de a shuarok hagyományában ez minden egyén számára elérhető lehet.

Napjainkban már egy nyugati emberhez hasonlatos viseletben járnak, azonban a szertartásaik, rítusaik alkalmával magukra öltik tradicionális ruhájukat. Ez a nők esetében egy anyagból szabott kék ruhát jelent, amit rojtok és növényi magokból készült díszítő elemek színesítenek. A férfiak szakrális öltözete talpig érő szoknya, felső testüket meztelenül hagyva, és növényi magokból készült x alakot formázó ékszerrel díszítve. Mindkét nem esetében a rituális öv használat a jellemző, ami védelmező funkciót tölt be. Ez készülhet szövethől, növényi magokból vagy tollakból. A férfiak tollakból készített fejdíszje jelenti az öltözet koronáját, ami a shuar törzsnél a sárga, piros, kék és fekete színek kombinációjában pompázik.

² A shuar törzs számára minden rítus alapvető célja az *Arutammal* való kapcsolat-teremtés.

A SHUAR HITVILÁG ÉS GYÓGYÁSZAT

Az Ecuador és Peru területére eső amazonasi őserdő bennszülötteinek hitvilága az ember és a transzcendens ősi kapcsolatát őrzi. A hiedelemvilág strukturált módjává a sámánizmus vált, aminek köszönhetően a rítusok és praktikák napjainkban is szakadatlanul fennálló tradícióként élnek.

Bonyolult hitvilágról van szó, megértéséhez a szakirodalom mellett empirikus terepkutatásra van szükség. A tanulmány elsődleges forrása az Ecuador amazonasi őserdeiben élő shuar törzsből származó sámánnal készített interjú, amit jelen cikkben adok közre. Az interjú betekintést ad a helyi sámánizmus gyakorlatába kiemelve a sámáni elhívás, a vízió, a *Tanító Növények* és a rítusok általi gyógyászat mozzanatait, melyről Luna is említést tesz (1984).³

A shuar samanikus hitvilág *Nagy Szelleme* (lat. *supertranscendens*, spanyolul *Gran Espiritu*), *Arutam*. A shuar sámánizmus terminusában a *Szellem* egy mindent körülvevő, a létezőkben permanensen élő szellemi jelenlét. *Arutam*, másképpen a *Nagy Szellem* olyan „tükörként” él hitvilágukban, amiben a létezők tükröződnek a megtestesülés különböző formáiban. Az *Arutammal* való kapcsolatteremtés és kapcsolatorzás a legfontosabb szakrális tevékenysége a közösségnek, ami összes rítusok alapját képezi. Hitvilágukban minden törzstagnak lehetősége van a kapcsolat megteremtésére *Arutammal*. Mivel a transzcendens és az ember kapcsolata személyes, ezért *Arutamnak* megtestesülései minden egyén számára más és más formában jelenhetnek meg.

A shuar nagycsalád számára *Arutam* legelső megnyilvánulása a vízesés, *Tsunki*, ahonnan a közösség eredezteti magát. A vízesés a szakrális helyszíne a beavatási rítusoknak, mint a sámán vagy a törzs fiainak felnötté avatásának. (Gennep, 2007). Emellett a vízesés kapu is egyben a „másvilágba”, *Arutam* világába. Az ilyenfajta természeti képződmények szimbolikus kapu-szerepe a „másvilágba” gyakran megjelenik a samanikus kultúrák hitvilágaiban.

Példaként: a hagyomány szerint a sámánavatás alkalmával az idősebb sámán a vízesés mögé (vízfüggöny) vezeti a beavatandót. Ez a hely, mint mondják - a *Nagy Apák*, másképpen az ősök otthona, ahol a beavatandó kapcsolatba tud lépni *Arutammal*, illetve rátalálhat segítőszellemre. A vízesés kultikus helye egy olyan komplex hitrendszer jelenlétét mutatja, amiben ok-okozati összefüggések és ismeretek hagyományos gyakorlatát figyelhetjük meg.

Az *uwishin*-i (sámáni) tudás eredetét a szellemi világból származtatják (Eliade, 2005). Az *uwishin* feladata a hagyomány gyakorlása, fenntartása, átadása, a szellemi világgal való folyamatos kommunikáció, valamint a gyógyítás.⁴ A gyógyítás eksztatikus állapotban zajlik, amit legfőképp a *Tanító Növények* fogyasztása tesz lehetővé. A shuar törzs nagybecsben tartott orvosa és orvossá-

³ Tanító növények kifejezést használ a közösség, azokra a növényekre vagy növényi főzetekre, amiknek orvosi, tanítói identitást tulajdonít hitviláguk.

⁴ A latin tradíció szó jelentése átadás.

ga, azaz *Tanító Növénye*, az *ayahuasca*, nyelvükön *Natem*, ami egy két komponensből álló növényi főzet (*Banisteriopsis caapi* és *Psychotria viridis*; Bennett, 1992). A módosult tudatállapotban történő gyógyítás magyarázata, hogy a shuar hitvilágban a betegség mindig szellemi, lelki eredetű. Az eksztatikus állapotban lévő sámán képes meglátni a betegség, probléma valódi okát és kezelésének módját is, mivel a *Natem* (*ayahuasca*) betekintést ad számára a szellemi világba. Emellett a shuar nagycsalád gyógyászatának sajátossága, hogy az orvos (sámán) és betege is egyaránt fogyaszt a módosult tudatállapotot előidéző gyógyszerből (*medicine, natem*).

Az autentikus shuar orvoslás egyéni gyógyítást jelent, ami a sámán és betege közt zajlik. A shuar közösség három fő *Tanító Növény*rel gyógyít az *ayahuasca*-val, a *floripondio*-val (*angyaltrombita*, lat. *Brugmansia suaveolens*) és a dohánnyal (lat. *Nicotiana rustica*). A dohány használata elengedhetetlen a shuar rítusok során. Egyrészt a dohány füstje távol tartja az ártó szellemeket a szertartástól (Bennett, 1992), másrészt hitviláguk szerint a *Nagy Apa* dohány lehetővé teszi, hogy a rítus, gyógyítás kezdetén kifejezzék szándékukat (*spanyolul propósito*). Ez azért fontos, mert ebben a közösségben a szándék megfogalmazása képezi a rítusok alapját, hiszen ez az intenció vezeti és határozza meg a szertartás egészét. A gyakorlatban két módon fogyasztják a növényt, a dohánylevél vízben áztatott levét inhalálva, illetve kukoricacsuhéba tekert imadohányt elszívva. A shuarok egyik tagja sem dohányzik hétköznapi értelemben, kizárólag rituális céllal alkalmazzák a növényt.

Gyógyászatuk hagyományos gyakorlata a „rontó nyilak” eltávolítása. Ehhez tanítójuk, a *Natem* nyújthat betekintést a szellemi világba a sámánnak, hogy lássa a beteg körüli „rontó nyilakat”. Ezeket a nyilakat *tsentsak*-nak nevezik a shuarok. Hitrendszerükben a beteg lelki, szellemi nehézségei miatt elveszítheti az *Arutam wakanit*, a szellemi erőt. Emiatt az adott egyén ereje csökken, így könnyen rontó nyilak kerülhetnek testébe. A gyógyító feladata, hogy eksztatikus állapotban megtalálja ezeket a nyilakat, és eltávolítsa őket, azonban erre nem minden sámán képes. Ebből következik, hogy csak tapasztalt *uwishin* küldheti a *tsentsak*-at az ember testébe, amit fekete mágiának neveznek és szintén csak tapasztalt, idősebb *uwishin* képes ezeket eltávolítani. Ennek módja a *kiszívásos sámáni praktika* (Pellizzaro, 1978).⁵ A *kiszívásos technika* mellett gyakorolja az *uwishin*-i tradíció a *befújás* technikáját is. Ez általában a dohány levének hirtelen szájából történő *befújását* jelenti, a test bizonyos pontjaira. Általában a fájó testrészre, a két kéz tenyerébe és a fej búbjára. Ennél a technikánál is megjelenik a dohány tisztító funkciójának alkalmazása.

A shuar tradícióban a *Natem* rituális használata a gyógyítás mellett a felnőtté avatás, valamint a harc előtti közösségi rítus alapját is jelenti. Mára az auten-

⁵ Ennek gyakorlata, hogy a sámán a „megtalált” nyilat szájjal, szívásos technikával eltávolítja a beteg testéből, és gyógyító levegőt vagy dohánylevet fúj a helyére.

tikus gyökereket őrző gyógyászat kiegészül közösségi gyógyászattal, ami az elmúlt évtizedek fejleménye (Turner, 2002). A sámán elsődleges feladatává napjainkban a hagyomány őrzése vált, a tradíció veszélyeztetett helyzete miatt. A közösségi gyógyászattal nem összekeverendő a *Natem* fentebb említett közösségi rituális használata, vagyis a felnőtté avatás. A közösségi gyógyászat a sámán és betege közt zajló tradicionális gyógyításnak a ritualizált formája. A közösségi szertartáson az értendő, hogy a résztvevők minden tagja fogyaszt a növényi főzetből, azonban emiatt jól körül határolt rítusra van szükség ahhoz, hogy a gyógyulás folyamata felügyelt, szabályozott legyen.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az amazonasi gyógyászati tradíciók az elmúlt két évtizedben bekerültek a globalizáció véráramába. E tradíciók életben tartását nem kizárólag a helyi őslakosok kultúrája tartja fenn, hanem a nyugati ember bizonyos szubkultúráiban megszülető igény is. A sámán már nem „csak” egy törzsi vezető, gyógyító, hanem mint orvos, lélekgyógyász, szakrális vezető végzi hivatását a munkájára igényt tartó közösségekben a világ minden pontján. Az *uwishin* interjújában megjelenik ez a küldetésűt: „az európaiaknak /.../ a rítusok és a növények segíthetnek abban, hogy felébredszék magukat hétköznapijaikból, ezáltal megláthatják saját világukat kívülről.”⁶ Megfigyelhető a Nyugat igénye ezekre a tudásokra, az emberekben rejlő szellemi erő újjáélesztésére, a természet közeli életmód újra formálására és egy tudatos spirituális fejlődésre. Robert J. Wallis (2003) például úgy véli, hogy az új pogány neo-sámánista mozgalmak ideje jött el napjainkban, ami nem pusztán rövid életű new-age divat, hanem a múlt felé forduló, a kulturális gyökereket kereső természettisztelő pogány kultuszok felélesztése.

Úgy gondolom azonban, hogy itt nem egy olyan kultusz felélesztéséről van szó, amit a nyugati emberek teremtenek maguknak, mivel ez a hagyomány még nem szakadt meg, hanem egy olyan szinkretizmusról, ami az amazonasi sámán munkájának funkcionális átalakulásán példázható. Az amazonasi sámánkultúra eredeti hazájából átszivárog a nyugati kultúrába, ahol újabb otthonára lelhet a tradíció, komoly transzformációkon átesve. A sámáni praktikák, illetve a rítusok menetének vizsgálatakor jelentős eltéréseket figyelhetünk meg. Aminek egyik fontos jellemzője, hogy a szertartások gyakorlata jóval strukturáltabb és szabályozottabb.

A tudományos világban is láthatunk az autentikus gyógymódok és hitrendszerek megismerésére való törekvéseket (Bokor, Frecska, Csányi & Bry, 2012; Frecska, Mór, Vargha & Luna, 2012). Az *ayahuscá*val való gyógyászat lehe-

⁶ Lásd *Interjú*

tósége számos kutatónak felkeltette az érdeklődését, mint például a magyar származású addiktológus Máté Gábornak. Mellette kiemelkedő kutatásokat végez Frecska Ede pszichiáter és farmakológus is, aki többek között az *ayahuasca* terápiás alkalmazásának lehetőségeit vizsgálja (Frecska, 2008; Frecska, Csokli, Nagy & Kulcsar, 2004). A pszichedelikumokat pszichológiai úton közelíti meg Szummer Csaba (2011). Kutatásaival részben az *ayahuasca*-élmény pszichológiai, lélektani oldalát vizsgálja, beleértve a növényi főzet által megélt transzcendens-élményeket (2012a; 2012b). Másrészt pedig társadalomtudományi és filozófiai aspektusaiban is körültekintő kutatást végez eszmerendszerek és kulturális körülmények megfigyelésével (2015).

Összegzésként kijelenthetjük, hogy a shuar nagycsalád életében bekövetkezett átalakulások sajnálatos következménye, hogy a fiatal generáció távolodik kultúrájától, amit példáz a shuar nyelvtudás hiánya. Emellett megfigyelhető a másik szomorú változás, hogy a tradíció kis közösségekre korlátozódva él tovább. Az *uwishin*-nek reagálnia kell a törzs életében bekövetkezett változásokra, és ezt hivatásán keresztül teszi új módokat és formákat alkalmazva a hagyomány fenntartásának érdekében. Kutatásom alapján lehetségesnek tartom, hogy a globalizáció, a missziós tevékenységek és a letelepedett életmód hatása a hagyományra egy új sámáni funkciót eredményezhet. Így távlati szándékom, hogy a tradíció transzformáció okait és pontos menetét rögzítsem.

Spanyol nyelven készítettem interjúmat a shuar nagycsalád sámánjával, aminek magyarra fordított változata mélyebb betekintést adhat a shuar tradícióról és az *uwishin*-i hivatásról.

INTERJÚ A SHUAR *UWISHIN*NEL (Lipták Noémi, 2015, május 22, Budapest)

Mit jelent a shuar törzsnév?

Shuar: ember, a föld embere, a kozmosz embere.

Honnan eredeztetik magukat a shuarok?

Két ismeretem van erről. Az egyik, hogy a shuarok a vízeséstől, *Arutam* első megnyilvánulásától eredeztetik magukat. A másik ismeretem pedig az, hogy a csillagokból érkeztek. Erre a shuar nyelv is utal. Az egyik a *yāchicham*, ami a csillagok nyelvét jelenti, a másik pedig a *shuarchicham*. Mivel a *chicham* a nyelv, a *shuarchicham* pedig az embern nyelv.

A Shuar nyelvet beszélik még?

Minden idősebb ember beszéli a nyelvet, aki a közösségben él. Azonban nálunk most már lemenőben van a kultúra fontossága, mivel az életük fenntartásához a fiatalok már nem érzik szükségét a kultúra öröklésének. Ebben nagy szerepet játszik a nyugati, keresztény iskoláztatás megjelenése, ami kötelező számunkra hatéves kortól. Abban az esetben, ha szeretnénk, hogy az állam számon tartson minket, hogy kórházi ellátást kapjunk, azaz, hogy állampolgárok lehessünk.

Shuar nyelven hogyan hívják a gyógyítót, sámánt?*Uwishin*.

Hol található a közösség kultikus helye?

A vízesés a szent helyünk, mivel közösségünket (*comunidad*) *Arutam*-tól eredeztetjük, akinek ez a legelső megnyilvánulása a sok másik közül. Ez *Shiram Yaa*-i területünkől több óra sétával közelíthető meg.

Mit tudhatunk *Arutam*-ról?

Arutam az összes emberfeletti erő, ami körülvesz minket (lat. *supertranscendens*). Minden élőnek energiát ad, ami létezik a világon. Megszemélyesítődik a növényekben, az emberekben, a Holdban, a fényben, a Napban, a vízen keresztül, a tigrisben, a sasban, az anakondában. Bármiben meg tud jelenni, emiatt nagyon sok története van. Az összes olyan, mint a tigrismítosz, az anakondamítosz, illetve a sasmítosz. Mindenki, aki megtalálta *Arutammal* a kapcsolatot, kialakít egy saját, személyes nyelvet, amiben számára jelenik meg, és amelyen kommunikálni tud vele. A shuarok számára a két legfontosabb megtestesülés a vízesés, *Tsunki* és a *Lungui*, azaz Anyaföld. Említendő még az *Arutamsakaim*, az a Szellem, aki vigyázza a természetet, a fákat, az állatokat. *Nase* a szél, *Ajom-poum* a tűz, *Etcza* a Nap, *Nanto* a Hold és *Ya* a csillagok Szelleme.

Mit jelent a saját *Arutammal* való megismerkedés, találkozás?

Erre is kétféle forma van. Az egyik az egyenes vonal, ami vérszerinti levezetést jelent. A családi kapcsolatokban őrződik a hagyomány, azaz a dalok, a rítusok a szertartások, a vízesésszertartás, a dohány, a növények ismerete és a különböző gyógyító *Tanító Növények* használata. A böjtök pontos ismerete. A másik forma a rituális átadás. Amikor a sámán a rítusokon keresztül adja át a hagyományt. Az *uwishini* tradíció, azaz a sámáni tradíció ezeknek a praktikáknak a gyakorlását jelenti egy egész életen át.

Mi a shuar hagyomány az *Arutammal* való kapcsolódáshoz?

Ez egy köztes állapot élet és a halál közt. Nálunk a hagyomány e kapcsolat létrehozására a vízesés szertartás, illetve maga a vízesés közelében töltött idő. A *floripondio*, az *ayahuasca* (kétkomponensű növényi főzet) és a dohányszertartás. Nekem öt évesen kellett az első *floripondio* szertartásomon átesni. 8 évesen volt a következő beavatásom az *ayahuasca*-val, ami azt jelentette, hogy fél litert kellett meginnom a főzetből három napon át. Előtte böjtölni kell, ami nálunk e rítus esetén az étel és az ital teljes megvonását jelenti. Ez egy halál közeli állapotot eredményez. Húsz órán keresztül van ébren ilyenkor az ember egy nap. Ez a folyamat zajlik három napon át, folyamatos víziókkal. A *floripondio* nagyon erős növény, ezért ez a szertartást csak shuar emberek beavatására szolgál. Ezzel én sem gyógyítok másokat a közösségen kívül.

Mitől félnek, hogy nem osztják meg legszentebb növényüket a *floripondiot* a törzsön kívül senkivel?

Az új hatalom változást hoz. Emellett a test és az érzélem egyensúlyát követeli meg a szertartás, így veszélyes lehet. Az emberek többsége a városokban nagyon szennyezett, sok a problémájuk, fáradtak szellemileg, rendezetlen a testük a drogok és a rossz élelem miatt. Nem lehet ezeket a növényeket megmutatni felkészülés nélkül, mert káoszt fog hozni a fejükbe. Pszichológiai problémát tud okozni, ha nem tiszta állapotban érkeznek a szertartásra. Ennek következménye az lehet, hogy nem tudnak *Arutammal* világába lépni, és ha esetleg igen, akkor visszalépni materiális valóságukba. Ezért kell az adaptáció, a ceremónia, a rítus, mert ezektől felkészülnek és kitisztulnak.

Népe hogy használja a gyógyszereket (*medicine: ayahuasca, floripondio, dohány*)?

Mindig, egész életünkön keresztül. Alapvető része a kultúránknak, lelki, testi és szellemi egészségünknek. Az ősök tudása ez, amit generációról-generációra adtak, adunk át egymásnak.

Sámánválasztásnál ki dönti el, hogy kiből lesz sámán? A szellemek, a közösség vagy az előző sámán?

Többféleképpen lehetséges ez. Az egyik, a természetes, egyenes (*linar*), hogy érvonal alapján az apa átadja fiának a hagyományt, ha szeretné, hogy a leszár-mazottja folytassa hivatását. Azonban lehet, hogy valaki eldönti, hogy erre az útra szeretne lépni és akkor keres tanítókat, próbál információkat szerezni. Kér-dések fogalmazódnak meg benne és ez az út számára. Azonban ez csak akkor lehetséges, ha meg van a megfelelő attitűdje hozzá. Vannak, akik keresik ezt az utat, de nincs képességük és akaraterejük. Sokan elkezdenek valamit, de nem fejezik be, mert nem tudják belerakni az erőt. Fontos része a sámánizmusnak az út formája, a rituális struktúra, maga a tudás, amit kifejlesztett formában gyakorolsz. Ha ezeket a tudásokat, formákat elsajátította, utána neki tud látni a gyakorlásnak. A hagyomány és a rítusok adottak, az út, ahogyan gyakorlod egyéni, így lesz az ismeret és a szellem dinamikus, élő.

A shuar törzs jelenlegi helyzete és a letelepedés oka:

Az új irányító rendszerek nagy hatással vannak az életünkre. Ezeket a nehézséget nem csak az ecuadori „rendszerből” kapjuk, hanem a világban általánosan megváltozott a berendezkedés, a gondolkodás és az értékrend.

Nálunk ez azzal kezdődött, hogy elvették az értékeinket és ez azt eredményezte, hogy nekünk shuarok-nak el kellett kezdjünk gondolkodni a pénzen. Jó dolog-e vagy sem, mindezt annak a függvényében, hogy mi a valóság. A régi shuar férfiaknak sok nejük volt, öt-hat és ezektől a feleségektől született tíz gyerekük, mint ahogy nekem is. Mivel nagycsaládra volt szükség ahhoz, hogy elegendő legyünk az élelemszerzéshez, vadászathoz és a harchoz. Ez is egy rendszer volt, a természet törvényének rendszere, mert ha nem élsz így, nem tudsz enni, inni, élni. Fel kell ébredni! Ez a természeti törvényekre épülő szokás, már nem szolgálja a mai érdekeket. Ezek a praktikák a változásokkal új élet stratégiára, ismeretre szorúlnak. Jelenleg a shuar férfiak soványak, és két-három gyereknél nem vállalnak többet, emiatt már nincs közösség, ahol én is végezhetném munkám. A fiataloknak már nincs igénye a régi praktikák, ismeretek elsajátítására. A shuarok gyengülésének másik oka, hogy vándorló életmódot folytattak, aminek köszönhetően mindig volt élelem. Azonban a vándorlás megállt, mivel nincsen már elég terület, ahol élhetnénk, emiatt mostanra letelepedtünk. Azonban ennek a hátránya az, hogy ha állatokat tartunk, akkor egy idő után nem lesz elegendő növény, ami táplálja az állatokat és a családokat. Emiatt a táplálék kevesebb lesz, az emberek gyengülnek, és úgy döntenek, hogy megváltoztatják a valóságukat. Elmennek a piacra, ahova busszal tudnak eljutni. Tehát már maga, hogy táplálékhoz jusson pénz nélkül megoldhatatlan. Ez hatalmas probléma, az emberek harcolnak egymással, a városok szennyezik a levegőt és egymást.

Dobot használ-e ő vagy a törzsében az ősök? Ha igen, akkor milyen? Ha nem akkor nekik mi a hangszerük, hangszereik, amiket szertartásokon használnak.

Egyik fő rituális hangszerünk a *shishin*. Bambusz növényt összegyűjtjük és abból egy csokrot formálunk, amit rázni kell, mint egy csörgőt. Rengeteg féle hangszert használunk, mivel ezeknek igen erős gyógyító hatása, ereje van. Legfontosabbak a *tuman*, ami egy hajlított húr, amin lehet játszani (*dorombszerű*), illetve a *kaeer*, ami egy kéthúros hegedű. Dobból kicsi van, azonban a bot (*pañan*) elengedhetetlen a rituális hangszerek használatakor. Mivel ezzel a bottal éneklünk. A bot a vezetőé, de mindenki használhatja rituális célból.

Miért fontos a gyógyításban az ének?

Az ének kifejezése a legközelebbi a szellemhez. Megvannak az értelmezései és a hagyomány, hogy a különböző égtájak és segítő szellemekhez hogyan és melyik dallal lehet kapcsolódni. A szellemhez a vér, a víz és a lélegzet áll a legközelebb. Így az ének a válasz a lélegzésre, a vibráció, a legművészebb forma, hogy kifejezd az érzéseid. A hang, vibráció, felemeli az erőt, ami mindenkiben benne van.

Hogyan létesít kapcsolatot a szellemekkel? Elmesélne-e egy ilyen találkozást? Kit/Kiket szólít meg (segítőszellemek)?

Ez egy rituális forma. Először az ég, majd a föld szellemét, azután a négy égtáj szellemeit hívom. Minden kultúrában a forma más és más. A *Fuego Sagrado de Itzachilatlan*⁷ összeegyezteti az északi és a déli hagyományokban élő rituális kapcsolatteremtést, beleértve ebbe a tüzet, a mennydörgést, a vizet, a szelet. Azokat, akik képesek megszállni az anakondát, a tigrist és az erős növényeket. Ehhez azonban szükség van az *uwishin*-re, azaz a sámánra. Bármely ember képes lehet kapcsolatba lépni a szellemekkel, csak nem ismerik fel, hogy azok hozzá szólnak, ebben tud segítséget nyújtani a sámán.

Mivel tisztítják rituális tereiket, eszközeiket és magukat?

Kopallal, cédrussal, *salviaval* (zsálya), és a *Palo santo* azaz a szent fa füstölésével. — Ez aromaterápia, amiket szeretnek a szellemek. A füst, ami a növényekből jön, eszenciája a szellemeknek. Ez alkalmas tisztítani a tereket, illetve erősíteni az energiát.

A lélekről mit gondolsz?

A fény! Az a legnagyobb mágia, hogy itt vagyunk az életben és létezőnk, ezért nem látják az emberek, hogy milyen egyszerű.

⁷ Itzachilatlan Szent Tüze

A szellemről mit gondolsz?

A fa meggyullad, mert van energiája, lángokat csinál, és ez a láng a szellem. Az üresség, amit érzel magadban, az az elmeállapotod. A szellem, az elme nagyon erős, képes felépíteni és utána lerombolni önmagát. Az elme a bölcsesség és a másik pillanatban ennek a semmibe vétele is.

A testről mit gondolsz?

A test a materiális forma. Megtestesülés. Minden, ami létezik az megvan a természetben. Mi emberek alapvetően föld eleműek vagyunk. Minden, amit megesszünk, újra használandó, osztályozódik. Ez csinálja a vért, és végül ez a vér az élet nektárjává változik, ez tapad össze a sárral, ami mi vagyunk. Az emberek az erő, és ez maga a mágia, amiről misztikaként beszélnek.

El kell érni egy szintű bölcsességet, hogy érdektelen légy bizonyos dolgokkal szemben. Mivel miből áll önmagában az ismeret? Amikor nyugodt vagy az elmédben és békében a szíveddel. Ez az, ami harmonizál. Ahhoz azonban időre és gyakorlatokra van szükség, hogy az elme és a lélek a testtel is harmóniába kerüljön. Azonban elengedhetetlen hozzá, hogy az emberek építsék kapcsolatukat a szellemekkel.

Mit ért a Szellemmel való munkán, spiritualitáson (ő fogalmaz ezzel a szóval), sámánizmuson?

Ez nem vallás, nem a materiális világ, nem a templom, nem a tollak, nem a dob és nem is az út. Ez ennél mélyebb, maga az élet forrása, hogy megszületik az erő minden formában. Ez annak a belső tudása, hogy hogyan éld az életed. A különböző kultúrák próbálják élni saját kulturális spiritualitásukat. Azonban ez ma nehéz. Az emberek össze vannak zavarodva, nem tudnak figyelni, kavarodás van szellemükben, emiatt nem látják már azokat az értékeket, amiknek gyakorlása az együttese a tetteknek és a formáknak. Tudatosan kell élni a világban! Nálunk shuaroknál a vízesség minden fiatalnak és idősnek segít felébreszteni ezt az erőt magában, ami tudatossá tesz minket. Azonban, ha olyan területen élsz ahol nincs víz (mert nálunk a vízesség *Arutam*-nak az első megtestesülése), hogyan vigyázz az életedre? Ezért fontosak a ceremóniák, szertartások, maguk a rítusok. Ezek a rítusok rejtik magukban és segítik előhívni a tudást, az ismeretet, a bölcsességet. Ha ezt észreveszed, akkor elkezded e tudás szerint cselekedni és ez a spiritualitás. A nehézséget jelenleg az jelenti, hogy ezeket az ősi tudásokat nagy *erők* szennyezik, és ezek az *erők* elnyelik az embereket. Mivel olyan életmódot élnek, amiben nincs idő, hogy ezekre fókuszálják energiáikat. Ezért találták ki a vallást. Istenről kezdenek el beszélni és ezzel adnak egy formát ezeknek az erőknek, ami számukra a probléma megoldását jelenti... Ezek a rendszerek. Látnunk kell a valóságot és az értékeinket, azonban ezt gyakorlattá kell tenni és abba az életbe integrálni, amit élünk, ami a közegünk. A shuarok már nem élnek eredeti módon területeiken. Nekik is tudatosnak kell lenniük és al-

kalmazkodni környezetükhöz és a változásokhoz. Látniuk kell, hogy nem jó, ha öt gyereke van egy embernek, mert vízre és élelemre van szükség az élethez. Ezeket a változásokat fel kell ismerni, különben gond lesz. Azonban mindeközben is dolgozni kell spirituális fejlődésükön, még ha nehéz is, mivel a jelenlegi életformájuk elviszi őket ettől a kapcsolattól.

Mit jelent a vízió? Mikor? Hogyan írná le?

Két megértésem van a révülről, vízióról. Az egyik, amit a vízió szóval írunk le. Személyesen a vízióról azt gondolom, hogy akik azt mondják, hogy vannak, azoknak igazából nincsenek is. Mivel az ego az, ami elképzeli, ami keresi azt, hogy legyen víziója. Ez az ember csapdája. Rengeteg megtestesülése van az égőnek. Ez az önbecsapás, mert ha lennének víziók, vagy nem szokványos gondolatok, akkor nagy fontosságot tulajdonítának neki, hogy mennyire érdekesek. Mert nincs jelen az életükben, mert ha itt lenne és tudjuk, akkor hát mire szolgálna a vízió. Ez az emberi ego, ami ragaszkodik valamihez. Az elme erős, azonban tud pozitív és negatív is lenni. Ha vízióról beszélünk egy kicsit más fogalmat értve alatta, akkor két formát különíthetünk el. Az egyik a rendezettség, bölcs, kiegyensúlyozott ismeretekkel rendelkező mentális, testi és lelki állapot, ami megértéseket teremt. A fejed befogadja, ami éppen történik, és így az elméd kommunikál a lélekkel és a testtel. Ez a pillanat a vízió: rendezett formája a tudásnak, hogy megértsd, hogy tudsz sikeres lenni az életben. Mi az élet sikere? A konkrétan itt létező lehetőségek, a harmóniád. Megértsd a fényt, mert erről a fényről beszélünk. Hogy ezt melyik és milyen úton teszed, nem számít, a lényeg a megértés. A másik vízió abból adódhat, hogy leszármazottjai vagyunk a „fenti” erőknek, mint például a víz leszármazottjai, amik *Arutam* megtestesülései. Ezek az erők végtelenek, meghaladják az emberi képzelő erőt és bele avatkoznak életünkbe. Felkészült az ember, hogy kapcsolódjon ezekkel az erőkkel és megtapasztalja, hogy értse ezeket a vízióit. A shuarok megtalálták a kommunikáció útját, ez az a vízió, ami a révüléssel függ össze. Alapvetően akkor van bennünk ez a kommunikációs út, amikor megszületünk, és amíg anyánk táplál minket, és amikor meghalunk, mert ezek más tudatállapotok, mint amit normál életünkben élünk. Az emberek többségének ez az a két lehetőség, amikor ez az út ismert. Mikor anyukánk táplál, akkor azért, mert rajta keresztül létezőnk. Az izzasztókunyhó ezért van, mert az anya méhe átadja újra a tudást és ismét végig visz a születés útján. Ezért hasznos az izzasztókunyhó, mert itt sok mindent meg tudnak oldani az emberek. Amikor meghalunk, ugyanígy kinyílik ez a lehetőség, hogy ebben a formában legyünk és erőben.

Hova kerülünk a halál után? Mi is az a halál?

Vannak dolgok, amiket nem baj, ha nem tudunk, majd úgy is megtudjuk, mikor meghalunk. Azonban nekem van egy érzésem, hogy mit jelent a halál. Egy olyan munka, amit nem tudtál megismerni. A halál egy olyan erő, ami nem enged

békén élni itt. A boldogságot nehezíti a halál, mert kíváncsivá tesz és bizonytalanná, amiatt, hogy tudni akarod mi a jövő. Azonban a halál a jövő titka a létezőknek. Érezzük magunkban a bizonytalanságot, aggódunk, hogy mi lesz halálunk után. Félünk, ezek azok az érzések, amik elveszik a jelen életed békéjének lehetőségét. Nyugodtnak kell lenni. Ki jött vissza? Lesz valaki, aki tudja a halál titkát? Ha valaki felfedezi, akkor elmegyünk és megkeressük, az lesz az ember győzelme!

Kereszténységről mi a tapasztalata?

Ebben a szóban van egy erő, ami a félelemben van ültetve. Ez az, amit én problémának látok. Az emberek többsége félelemben éli az életét ahelyett, hogy szabad, saját utat járna, ami erősítené és biztonságot adna a számára. Egy olyan vezetőt helyeznek maguk fölé, akitől félniük kell, hogy megbünteti-e őket vagy sem. Úgy nem lehet spirituálisan fejlődni, hogy közben félünk valaki ítéletétől. Azonban, ha ezt átgondoljuk, azt láthatjuk, hogy ez egy politikai rendszer. Ördög és Isten a két legnagyobb politikus, amit az ember teremtett. Itt kell ebben a világban szabadnak lennünk és nem készülni a mennyország nyugalmára, hanem itt megteremteni, és ezt magunkban kell keresnünk, megtalálnunk.

Vannak-e a törzsben, akik keresztények?

Mindenki. Ez állami törvény. Latin-Amerikában ez kötelező. Nincs vallászabadság. Azt a tudást is meg kell tapasztalni, hogy mi nem szeretnél lenni.

Mit akar adni a világnak? Miben érzi hivatását?

Felelősség. Az az ember, aki birtokolja a tudást, annak az az első, hogy ezt megossza. Ez egy szolgálat. Mi a tudás? Egy eszköz, és mire szolgálnak az eszközök? Hogy dolgozzunk velük és kezdjünk velük valamit. Számomra ez a gyógyítás. Azonban ez a hivatás több mint egy feladat. Ez munka, elkötelezettség a saját magam és más életéért. Számomra ez a megértés. Ha én tudok dolgokat és ettől jól vagyok, akkor mindenkinek jól kell lennie körülöttem.

Mit akar, mit tud adni, mint sámán lakhelyén, ill. Európának?

Ahogy mondtam, ez egy munka, ezért kötelességem, hogy így éljek és dolgozzak, hogy ezeket a tudásokat mindenhol használjam, ahol élek. A sámánizmus egy út, amit mindennap járni kell. Az ének, imák, légzés eszközök ennek gyakorlására. Ezeket meg kell élni. Mindez mire szolgál? Arra, hogy jól legyünk, hogy egészségesek legyünk, mert amikor erőd van, tudsz dolgozni. Sikered van, és ha sikeres vagy, akkor boldog vagy. Egyszerű a válasz, az egészséges emberek meggyógyítanak másokat.

Mit lát: mit ad ez az európaiaknak?

Az európaiak számára ez a növények rituális megtapasztalása. Ez egy évezredek munkája. Egy tevékenység, ami felébreszti a tudatosságot. A növények segítenek, hogy az emberek felébresszék magukat és megláthassák saját világukat. Látom a szükségletét, hogy mi kell az európai ember gyógyulásához. Ez egy fajta magatartás, amiben egy idő után észreveszik, hogy körülöttük nem minden aktivitás jó. Ezután elkezdik keresni, hogy hogyan lehetne jó, és újra tudatában lesznek annak, hogy mi a jó és mi a nem. Ez a magatartás engedi, hogy növekedjenek és érettek legyenek. Amikor valaki vállalja ezeket a megértéseket, elkezd felelősséget vállalni a saját életéért. Ez a praktika, és amit ebből származik, az a spiritualitás.

IRODALOMJEGYZÉK

- Adelaar, W.F.H. (2004). *The languages of the Andes*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bennett, BC. (1992). Hallucinogenic plants of the Shuar and related indigenous groups in Amazonian Ecuador and Peru. *Brittonia*, 1992/4/4, 483-493.
- Bitsch, J. (1968). *Jivaro indiánok*. Budapest: Táncsics.
- Boglár L. (2010). *A sámán nyaklánca*. Budapest: Nyitott Könyvműhely.
- Bokor P., Frecska E., Csányi B., & Brys Z. (2012). Az ayahuasca terápiás lehetőségei és veszélyei. *LAM*, 22, 08-09.
- Calabrese, D.J. (2013). *A Different Medicine: Postcolonial Healing in the Native American Church*. Oxford: Oxford Ritual Studies.
- DeKorne, J. (1997). *Pszichedelikus sámánizmus*. (J. Melocco & Nagy M., Ford.). Budapest: Ursula Maior. (Eredeti: *Psychedelic Shamanism: The Cultivation, Preparation, and Shamanic Use of Psychotropic Plants*)
- Eliade, M. (2005). *A sámánizmus*. (Saly M., Ford.). Budapest: Osiris. (Eredeti: *Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy*)
- Frejska E. (2008). „Ayahuasca Versus Violence : a Case Report.” *Neuropsychopharmacologia Hungarica*, 18 (2), 103-106.
- Frejska E., Csökli Z., Nagy A., & Kulcsár Z. (2004). „Neurophenomenological Analysis of the Therapeutic Relationship in Ritual Healing.” *Neuropsychopharmacologia Hungarica*, 6 (3), 133–143.
- Frejska E., Móré C.E., Vargha A., & Luna, L. (2012). „Enhancement of Creative Expression and Entoptic Phenomena as After-Effects of Repeated Ayahuasca Ceremonies.” *Journal of Psychoactive Drugs*, 44 (3), 191–199.
- Gennep, A van. (2007). *Átmeneti rítusok*. (Vargyas Z., Ford.). Budapest: L'Harmattan. (Eredeti: *The Rites of Passage*)
- Luna, L. (1984). The Concept of Plants as Teachers Among Four Mestizo Shamans of Iquitos, Northeastern Peru. *The Journal of Ethnopharmacology*, 11 (2), 135-56.
- Ortutay Gy. (Szerk.). (1977-1982). *Magyar néprajzi lexikon*. Budapest : Akadémiai Kiadó

- Pellizzaro, S. (1978). *Mundo Shuar 3.: El Uwishin*. Ecuador: Centro de Documentación, Investigación y Publicaciones SUCUA (Morona Santiago).
- Perruchon, M. (2003). *I am Tsunki : Gender and shamanism among the Shuar of Western Amazonia*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Rubenstein, S. (2002). *Alejandro Tsakimp: A Shuar Healer in the Margins of History*. Nebraska: University of Nebraska.
- Strassman, R. (2001). *DMT: The spirit molecule*. Rochester-Vermont: Park Street Press.
- Szummer Cs. (2011). „A pszichedelikus élmény pszichológiai megközelítései: James, Maslow és a transzperszonális pszichológia (I. rész).” *Lege Artis Medicinæ*, 21 (5), 404–408.
- Szummer Cs.(2012a). „A pszichedelikumokban rejlő veszélyek és lehetőségek (III. rész).” *Lege Artis Medicinæ*, 22 (5), 395–397.
- Szummer Cs.(2012b). „Pszichedelikumok és kvázi-misztikus élmények (II. rész).” *Lege Artis Medicinæ*, 22 (2), 78–80.
- Szummer Cs. (2015). „A pszichedelikus élmény, mint a fenomenológiai kutatás eszköze a filozófiában és a pszichológiában”. *Magyar Filozófiai Szemle*. 4, 136–150.
- Szummer Cs. (2015). *Pszichedelikumok és spiritualitás*. Budapest.: L'Harmattan.
- Turner, V. (2002). *A rituális folyamat*. (Orosz I., Ford.). Budapest: Osiris. (Eredeti: *The ritual process*)
- Wallis, R.J. (2003). *Shamans and neo-shamans*. New York: Routledge.

AZ EMPÁTIA EVOLÚCIÓS HÁTTERE – EGYÜTTÉRZŐEK-E AZ ÁLLATOK?

/Kim emlékére/

Kovács Dóra

Károli Református Egyetem, Pszichológiai intézet,
kovacsdoracsilla@gmail.com

Absztrakt

Jelen tanulmány áttekinti az állati empátia, együttérzés témájában megjelent legfontosabb publikációkat. Kitér az állatok morális érzelmeire, az altruizmus elméleteire, a tükkörneuronokkal kapcsolatos vizsgálatokra és a vigasztaló magatartásra. Részletesen ismerteti az emberi empátia elméleteit, s végül az ismertett állatkísérletek és megfigyelések eredményeit az emberi empátia tükrében értelmezi.

Kulcsszavak: empátia ▪ affektív empátia ▪ kognitív empátia ▪ együttérzés ▪ altruizmus

Abstract

This paper reviews the most important studies on the topic of empathy and sympathy in animals. It details moral emotion in animals, theories of altruism, and investigates studies concerning mirror neurons and consoling behavior in animals. It describes the theories of human empathy in detail and at last interprets the findings of the animal experiments and observations presented in the light of human empathy.

Keywords: empathy ▪ affective empathy ▪ cognitive empathy ▪ sympathy ▪ altruism

BEVEZETÉS

Az emberek mindig is hajlamosak voltak szép és megható történeteket mesélni állatokról, akik segítettek egymásnak a bajban, együttérzőn, olykor önzetlenül viselkedtek. Már a mitológiában is megjelennek olyan történetek, ahol állatok gyermekeket gondoztak, tápláltak, például Romulust és Rémust egy anyafarkas szoptatta. Ezek alapján két kérdés is felmerülhet bennünk. Az egyik, hogy miért van szükségünk ilyen történetekre, a másik, hogy ezeknek a történeteknek mi lehet a valóságalapjuk?

Az első kérdésre lehetséges válasz, hogy ha elhisszük, hogy az állatvilág egyedei empatikusak lehetnek, akkor a világ biztonságosabb helynek látszhat, s ha az állatok együttérzőek, akkor inkább remélhetjük, hogy az emberek is azok. A másik kérdésre nehezebb válaszolni, hiszen ehhez komoly állatmegfigyelésekre van szükség. Jelen tanulmány igyekszik összefoglalni ezeket a megfigyelési és kísérletei eredményeket, valamint a kérdésről folyó vitákat.

MORÁLIS ÉRZELMEK ÁLLATOKNÁL

1982-ben jelent meg Frans de Waal Csimpánzpolitika című könyve, melyben leírja, hogy a csimpánzok hataloméhesek, agresszívek, versenyzőek és dominanciára törekednek. S bár az alfahímek egyfajta diktatórikus rendszert építenek ki, mégis minden egyes nap békével zárják a napot, az összeveszett egyedek kibékülnek. Erre nyilván nagy szükség van, hiszen a horda nem tudna működni, ha fennmaradna tartósan a viszály. S bár csimpánz háborúkról és brutálisan végződő trónviszályokról is tudunk, annak a lehetősége is felmerült de Waalban, hogy a csimpánzokban morális érzelmek is jelen vannak, s ezek által képesek együttműködni egymással. Az egyik ilyen morális érzelem az igazságosság fontosságának az érzése, valamint ebbe a csoportba tartozik a másik jóllétével való törődés. Az igazságtalanság elutasítását Sarah Brosnan és Frans de Waal (2003) egy igen szellemes kísérletben bizonyította be. Két kapucinus majmot két külön ketrecbe helyezett el, úgy, hogy a majmok jól láthatták egymást. Egy egyszerű feladat elvégzésére jutalmul uborkát kaptak. Mikor egy idő múlva az egyik majom uborka helyett szőlőt kapott, amit a majmok jobban szeretnek az uborkánál, a másik majom is szőlőre számított jutalomként. Mivel ő újra csak uborkát kapott, ezt igazságtalannak tartotta és a ketrecből az uborkát kihajította, a ketrec rácsait pedig dühösen rázni kezdte. A vizsgálat többszöri elvégzése után a következőket állapították meg: a sértett félben mindig megjelent az igazságtalanság miatti düh, ám még olyan is történt, hogy a szőlőt kapó majom visszaadta a szőlőt, feltehetően azért, mert nem érezte igazságosnak, hogy míg a másik csak uborkát kap, ő sokkal finomabb falattal lett magjutalmazva.

Az is bebizonyosodott, hogy a csimpánzok foglalkoznak a másik jóllétével. Horner és munkatársai 2011-es kísérletében a majomnak megtanították, hogy ha egy piros tokent ad a kísérletvezetőnek, akkor kap egy jutalomfalatot, míg ha zöld tokent ad, akkor nemcsak ő, hanem a szomszédos ketrecben lévő majom is kap egy jutalomfalatot. Mivel minden esetben jóval több, mint 50%-ban a zöld tokent választották, bebizonyosodott, hogy törődnek a másik jóllétével.

Jane Goodall (2016) megfigyelése alapján a büntudat érzése is megjelenik a csimpánzoknál. Egy rabságban tartott csimpánzt hoz föl példaként, aki szobatisztaságra szoktatása alatt egy ízben a jutalmat előre elvette, majd ezt később büntudatosan visszaadta, mivel mégis megtörtént a baj.

ALTRUIZMUS

Mennyire önzetlenek az állatok, merül fel a következő kérdés. Az önzetlen vagy proszociális viselkedés azonos fajon belüli megnyilvánulása – az altruizmus – definíció szerint olyan viselkedés, mely nem csupán az élőlény saját érdekét, túlélését szolgálja, hanem egy másik fajtársét is (Hamilton, 1964). Az állatvilágban az altruizmus bár ritkábban fordul elő, mint az embereknél, mégis meglehetősen sokszor találkozhatunk vele. Az etológiában a legerjedtebb magyarázat erre az, hogy az állatok altruizmusa nem egyszerűen saját maguk túlélését, hanem génjeik elterjesztését célozza. Ez a feltevés egyszerre magyarázza meg az utódgondozó, utódokat védő viselkedést és más altruista megnyilvánulásokat is, mivel a megfigyelések szerint az állatok a legtöbb esetben annál nagyobb valószínűséggel segítenek egy fajtársuknak, minél közelebbi rokonságban állnak vele. Hamilton (1964) szerint is a rokonszelekció a legerősebb motorja az altruizmusnak. A Hamilton-elvet azóta számos vizsgálat igazolta (Berezkei, 2003; Henrich és Henrich, 2007). Burkart és munkatársai szerint (2009) az altruizmus azoknál a fajoknál jelenik meg erősebben, ahol az utódgondozást közösen végzik. A csimpánzok az önzőbb állatok közé tartoznak, akik kevésbé törődnek társaik jóllétével (Silk és mtsai, 2006). A csimpánzoknál az utódgondozás kizárólag az anya feladata, szemben más majomfajokkal, például a selyemmajmokkal vagy a karmos majmokkal, ahol az utódgondozást közösen végzik, és az altruista viselkedés is sokkal erősebb: ezek az állatok kifejezetten sokat segítenek egymásnak (Burkart és mtsai, 2009).

Az altruizmusnak van egy olyan fajtája is ahol nem a szelekciós előny, hanem a viszonzás a fő motiváló tényező. Ha egy egyed segít valakinek, aki ezt a későbbiekben viszonzni fogja, akkor az a befektetés megtérül, ezért érdemes önzetlen módon viselkedni (Trivers, 1971). Ez a viselkedésforma fejlettebb, csapatokban élő állatokra, leginkább a főemlősökre jellemző. A zsákmány elosztása is ebbe a kategóriába tartozik: hol az egyik egyed, hol a másik egyed vadászik ügyesebben, így az egyedre lebontva hol ő önzetlen, hol pedig vele önzetlenek a többiek, tehát megéri egyenletesen elosztani a zsákmányt.

Az altruizmus harmadik fajtája az, ami pszichológiai szempontból leginkább előfutára lehet az emberi empátiának. Ez a típus a nondiszkriminatív altruizmus. Ez a jövőbeni viszonzás esélye nélkül, nem rokon vagy ismerős, hanem idegen személyekkel szemben jelenik meg (Berezkei, 2003). Ha a haszonelv szempontjából vizsgáljuk az önzetlenséget, akkor az egyénnek ez a fajta önzetlenség nem éri meg. Evolúciós pszichológusok egyre növekvő tábora szerint viszont az altruizmus csoportérdek, és azoknak a csoportoknak van nagyobb esélyük a túlélésre, ahol megvan az önzetlenség (Fehr és mtsai, 2002).

Két fő motívuma lehet a nondiszkriminatív altruizmusnak: a kérkedés, illetve a másik szenvedése okozta negatív állapot enyhítése. Az első modell szerint az önzetlenséget tanúsító egyedek kvázi kérkednek ezzel, és ezáltal jobb lesz

a csoportban elfoglalt helyük, bizonyos ellenszolgáltatások valamilyen módon megjelennek a későbbiekben. Zahavi és Zahavi 1997-ben arab rigótímália madaraknál mutatta ki ezt a fajta altruizmust. A domináns rigótímália a dominanciáját nyilvánítja ki az alárendeltek etetésével, alárendelt madártól a többiek nem is fogadják el a táplálékot. A modellből látszik, hogy ez egy elég költséges vállalkozás, hiszen bár van jutalom, de nagyon hosszú távon térül meg, így csak az amúgy jól teljesítő egyedek engedhetik meg maguknak. A kérkedés modell tehát nem a valódi együttérzésről szól, és embereknél is gyakran megfigyelhető. Bereczkei (2007) embereken végzett vizsgálatában azt tapasztalta, hogy sokkal nagyobb eséllyel következett be egy jócselekedet, ha az látványos volt, mint ha rejtve maradt a közösség számára.

A negatív állapot enyhítésének modellje, mely Schaller, Cialdini és Fultz (1988) nevéhez fűződik, azt állítja, hogy a segítő viselkedés célja nem az áldozat szenvedésének enyhítése, hanem a segítséget nyújtó saját rossz érzéseinek csökkentése. A modell szerint egy egyed szenvedésének látványa a másokban rossz érzéseket kelt, s e rossz érzések csökkentésének céljából segít a másoknak. A későbbiekben látni fogjuk, hogy ez a modell számos állatkísérletben magyarázat lehet az állat viselkedésére.

2011-ben a Science folyóirat közölte Bartal munkacsoportjának cikkét, melyben patkányoknak tulajdonítottak empatikus viselkedést. A vizsgálatban párosával összeszoktattak olyan patkányokat, akik egymással nem álltak rokonságban, majd egyiküket csapdába tették, és a pár másik tagjának viselkedését figyelték meg. A szabad állatok izgatottá váltak, idegesen fel-le rohángáltak, próbálkoztak kinyitni a csapda ajtaját, s végül az állatok 77%-ának sikerült kiszabadítani társukat. Körülbelül ilyen arányban nyitották ki a csapdát akkor is, ha abban csokoládé volt. A csokoládéval egyenértékű jutalom lenne a másik kiszabadítása? Mi motiválta ezen állatokat? Semmi előnyük nem származott társuk megmentéséből. A kutatók azt a választ találták erre a kérdésre, hogy csak az empátia, illetve ennek előfutára, az úgynevezett érzelmi ragály lehetett a motiváló tényező. A vizsgálatot 2016-ban oly módon ismételték meg, hogy a patkányok benzodiazepin típusú nyugtatót kaptak. A nyugtató nagymértékben csökkentette a megmentő viselkedést, a csokoládét azonban ugyanolyan arányban megszerezték. Feltételezésük szerint, a gyógyszerek hatására az állatok arousal szintje nem volt elég magas ahhoz, hogy a másik fogságban szenvedésének látványa elég nyugtalaná tegye őket ahhoz, hogy motiváltak érezzék magukat társuk megmentésére (Bartal és mtsai, 2016). Ez a vizsgálat a negatív állapot enyhítésének modelljét erősítheti meg, és számos kutató nem a valódi empátia bizonyítékát látja benne. Vasconcelos (2012) is úgy gondolja, hogy a patkányok egymást megmentő viselkedése nem a valódi empátiát bizonyítja, amely szerinte emberi specifikum, ahol az egyik egyed pontosan megérti és átérzi a másik állapotát. A patkányvizsgálatban inkább csak a másik stresszhelyzetére adott választ láthatjuk.

TÜKÖRNEURONOK

Edgar 2011-es közleményében a tyúkok viselkedését vizsgálta. A tyúkoknak stresszhelyzetben nő a szívfrekvenciájuk és csökken a hőkamerával mérhető szemhőmérsékletük. Ezen kívül a viselkedésük is megváltozik, több hangot adnak ki és kevesebbet tollászkodnak. A vizsgálatban a tyúkokat és csibéiket egy plexiüveggel elválasztott ketrecbe tették. A csibéiket stressznek tették ki, s ezt a tyúkok látták. A szenvedő csibékben és azt ezt látó tyúkokban ugyanazok a vegetatív és viselkedésbeli reakciók jelentek meg, más szóval együttéreztek csibéikkel. Egy későbbi vizsgálat azt bizonyította, hogy csakis a saját csibéjüket látva jelennek meg ezek a vegetatív és viselkedésbeli változások, idegen csibék szenvedése nem vált ki belőlük ilyen reakciókat (Edgar és mtsai, 2012). Ez a vizsgálat az altruizmus rokonszelekciós teóriájával vág egybe, és létrejöttében feltehetően a tükröneuronoknak van nagy szerepe.

Az empátikus képesség előfutára az automatikus motoros empátia, azaz egy másik személy mozgásának, testtartásának, vagy akár vegetatív állapotának automatikus utánzása és szinkronizálása. A jelenség az úgynevezett tükröneuronok révén valósul meg, melyeket Rizolatti és munkacsoportja fedezett fel 1996-ban, s melyekre az jellemző, hogy nemcsak a cselekvés végrehajtásakor, hanem annak megfigyelésekor is aktiválódnak. Példa lehet erre az előbb említett vizsgálat, amelyben a tyúkok pulzusszámának növekedése vagy szemük hűvösebbé válása saját distresszük esetén és csibéjük distresszének láttán is létrejött. Amikor egy síró gyereket látva elszomorodunk, amikor valaki jókedve, nevetése ránk ragad, vagy amikor egy verekedős filmet nézve mi is elrántjuk a fejünket, akkor tükröneuronjaink kerülnek aktivált állapotba. Az ásítás ragadós; a kutatások szerint, amikor ásítunk, illetve amikor ásítást nézünk, agyi funkcionális mágneses rezonanciával (fMRI-vel) vizsgálva a humán tükröneuronok kerülnek aktív állapotba (Schürmann és mtsai, 2005; Haker és mtsai, 2013). A ragadós ásítás több állatfajnál is kimutatható: kutyáknál, majmoknál, még papagájoknál is. Campbell és de Waal (2011) majmoknál a következőt figyelte meg. Ha a majmoknak számukra ismerős majmokról mutattak ásító videofelvételt, akkor sokkal gyakrabban ásítottak, azaz a tükröneuronok aktivációja ismerősöknél erősebb reakciót mutatott. Nagyon hasonló megállapításra jutott Beckes, Coan és Hasselno (2013), akik a vizsgált személyt vagy egy idegent vagy egy barátot esetlegesen érő veszélyhelyzetnek tették ki, és közben fMRI-vel figyelték agyi aktivitását. Ha a vizsgálati személy vagy a barátja volt veszélyben, ugyanolyan erős agyi aktivitás volt tapasztalható, idegenek esetében ez messze elmaradt az előzőektől. Mindezt azzal magyarázta a kutató, hogy amikor valaki a barátja szenvedése vagy öröme láttán ugyanazt éli meg, mint a másik, szinte a saját határait bontja le.

Az eddig leírtakból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy egyrészt a tükröneuronok révén más állat (rokon vagy ismerős) szenvedése láttán automa-

tikusan hasonló érzések keletkezhetnek az állatokban is. Ezt a jelenséget érzelmi ragályként definiálják, és az empátia előfutárának tekinthető. Másrészt a másik állat szenvedése által okozott diszkomfortérzés is vezethet a másikat segítő attitűdhez.

VIGASZTALÓ VISELKEDÉS

Frans de Waal már 1979-ben leírta, hogy a csimpánzok ugyanúgy megvigasztalják egymást, mint az emberek, ha a másikat valamilyen baj vagy bánat éri. Ezt a vigasztaló magatartást nem magyarázhatja kizárólag a negatív állapot enyhítésének vágya, sem pusztán a tükör neuronok működése, illetve nem motiválhatja önzés. Hasonló vigasztaló magatartást írtak le ázsiai elefántoknál (Plotnik és de Waal, 2014) is. Ha egy elefánt társát zaklatottnak, feszültnek látja, odamegy hozzá, ormányával megérinti, hozzádörgölőzik és vigasztaló hangokat hallat. Préripockoknál is megfigyeltek vigasztaló magatartást. A préripockokat szeparálták, majd a pár egyik tagját enyhe elektromos sokknak tették ki. Mikor újra találkoztak, a sokkot elszenvedő félen párja észlelte, hogy rossz állapotban van, és vakargatással vigasztalta meg (Burkett és mtsai, 2016). A préripockokról fontos tudni, hogy agyukban oxitocin választódik ki, illetve oxitocin receptoraik vannak. Az oxitocinnak nagy szerepe van a kötődésben, ez lehet az oka annak, hogy a préripockok monogám állatok. Az oxitocinnak ugyanakkor empátiát javító funkciója is van. Heinrichs (2013) vizsgálata szerint az orron át belegezett oxitocin együttérzőbbé tette a kísérleti alanyokat, javította az érzelmfelismerő képességüket. A későbbi kutatások szerint az oxitocin a szociális funkciókat javítja, hatására figyelmünket saját magunkról inkább a társainkra irányítjuk (Shalvi-De Dreu, 2014). A vigasztaló magatartás de Waal szerint már empatikus viselkedésnek fogható fel (Plotnik és de Waal, 2014; Burkett és mtsai, 2016). Kritikusai szerint az emberi empátia ennél sokkal bonyolultabb és összetettebb jelenség. Lássuk tehát, hogy mi is pontosan az emberi empátia!

AZ EMBERI EMPÁTIA

„Alfred Adler a harmincas években egy múlt századi szövegből a következőket idézte: 'Empatizálni annyit jelent, mint látni a másik ember szemével, hallani a másik ember fülével és érezni a másik ember szíve szerint.'” (Buda, 1978, 32. old.). Baron Cohen így vélekedik róla: „az empátia készítés arra, hogy felismerjük mások érzelmeit és gondolatait, és hogy megfelelő érzelmekkel reagáljunk ezekre” (2006). Hein és Singer úgy írja le, mint „Affektív állapot, amelyet egy másik személy érzelmeinek vagy érzéki állapotainak megosztása hoz létre” (2008). Carl Rogers szerint pedig: „Empátiásnak lenni azt jelenti, hogy az ember

a másik értelmezési keretét pontosan érzékeli a benne foglalt érzelmi jelentésekkel és összetevőkkel együtt, úgy, mintha az ember a másik lenne, de anélkül, hogy ezt a mintha-jelleget bármikor is elvesztené” (1959). Ma az empátiát többdimenziós fogalomnak tartjuk, amely affektív és kognitív komponenseket is tartalmaz (Preston és de Waal, 2002). Az affektív empátia nem más, mint amikor megsajnálunk egy szerencsétlen sorsú egyént, szenvedőt, szegényt, beteget, elcsúsztatott, árvát, otthontalant. Az affektív empátia további két komponensre bontható attól függően, hogy az átélt érzés mit eredményez. Kiválthat belőlünk empátiás törődést is, de empátiás distresszt is. Ez utóbbi az, amikor a másik szenvedése bennünk is rossz érzéseket, például szorongást eredményez, ami az empátiás törődés rovására mehet (Hoffmann, 1991). A kognitív empátia ezzel szemben nem más, mint nézőpontváltás, mikor megpróbálunk a másik fejével gondolkodni, leszíveteljük magunkban azokat a gondolatokat és érzéseket, melyek nem esnek egybe a másik gondolataival és érzéseivel, más szóval éntelenítést végzünk (Goldman, 2006). Ez a folyamat a gyermekeknél a második életév folyamán alakul ki. Ekkor a gyermek már képes megérteni, hogy ha a másik sír, akkor őt kell megvigasztalni, viszont van, hogy még nem tudja, hogy ezt hogyan tegye, ezért például kedvenc takaróját kínálja fel szomorúnak tűnő apjának. Hoffman az empátia fejlődésében 4 állomást különít el, az első, a globális empátia, tulajdonképpen az érzelmi ragálynak felel meg, a második az egocentrikus empátia, mikor a kognitív empátia még nem működik teljesen, mint például a kedvenc takaróval való vigasztalás esetén, a harmadik az empátia a másik érzéseivel szemben, végül a negyedik az empátia mások élethelyzetével szemben (Hoffmann, 1975). A kognitív empátia tehát a második szintnél jelenik meg és a harmadik szintnél tökéletesedik.

TUDATELMÉLET

A kognitív empátia a tudatelmélettel rokon fogalom, melyről már 1978-ban bebizonyította Premack és Woodruff, hogy csimpánzokban is fellelhető. A híres vizsgálatban a kérdés az volt, hogy csimpánzok képesek-e megjósolni a másik viselkedését. A kísérletben egy Sára nevű csimpánznak filmeket vetítettek le, az egyik filmben például egy ember látható, aki felugrálva próbál elérni egy magasan lévő banánt. Sárának néhány képet mutattak arról, hogy mit fog tenni az ember. Az egyik képen az ember ablakkal próbálkozik, a másikon létrával, a harmadikon labdával. Sára képes volt kiválasztani azt a képet, amellyel az ember eléri és megszerzi a banánt, tehát képes volt a másik fejével gondolkodni. Bereczkei (2003) szerint viszont ez a vizsgálat csak a majom intelligenciáját bizonyította, nem azt, hogy az ember fejével gondolkodott. Hare és munkatársai 2000-ben a csimpánzok egymás mentális állapotára irányuló megértését vizsgálták. Egy domináns és egy alárendelt csimpánzt két egymásba nyíló ketreche

tettek, majd táplálékot helyeztek el mindkettőjük számára jól látható helyen. Ezt a táplálékot szinte mindig a domináns állat szerezte meg. Ezt követően egy másik táplálékot is elhelyeztek, s ennek pozícióját változtatták: hol mindkét állat láthatta, hol csak az egyik. Az alárendelt állat csak akkor vitte el a táplálékot, ha az úgy volt elhelyezve, hogy a domináns állat nem láthatta. Megértette, hogy a takarásban lévő táplálékot a domináns csimpánz nem láthatja, tehát a másik fejével volt képes gondolkodni. Nagyon hasonló alapokon nyugszik a főemlősöknel megfigyelt megtévesztés jelensége, ilyenkor az állatok szándékosan téves információt hitetnek el egy másikkal, hogy előnyhöz jussanak. Ilyen megfigyelés, amikor fiatal pávián, miután látta, hogy egy nőstény gondosan kiásott egy táplálék gumót, sikítani kezdett, mire anyja ott termett, elüldözte a másik nőstényt azt gondolván, hogy az bántani akarta a kicsinyét, így a fiatal pávián ehette meg a gumót (Byrne, 1995). A tudatelmélet vagy más szóval mentalizáció evolúciós megközelítése szerint a mentalizáció első fokozata a másik vágyainak, gondolatainak, céljainak, szándékainak megértése. Ez a szint állatoknál is bizonyított (Call és Tomasello, 2008). A következő szint a hamisvélekedés-tulajdonítás képessége, azaz annak megértése, hogy a másik gondolhat valamit rosszul. Ezt a képességet a gyerekeknél a hamisvélekedés-feladatokkal lehet kimutatni, és sokáig úgy vélték, ez a képesség állatokban nincs meg, míg Tomasello munkacsoportja ebben az évben emberszabású majmoknál is ki tudta mutatni a hamis vélekedés felismerésének képességét. (Buttelmann és mtsai, 2017).

Mindezen eredmények összevágának MacLean fejlődési modelljével az agy hármass felosztásáról, mely szerint a legősibb struktúrák, a gerincvelő, a hátsó-agy és a középagy az önfenntartást és a szaporodást szolgálják. A következő szint a limbikus rendszer, ahol az érzelmeink alakulnak ki, a kötődést tudja biztosítani, így az utódnevelésben nagy szerepe van, és az affektív empátia is e struktúrához kötött. Az agy harmadik szintje, a prefrontális kéreg és a kérgi állomány felel a tudatos funkciókért, itt jön létre az absztrakció, mely a kognitív empátia elengedhetetlen komponense (MacLean, 1977, 1985).

KÖVETKEZTETÉSEK

Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy az állatvilágban az empátiához szükséges elemek zömmel megtalálhatóak, s a fent leírt kísérleti és vizsgálati eredmények pontosan megjelenítik az empátia egy-egy részjelenségét. A ragadós ásitás nem más, mint a tükroneuronok révén létrejövő érzelmi ragály (Schürmann és mtsai, 2005; Haker és mtsai, 2013). Ma már képpalkotó vizsgálatokkal bizonyított, hogy a tükroneuronok erőteljesebben működnek rokonok esetében, s amint látjuk, ezt a jelenséget már régen megfigyelték és leírták; az altruizmus rokonszelekciós elmélete is ezzel a jelenséggel hozható összefüggésbe. Ide tartozik a tyúkrok együttérző viselkedése is, mely saját csibéjükre vonatkozik, idegen csi-

békre nem (Edgar és mtsai, 2012). Az embereknél leírt *affektív empátia* elemeit is felfedezhettük a fent leírt vizsgálatokban. A patkányok társukat csapdában látva *empátiás distresszt* éltek át, és ennek megszüntetésére kiszabadították társukat a ketrecből (Bartal és mtsai, 2016). Az affektív empátia másik komponensének, az *empátiás törődésnek* felelhet meg az a vigasztaló magatartás, melyet csimpánzokban (de Waal, 1979), elefántokban (Plotnik és de Waal, 2014), sőt préripockokban (Burkett és mtsai, 2016) is bizonyítottak. A csimpánzok megtévesztő viselkedése (Byrne, 1995) pedig a *kognitív empátia* kezdeti stádiuma, a hamisvélekedés-tulajdonítás pedig már bonyolultabb mentalizációra való képességet jelez (Buttelmann és mtsai, 2017).

Fejlettebb és bonyolultabb kognitív empátia nem várható az állatvilág egyedeitől. Nézőpontváltás, a másik élethelyzetébe való belehelyezkedés, értelenítés nem figyelhető meg egy állatnál sem, így az állatoknál megfigyelhető jelenségek nem valódi empátiának, hanem az empátia előfutárainak tekinthetőek.

IRODALOMJEGYZÉK

- Antón, J. (2015. december 28.). Jane Goodall: „Che cosa ci insegnano i nostri amici scimpanzé”. *La Repubblica.it*, http://www.repubblica.it/scienze/2015/12/28/news/jane_goodall_che_cosa_ci_insegnano_i_nostri_amici_scimpanze_-130260892/
- Baron-Cohen, S. (2006). Elemi különbség: Férfiak, nők és a szélsőséges férfiagy. Fordította Ivády Rozália Eszter. Budapest: Osiris Kiadó.
- Ben-Ami Bartal, I., Decety, J., & Mason, P. (2011). Empathy and pro-social behavior in rats. *Science*, *334*, 1427–1430.
- Ben-Ami Bartal, I., Shan, H., Molasky, N. M., Murray, T. M., Williams, J. Z., Decety J., & Mason, P. (2016). Anxiolytic treatment impairs helping behavior in rats. *Frontiers in Psychology*, *7*, 850.
- Beckes, L., Coan, J. A., & Hasselmo, K. (2013). Familiarity promotes the blurring of self and other in the neural representation of threat. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, *2013*, *6*, 670–677.
- Berezkei T. (2003). *Evolúciós pszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Berezkei, T., Birkás, B., & Kerekes, Zs. (2007). Public charity offer as a proximate factor of evolved reputation-building strategy: An experimental analysis of a real-life situation. *Evolution and Human Behavior*, *28*, 277–284.
- Berezkei T., Birkás B., & Kerekes Zs. (2007). Önzetlenség idegenek iránt: Egy evolúciós modell kísérleti ellenőrzése. *Magyar Pszichológiai Szemle*, *62*, 449–473.
- Brosnan, S. F., & de Waal, F. B. M. (2003). Monkeys reject unequal pay. *Nature*, *425*, 297–299.
- Buda B. (1985). *Empátia... A beleélés lélektana*. Budapest: Gondolat.
- Burkart, J. M., Hrdy, S. B., & van Schaik, C. P. (2009). Cooperative breeding and human cognitive evolution. *Evolutionary Anthropology*, *18*, 175–186.
- Burkett, J. P., Andari, E., Johnson, Z. V., Curry, D. C., de Waal, F. B., & Young, L. J. (2016). Oxytocin-dependent consolation behavior in rodents. *Science*, *351*, 375–378.

- Buttelmann, D., Buttelmann, F., Carpenter, M., Call, J., & Tomasello, M. (2017). Great apes distinguish true from false beliefs in an interactive helping task. *PLoS One*, *12*(4) <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0173793>
- Byrne, R. W. (1995). The ape legacy: The evolution of Machiavellian intelligence and anticipatory interactive planning. In E. Goody (Ed.), *Social intelligence and interaction* (pp. 37–53). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Call, J., & Tomasello, M. (2008). Does the chimpanzee have a theory of mind? 30 years later. *Trends in Cognitive Sciences*, *12*, 187–192.
- Campbell, M. W., & de Waal, F. B. M. (2011). Ingroup-outgroup bias in contagious yawning by chimpanzees supports link to empathy. *PLoS One*, *6*(4) doi: 10.1371/journal.pone.0018283
- de Waal, F. B. M., & van Roosmalen, A. (1979). Reconciliation and consolation among chimpanzees. *Behavioral Ecology and Sociobiology*, *5*, 55–66.
- de Waal, F.B. (1982). *Chimpanzee politics: Power and sex among apes*. New York, NY: Harper and Row.
- Edgar, J. L., Lowe, J. C., Paul, E. S., & Nicol, C. J. (2011). Avian maternal response to chick distress. *Proceedings. Biological Sciences*. *278*, 3129–3134.
- Edgar, J. L., Paul, E. S., Harris, L., Penturn, S., & Nicol, C.J. (2012). No evidence for emotional empathy in chickens observing familiar adult conspecifics. *PLoS One*, *7*(2), e31542. doi: 10.1371/journal.pone.0031542
- Fehr, E., Fischbacher, U., & Gächter, S. (2002). Strong reciprocity, human cooperation and the enforcement of social norms. *Human Nature*, *13*, 1–25.
- Fultz, J., Schaller, M., & Cialdini, R. B. (1988). Empathy, sadness and distress: Three related but distinct vicarious affective responses to anothers' suffering. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *14*, 312–325.
- Goldman, A. I. (2006). *Simulating minds: The philosophy, psychology, and neuroscience of mindreading*. New York, NY: Oxford University Press.
- Haker, H., Kawohl, W., Herwig, U., & Rössler, W. (2013). Mirror neuron activity during contagious yawning: An fMRI study. *Brain Imaging and Behavior*, *7*, 28–34.
- Hamilton, W. D. (1964). The genetical evolution of social behavior. *Journal of Theoretical Biology*, *7*, 1–16.
- Hare, B., Call, J., Agnetta, B., & Tomasello, M. (2000). Chimpanzees know what conspecifics do and do not see. *Animal Behaviour*, *59*, 771–786.
- Hein, G., & Singer, T. (2008). I feel how you feel but not always: The empathic brain and its modulation. *Current Opinion in Neurobiology*, *18*, 153–158.
- Henrich, N., & Henrich, J. (2007). *Why humans cooperate: A cultural and evolutionary explanation*. New York, NY: Oxford University Press.
- Heinrichs, M., Chen, F. S., & Domes, G. (2013). Social neuropeptides in the human brain: Oxytocin and social behavior. In S. Baron-Cohen, H. Tager-Flusberg & M. V. Lombardo (Eds.), *Understanding other minds: Perspectives from developmental social neuroscience* (pp. 291–307). New York, NY: Oxford University Press.
- Hoffman, M. L. (1975). Developmental synthesis of affect and cognition and its implications for altruistic motivation. *Developmental Psychology*, *11*, 607–622.

- Hoffman, M. L. (1991). Empátia, társas kogníció és morális cselekvés. In Kulcsár Zs. (Szerk.) *Morális fejlődés, empátia és altruizmus: Szöveggyűjtemény* (pp. 43–71). Budapest: ELTE, Eötvös Kiadó.
- Horner, V., Carter J. D., Suchak, M., & de Waal, F. B. M. (2011). Spontaneous prosocial choice by chimpanzees. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, *108*, 13847–13851.
- MacLean, P. D. (1977). The triune brain in conflict. *Psychotherapy and Psychosomatics*, *28*, 207–220.
- MacLean, P. D. (1985). Brain evolution relating to family, play, and the separation call. *Archives of General Psychiatry*, *42*, 405–417.
- Plotnik, J. M., de Waal, F. B. (2014). Asian elephants (*Elephas maximus*) reassure others in distress. *PeerJ*, *2*, e278. doi: 10.7717/peerj.278
- Premack, D., & Woodruff, G. (1978). Does the chimpanzee have a „theory of mind”? *Behavioral and Brain Sciences*, *1*, 515–526.
- Preston, S. D., de Waal, F. B. (2002). Empathy: Its ultimate and proximate bases. *Behavioral and Brain Sciences*, *25*, 1–20.
- Rizzolatti, G., Fadiga, L., Gallese, V., & Fogassi, L. (1996). Premotor cortex and the recognition of motor actions. *Brain Research. Cognitive Brain Research*, *3*, 131–141.
- Rogers, C. R. (1959). A theory of therapy, personality and interpersonal relationships as developed in the client-centered framework. In: S. Koch (Ed.), *Psychology: A study of science: Vol. 3, Formulations of the person and the social context* (pp. 184–256). New York, NY: McGraw-Hill.
- Schürmann, M., Hesse, M. D., Stephan, K. E., Saarela, M., Zilles, K., Hari, R., & Fink, G. R. (2005). Yearning to yawn: The neural basis of contagious yawning. *NeuroImage*, *24*, 1260–1264.
- Shalvi, S., & De Dreu, C. K. W. (2014). Oxytocin promotes group-serving dishonesty. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, *111*, 5503–5507.
- Silk, J. B., Brosnan, S. F., Vonk, J., Henrich, J., Povinelli, D. J., Richardson, A. S., Lambeth, S. P., Mascaro, J., & Schapiro, S. J. (2005). Chimpanzees are indifferent to the welfare of other group members. *Nature*, *437*, 1357–1359.
- Trivers, R. L. (1971). The evolution of reciprocal altruism. *The Quarterly Review of Biology*, *46*, 35–57.
- Vasconcelos, M., Hollis, K., Nowbahari, E., & Kacelnik, A. (2012). Pro-sociality without empathy. *Biology Letters*, *8*, 910–912.
- Zahavi, A., & Zahavi, A. (1997). *The handicap principle: A missing piece of Darwin's puzzle*. New York, NY: Oxford University Press.

NLP PRESUPPOSITIONS AND SUBJECTIVE WELL-BEING: IS THERE ANY ASSOCIATION?

Karsai Xénia

Debreceni Egyetem, Pszichológiai Intézet

Absztrakt

A bemutatásra kerülő vizsgálat arra a kérdésre keresi a választ, hogy a neurolingvisztikus programozás (NLP) előfeltevéseinek elfogadása összefügg-e a szubjektív jólléttel, a pszichológiai ellenállóképességgel és az asszertív viselkedéssel. Az eredmények alátámasztják a feltételezést, miszerint az előfeltevésekkel való egyetértés olyan gondolkodásmódot képvisel, amely pozitívan korrelál a szubjektív jóllét és a pszichológiai ellenállóképesség értékeivel. Ugyanakkor az asszertív viselkedéssel való összefüggés nem nyert alátámasztást, ami az elméletben elfogadott elvek és azok gyakorlatba való átültetése közötti inkonzisztenciára utalhat.

Kulcsszavak: szubjektív jóllét ■ pszichológiai ellenállóképesség ■ asszertív viselkedés ■ neurolingvisztikus programozás

Abstract

The study investigates the relationship between one's acceptance of the NLP presuppositions and their level of SWB, psychological immunity and assertive communication. The results prove that the acceptance of NLP presuppositions represents a way of thinking that is positively associated with SWB and it is also positively related to psychological immunity. However, no association was found between the acceptance of the NLP presuppositions and assertive behaviour, which may suggest that conceptual acceptance does not necessarily result in practical realisation.

Keywords: subjective well-being ■ psychological immunity ■ assertive behaviour ■ neurolinguistic programming

INTRODUCTION

There has been an ongoing interest in defining and modelling subjective well-being and also in identifying its determinants, antecedents and consequences (Bradburn, 1969; Diener, 1984; Headey and Wearing, 1990; Dodge, Daly, Hutton and Sanders, 2012; Durayappah, 2011). Most researchers agree that subjec-

tive well-being is fairly stable over time, which draws attention to the factors forming its stock as described in the dynamic equilibrium model (Headey and Wearing, 1990). A line of research examines the effects of social and demographic circumstances such as age, sex, marital status and socio-economic status (Haring, Stock and Okun, 1984; Diener, Sandvik, Seidlitz and Diener, 1993). Other investigators aim at revealing personality-related correlation e.g. personal strivings, value priorities, strength of character and Big 5 correlates (Emmons, 1986; Sagiv and Schwartz, 2000; Emmons and Diener, 1985; Park, Peterson and Seligman, 2004; Hayes and Joseph, 2003). The current study belongs to the latter mentioned line of research and explores whether there is a relationship between a person's way of thinking, more precisely the acceptance of a specific system of thoughts and Subjective Well-Being.

NLP PRESUPPOSITIONS

NLP covers techniques and practices for improving communication skills and achieving personal development. The methodology is based on modelling the skills of exceptional people and it is claimed that the use of the NLP techniques allows anyone to acquire those skills creating lasting change in one's life. As far as empirical evidence is concerned, examples both supporting and discrediting NLP methodology can be found (Tosey and Mathinson, 2003; Witkowski, 2010). However, this time our interest lies merely in the guiding philosophy that forms the basis of the successful use of the NLP techniques. The presuppositions can be regarded as the central principles of NLP, as its core concepts, as its basic beliefs. As for the aquirement of the desired skills, they have never been claimed to be true or universal. They could be described as a guiding device to assist people in making transitions in their thinking to new forms of perception implicit in the techniques. For the sake of experiencing change in attitudes and behaviour, it is demanded to presuppose them to be true and then act as if they were, indeed.

Taken apart from practical considerations and its implications with NLP, the presuppositions may be treated as a set of ethical principles for life. They represent certain value priorities including the following motivational types of values described in Schwartz's (1992) theory of universals: Self-direction, Stimulation, Universalism, Benevolence, Achievement. Essentially, the current study investigates whether people who find this particular set of values more consistent with their own set of values have a higher level of subjective well-being regardless the causal explanation of this consistency. It may occur that one agrees with the NLP presuppositions simply because of one's personal characteristics or as a result of life experiences. Qualification in NLP was not required when testing the connection and the set of principles were presented without any indication to NLP.

Given the content and the structure of the NLP presuppositions it may be assumed that they relate to how one copes with changes and difficulties. It implies that the extent to which one agrees with the set of principles covered by the presuppositions is positively associated with one's psychological immunity, therefore this relation has also been tested in the course of the investigation.

Although in the present study the NLP presuppositions are investigated without reference to NLP techniques or NLP at all it seemed to be appropriate to extend the range of the investigation to practical concerns. At this point, our interest lies in exploring the possible behavioural projection of the presuppositions. It is expected that agreement with the presuppositions form a cognitive basis of assertiveness that is meeting challenges with confidence and solving problems in the best and adequate manner. It also implies achieving goals without harming the rights of others and expressing thoughts and feelings in socially justified ways (Peneva and Mavrodiev, 2013).

METHOD

Participants and procedure

Ninety-four participants – 74 women (79%) and 20 men (21%) – entered the online survey, who were invited through emails and social networking websites. Data were collected anonymously in a 2 weeks period. The survey consisted of four parts as described below. Statistical analyses were performed using R version 3.1.3.

Instruments

Approval of the NLP presuppositions Since NLP has never been claimed to be an independent theory, its presuppositions have not been empirically tested and their inventory has not been established yet. Their quantity and exact phrasing may vary slightly author by author, however, those differences do not effect their essence and conceptual framework. Qualitative comparison of several approaches resulted in constricting analysis to five lists (Andreas and Faulkner, 2012; Dotz, 2014; Alder, 2002; O'Connor, 2001; Stenger, 2013). Having deleted recurring elements and uniting these lists ended in creating a set of 14 principles, below:

1. Our view of the world is not objective. People are influenced by their feelings and beliefs when they form a view of reality.
2. Past events are unchangeable but we can change our attitude when we evoke them. In this way, people can reduce unpleasant effects and enrich pleasant memories.

3. If one person can do something, it can be done by anyone else, too, so it is worth giving it a try.
4. People have all the resources they need to bring about change and success.
5. There is no failure, only feedback indicating that another attitude may be more productive in the given situation.
6. Having a great variety of choices in a situation is favourable because it increases the chance of finding the best solution.
7. Our imagination has an influence on achieving our goals just as well as our knowledge and experience. It is easier to realise our wishes if we can imagine them vividly.
8. We are always communicating: our nonverbal behaviour, gestures and face tell what we feel and think even if we do not talk.
9. The meaning of communication is its result. If it is not consistent with our intentions, it may mean that with rephrasing our thoughts a more accurate interpretation should be promoted.
10. People work perfectly. Our thoughts, feelings and actions lead to coherent results.
11. Every behaviour has a positive intention.
12. People make the best choice they can at the time.
13. Mind and body form a system. If we change our physical reactions our feelings and thoughts will change as well.
14. If something does not work, we should try something else. If we always do the same thing, the result will be the same as well.

In the following, each principle was assigned its reciprocal concept thus forming 14 opposing pairs of statements. Participants had to choose in case of each pair the component that reflects better their own beliefs and value priorities. The score value of every positive statement – approving the NLP presuppositions – is 1, and of every reciprocal statement is 0. The number of choices in favour of the NLP presuppositions thus gives the degree of approval, which means possible total scores ranging from 0 to 14.

Subjective Well-Being Global life satisfaction was measured with the Satisfaction With Life Scale (SWLS; Diener, Emmons, Larsen and Griffin, 1985). The scale consists of five statements, item scale ranging from 1 (strongly disagree) to 7 (strongly agree).

Psychological immunity The Psychological Immune System Inventory (PISI; Oláh, 1996, 2004) consists of 80 items measuring 16 factors (positive thinking, sense of control, sense of coherence, sense of self growth, change and challenge orientation, social monitoring capacity, problem solving capacity, self efficiency, social mobilizing capacity, social creation capacity, synchronicity, goal orientation, impulse control, emotion control and irritability control). Items are scored from 1 (completely does not describe me) to 4 (completely describes me).

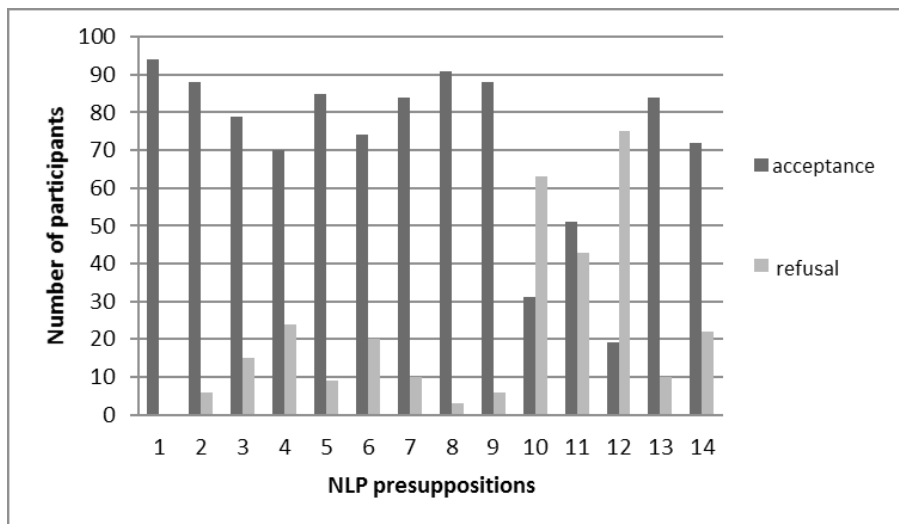
Assertive behaviour The Rathus Assertiveness Schedule (RAS; Rathus, 1973) is a 30-item scale where items are scored from +3 (very much like me) to -3 (very unlike me).

RESULTS

The Shapiro-Wilks test was performed to test for the normality of each variable. The p-value being lower than 0,05 suggest a deviation from normality in case of two variables, i.e. Subjective Well-Being and Approval of the NLP presuppositions. (Subjective Well-Being: $p=0,001$; Approval of the NLP presuppositions: $p=0,02$; Psychological immunity: $p=0,24$; Assertive behaviour: $p=0,92$). For this reason, non-parametric tests were used to check the hypothesized correlation between the variables (Takács, 2012, Takács, 2016 & Vargha, 2015).

Approval of the presuppositions Participants score high in approval of the presuppositions with a mean of 10,74 (SD=1,76) for the whole sample. Gender differences proved to be significant which is manifested in a mean of 9,85 (SD=1,66) for men and in a mean of 10,98 (SD=1,72) for women. Table 1. presents for each principle the number of participants by acceptance/ refusal.

Table 1. Approval of the presuppositions

Acceptance exceeds refusal in most cases except for two principles (People work perfectly; People make the best choice). In addition to this, refusal is notably high in one more case (Every behaviour has a positive intention).

Subjective Well-Being SWLS scores have a mean of 23,59 (SD=6,45) with no significant gender differences (M=25,35; SD=6,75 for men and M=23,12; SD=6,32 for women). The hypothesized positive correlation between subjective well-being and the approval of the presuppositions was significant ($\rho=0,406$; $p<0,01$). Taking gender differences into consideration in the approval of the NLP presuppositions implies that for men the same level of subjective well-being correlates with a smaller number of accepted principles.

Psychological immunity PISI scores have a mean of 228,65 (SD=32,29) with no significant gender differences either (M=234,5; SD=31,11 for men and M=227,07; SD=32,62 for women). The expected positive association between PISI scores and agreement with the NLP presuppositions was not strong but it was significant ($\rho=0,298$; $p<0,01$). Table 2. presents detailed correlation results for PISI subscales.

In order to check whether there is a significant difference between the correlation coefficients of men and women, Fisher transformation was used for each subscale. The results proved to be significant only in case of Impulse control ($p<0,05$), while for the rest of the subscales it seems that the appearing differences have no real significance.

Assertive behaviour RAS scores have a mean of 12,59 (SD=21,82) with no significant gender differences (M=15,7; SD=23,43 for men and M=11,74; SD=21,45 for women). In contrast with the expectations, the hypothetical positive correlation between assertive behaviour and the approval of the presuppositions was not supported, there was no evidence for any relation between them ($p>0,05$).

CONCLUSIONS

The present study raised the question whether concordance with a specific system of principles, namely with the presuppositions of NLP, might be associated with an individual's level of Subjective Well-Being, psychological immune capacity and assertive behaviour. As predicted, those subjects who find this particular set of values more consistent with their own set of values have a higher level of Subjective Well-Being.

Findings also support the hypothesized positive correlation between the results of the psychological immune system inventory and the approval of the NLP presuppositions. The NLP presuppositions represent a set of principles reflecting optimism, positive thinking, challenge orientation and respect for others which is manifested in the strength of association with certain PISI subscales.

At the same time, contrary to expectations, there was a lack of correlation between the approval of the NLP presuppositions and assertive behaviour. These findings may allow the interpretation that there is inconsistency between accepting concepts and transforming them into practice. Approaching from the

Table 2. Correlations of PISI subscales with Approval of the presuppositions

PISI subscales	Standard means	Sample means			Correlations with Approval of the presuppositions (Spearman rho)		
		Total	Women	Men	Total	Women	Men
Positive thinking	14,3	14,51	14,54	14,4	0,39* (p=0,0001)	0,391* (p=0,0006)	0,595* (p=0,0058)
Sense of control	13,9	13,69	13,59	14,05	0,057 (p=0,5832)	0,049 (p=0,6789)	0,109 (p=0,6482)
Sense of coherence	16	16,01	15,93	16,3	0,307* (p=0,0026)	0,268* (p=0,0206)	0,531* (p=0,0159)
Self respect	13,6	14,52	14,32	15,25	0,278* (p=0,0066)	0,255* (p=0,0284)	0,585* (p=0,0067)
Sense of self growth	16,5	15,83	15,93	15,45	0,256* (p=0,0127)	0,172 (p=0,1408)	0,543* (p=0,0132)
Change and challenge orientation	14	14,38	14,23	14,95	0,252* (p=0,0142)	0,292* (p=0,0117)	0,256 (p=0,2754)
Social monitoring capacity	13,8	13,97	13,91	14,2	0,116 (p=0,2666)	0,082 (p=0,4860)	0,272 (p=0,2463)
Problem solving capacity	13,1	14,21	13,74	15,95	0,024 (p=0,8214)	0,066 (p=0,5752)	0,194 (p=0,4136)
Self efficiency	14,7	14,55	14,41	15,1	0,154 (p=0,1373)	0,128 (p=0,2759)	0,403* (p=0,0475)
Social mobilizing capacity	13,4	13,88	13,61	14,9	0,16 (p=0,1224)	0,284* (p=0,0201)	0,079 (p=0,7390)
Synchronicity	12,7	13,35	13,05	14,45	0,25* (p=0,0152)	0,229* (p=0,0491)	0,397 (p=0,0823)
Social creation capacity	14,8	14,45	14,42	14,55	0,049 (p=0,6415)	0,079 (p=0,5005)	0,228 (p=0,3327)
Goal orientation	17,6	15,85	15,08	16,05	0,067 (p=0,5218)	0,044 (p=0,7099)	0,261 (p=0,2668)
Impulse control	15	14,5	14,32	15,15	0,148 (p=0,1556)	0,101 (p=0,3911)	0,583* (p=0,0070)
Emotion control	13,8	12,55	12,73	11,9	0,367* (p=0,0002)	0,304* (p=0,0084)	0,55* (p=0,0119)
Irritability control	13,9	12,38	12,53	11,85	0,219* (p=0,0339)	0,159 (p=0,1751)	0,282 (p=0,2280)

* p<0,05; correlation was significant

acceptance side of the discrepancy, a possible explanation is that people are likely to emphasize and agree with principles that are important in their social environment without real identification with these values. Focusing on the process of transformation, the above-mentioned inconsistency may be related to the self-determination theory (Ryan and Deci, 2000): for thinking to be reflected in self-determined activity it is required to be associated with more internalized motivation and regulation.

In summary, the findings of the investigation demonstrate the positive relation between Subjective Well-Being and the approval of NLP presuppositions. In order to have a more subtle view of this connection, it would be advisable to take into consideration both lines of research described in the introduction and examine the effects of social and demographic circumstances as well. However, in the light of the results it is worth continuing research especially regarding the possibilities of revealing the inconsistency between the conceptual and behavioural aspects. In the present study design, NLP qualification or previous experience with NLP techniques was not included, however it may imply new directions for future research as well.

REFERENCES

- Alder, H. (2002): *Handbook of NLP: A Manual for Professional Communicators*. Burlington, VT: Gower.
- Andreas, S., Faulkner, C. (2012): *NLP – A változás te magad légy!* Libri, Budapest.
- Bradburn, N. (1969): *The structure of psychological well-being*. Chicago: Aldine.
- Diener, E. (1984): Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95, 542-575.
- Diener, E., Emmons, R.A., Larsen, R.J., Griffin, S. (1985): The Satisfaction With Life Scale, *Journal of Personal Assessment*, 49, 71-75.
- Diener, E., Sandvik, E., Seidlitz, L. and Diener, M. (1993): The relationship between income and subjective well-being: Realitive or absolute? *Social Indicators Research*, 28, 195-223.
- Dodge, R., Daly, A.P., Huyton, J., Sanders, L.D. (2012): The challenge of defining well-being. *International Journal of Wellbeing*, 2, 222-235.
- Dotz, T. (2014): The Top 13 Original Major Presuppositions of NLP Defined. NLP Comprehensive. letöltve: 2015.03.05. <http://www.nlpco.com/2014/10/presuppositions-of-nlp/#axzz3UTiWKR8g>
- Durayappah, A. (2011): The 3P model: A general theory of subjective well-being. *Journal of Happiness Studies*, 12, 681-716.
- Emmons, R.A. (1986): Personal strivings: An approach to personality and subjective well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1058-1068.
- Emmons, R.A., Diener, E. (1985): Personality correlates of subjective well-being. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 11, 89-97.
- Haring, M.J., Stock, W.A., Okun, M.A. (1984): A research synthesis of gender and social class as correlates of subjective well-being. *Human Relations*, 37, 645-657.

- Hayes, N., Joseph, S. (2003): Big 5 correlates of three measures of subjective well-being. *Personality and Individual Differences*, 34, 723-727.
- Headey, B.W., Wearing, A.J. (1991): Subjective well-being: a stocks and flows framework. In: Strack, F., Argyle, M, Schwartz, N. (szerk.): *Subjective wellbeing – An interdisciplinary perspective*. Oxford: Pergamon Press. 49-76.
- O'Connor, J. (2001): *The NLP Workbook: A Practical Guide to Achieving the Results You Want*. London: Element.
- Oláh A. (1996): Psychological immune system: An integrated structure of coping potential dimensions. Paper presented at the 9th conference of the European Health Psychology Society, Bergen, Norway, 1996.
- Oláh A. (2000): Health protective and health promoting resources in personality: A framework for the measurement of the psychological immune system. Paper presented at the First International Positive Psychology Summit, Washington DC, 2002.
- Park, N., Peterson, C., Seligman, M.E.P. (2004): Strength of character and well-being. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 23, 603-619.
- Peneva, I., Mavrodiev, S. (2013): A historical approach to assertiveness. *Psychological Thought*, 6, 3-26.
- Rathus, S.A: (1973): A 30-item schedule for assessing assertive behavior. *Behavior Therapy*, 4, 398-406.
- Ryan, R. M., Deci, E.L. (2000): Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development and well-being. *American Psychology*, 55 (1), 68-78.
- Sagiv, L., Schwartz S.H. (2000): Value priorities and subjective well-being: direct relations and congruity affects. *European Journal of Social Psychology*, 30 (2), 177-198.
- Schwartz, S. H. (1992): Universals in the content and structures of values: Theoretical advances and empirical test sin 20 countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, 1-65.
- Stenger Gy. (2013): *A változás művészete. NLP alapok alapja*. NLP Akadémia, Budapest.
- Tosey, P., Mathinson, J. (2003): Neuro-linguistic programming and learning theory: A response. *Curriculum Journal*, 14, 361-378.
- Takács, Sz. (2012): Érzékenységvizsgálatok a statisztikai eljárásokban, *Alkalmazott Matematikai Lapok*, 29, 67-100.
- Takács, Sz. (2016): Bevezetés a matematikai statisztikába, elmélet és gyakorlat, Antársz Kiadó, Budapest.
- Vargha, A. (2015): *Matematikai Statisztika*, Pólya Kiadó, Budapest.
- Witkowski, T. (2010): Thirty-Five Years of Research on Neuro-Linguistic Programming. NLP Research Data Base. State of the Art or Pseudoscientific Decoration? *Polish Psychological Bulletin*, 41, (2), 58-66.*